मल्लरानी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

प्यूठान, ५ नं. प्रदेश, नेपाल

पार्श्वचित्र

२०७४ असार

दुई शब्द

यस गाउँपालिकामा साविकका प्यूठान न.पा. का वडा नं (१, २, ३, ५ र १८), चुँजा गा.वि.स., धरमपानी गा.वि.स. र रस्पुरकोट गा.वि.स. का वडा नं ६, ७, ८ र ९ समावेश गरी मिति २०७३/११/२२ गते गाउँपालिका गठन गरिएपछि पहिलो प्रकाशित दस्तावेजको रूपमा आउन लागेको पार्श्वचित्र छोटो समयमै तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

राज्यको पुनर्संरचनाको सिलसिलामा स्थापित यस गाउँपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउने पार्श्वचित्र तयारीले गाउँको विकासको वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेको छ । यस्तो चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत तथा साधनको अधिकतम सदुपयोग गरी गाउँ विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु । यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्रायः सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्न प्रयास गरेको भएतापनि सीमित समय तथा स्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण हुन सक्दैन । यसलाई समय सन्दर्भअनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्ने दायित्व हाम्रो काँधमा आएको महशुस हामी सबैले गर्नु पर्ने हुन्छ ।

योजनावद्ध विकासको आधारको रूपमा रहने यो पार्श्वचित्र समयमै तयार गर्न लगाउने गाउँ कार्यपालिकाको सम्पूर्ण टिम, कार्यकारी अधिकृत तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी एवं निर्वाचित जनप्रतिनिधि लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघसंस्था तथा अन्य सबैमा गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसै गरी यो अध्ययन प्रतिवेदन समयमै सम्पन्न गर्ने इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँलाई हार्दिक धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा गाउँको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालिन सोचका साथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई आधार प्राप्त होस् भन्ने शुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

अमरध्वज रानामगर
अध्यक्ष

मेरो दुई शब्द

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि गाउँको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ । यसै आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ । जसमा गाउँपालिकाका विभिन्न विषय समावेश गरिएको श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्मका कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिंचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी गाउँ पार्श्वचित्र तयारी गरिएको छ ।

यस गाउँपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा गाउँवासीहरूलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएको छु । पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा गाउँको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का विविध पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

अन्तमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ/संस्था, सामाजिक परिचालक, वडा सचिवहरू, गाउँ कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू, कार्यकारी अधिकृत तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन गरी पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिनुहुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँलाई विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

शरिता जि.सी.
उपाध्यक्ष

मेरो भन्नु

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्ने योजनाको सही छनोट प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरुको पूर्ण सन्तुष्टि सहितको उपयोग र निरन्तर अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन र दिगोपनाको लागि सही र वस्तुनिष्ट निर्णय लिन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ । विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनर्संरचित स्थानीय तहको पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुईमत हुन सक्दैन ।

वस्तुनिष्ठता र आवश्यकताको कसीमा योजनाहरू तथा कार्ययोजनाहरू अगाडि बढाउन नसकिएमा जनताले स्थानीय तहबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन् । यसैकारण वर्तमानको हाम्रो धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (पार्श्वचित्र) सीमित समय तथा स्रोत र सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो । पार्श्वचित्रलाई सामान्य रुपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यो गाउँको बहुआयामिकता सहितको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ । यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर गाउँको सम्पूर्ण चिनारीको रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ हाम्रा सम्भावना र चुनौतिहरूलाई अवगत गर्न सकिन्छ ।

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने गाउँ प्रमुख, गाउँ उपप्रमुख, विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी, वडाध्यक्षज्यूहरू, वडा सचिव साथीहरू, सामाजिक परिचालकहरू विभिन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँ लाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा, यो पार्श्वचित्र आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस् भन्ने सुभेच्छा व्यक्त गर्दछु ।

चिरिन्जीवी जि.एम.
कार्यकारी अधिकृत

विषय सूची

खण्ड १ : भूमिका १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ अध्ययनको उद्देश्य १

१.३ अध्ययनको महत्व २

१.४ अध्ययनको औचित्य २

१.५ अध्ययन विधी २

१.६ अध्ययनका सीमाहरु ३

खण्ड २ : मल्लरानी गाउँपालिकाको परिचय ४

२.१ संक्षिप्त परिचय ४

२.२ गाउँपालिकाको स्थापना ५

२.३ भौगोलिक अवस्थिति ८

२.४ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी) ९

२.४.१ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति ९

२.४.२ भू-आकृति तथा माटोको बनोट ९

२.४.३ हावापानी १०

२.५ भू-क्षेत्रको वर्गीकरण ११

२.६ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसरहरु १३

२.७ गाउँपालिकाको अवसर र सम्भावनाहरु १५

२.८ गाउँपालिकाको चुनौती तथा समस्याहरु १५

२.९ गाउँपालिकाको अन्तर गाउँपालिका सम्बन्ध १६

२.१० नदी तथा ताल तलैयाहरु १६

२.११ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरु १८

२.१२ मुख्य चाडपर्वहरु २१

२.१३ सँस्कृति, कला, भाषा र साहित्य २१

२.१४ भेषभूषा तथा चालचलन २३

खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण २४

३.१ जनसंख्याको विवरण २४

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण २६

३.३ उमेर समुह अनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३१
३.४ पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३२
३.५ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण ३३
३.६ जातजाती समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३४
३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ३६
३.८ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ३८
३.९ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ३९
३.१० घरमूलीको लैङ्गिक विवरण ४०
३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४१
३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४२
३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ४३
३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४४
३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४५
३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४६
३.१७ गाउँपालिकाको मतदाता संख्या विवरण ४७
३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको वार्षिक विवरण ४८

खण्ड ४ : भू-उपयोग ५०

४.१ गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण ५०
४.२ वस्ती विकासको स्वरुप ५२
४.३ क्रमिक विकास भैरहेका बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप ५३
४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू ५४
४.५ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र ५५
४.६ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ५६

खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति ५७

५.१ गाउँपालिका अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप ५७
५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ५७
५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण ५८
५.४ कृषि ५८
५.४.१ बाली सम्बन्धी विवरण ५९
५.४.२ कृषक समूहको विवरण ५९

५.४.३ कृषि बालीमा लाग्ने रोग ६०
५.४.४ कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरुको विवरण ६१
५.४.५ बाली पात्रो ६१
५.४.६ कृषि बजारीकरण ६२
५.४.७ कृषि पकेट क्षेत्रको बिबरण ६२
५.४.८ जग्गाको उर्वराशक्ति ६२
५.४.९ एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ६३
५.४.१० कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण ६३
५.४.११ मल्लरानी गाउँपालिकामा संचालित कृषिजन्य उद्योगहरुको विवरण ६३
५.५ सिंचाइ ६५
५.६ पशुपालन ६५
५.६.१ पशु सेवा केन्द्र ६६
५.६.२ पशु पकेट क्षेत्रहरुको विवरण ६६
५.६.३ पशु नश्ल ६६
५.६.४ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरु ६७
५.६.५ गाई/भैंसी/बाख्रा फार्महरुको विवरण ६७
५.६.६ गाउँपालिकामा दुग्ध बजारीकरण ६८
५.६.७ मासु बजारीकरण ६८
५.६.८ पशुपंक्षी पालन तथा विकासका गैर सरकारी साझेदारहरु ६९
५.७ पर्यटन ६९
५.८ थोक तथा खुद्रा व्यापार ६९
५.८.१ निकासी पैठारी स्थिति ७०
५.८.२ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था ७१
५.८.३ स्थानीय उत्पादनहरूले बाह्य उत्पादनसँग गर्नु परिरहेको प्रतिस्पर्धा ७१
५.८.४ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति ७१
५.९ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू ७२
५.१० गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण ७३
५.११ बैंकको विवरण ७३
५.१२ सहकारी संस्थाको विवरण ७३
५.१३ संघ संस्था तथा विभिन्न समुहहरु ७५
खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार ७७
६.१ यातायात ७७
६.२ संचार ७९

६.२.१ गाउँपालिकामा सेवा पुऱ्याइरहेका जिल्लाका एफ.एम. रेडियोहरु ८०
६.२.२ अन्य सेवाहरुको उपभोग ८०
६.२.३ हुलाक सेवा ८१
६.२.४ पत्रपत्रिका ८१
६.३ विद्युत ८२
६.३.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८२
६.३.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८३
खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा ८५
७.१ शिक्षा ८५
७.१.१ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षकहरुको विवरण ८६
७.२ साक्षरता स्थिति ८७
७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८८
७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८९
७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ९०
७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ९१
७.२.५ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू ९१
७.३ स्वास्थ्य ९३
७.३.१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू (Female Community Health Volunteers) ९४
७.३.२ गाउँघर क्लिनीक र नियमित खोप ९४
७.३.३ एच. आई. भी./एडसको अवस्था ९४
७.३.४ परिवार नियोजन ९४
७.३.५ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण ९५
७.३.६ खोपको विवरण ९६
७.३.७ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम ९६
७.३.८ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर ९६
७.३.९ बालपोषण सम्वन्धी विवरण ९७
७.४ खेलकुद तथा मनोरञ्जन ९७
७.५ सामाजिक सुरक्षा सेवा ९८
७.५.१ सामाजिक सूरक्षा भत्ता पाएका व्यक्तिहरुको विवरण ९८
७.५.२ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था ९९
७.६ महिला तथा बालबालिका ९९
७.६.१ महिला सम्बन्धी विवरण ९९
७.६.२ बालश्रमको अवस्था ९९

७.६.३ बालक्लब १००
७.७ अपाङ्गताको विवरण १०२
७.८ खानेपानी तथा सरसफाई १०४
७.८.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण १०४
७.८.२ शौचालयको विवरण १०५
७.८.३ सरसफाईको विवरण १०६
७.८.४ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण १०७
७.९ फोहोर मैला व्यवस्थापन १०७
खण्ड ८ : वन तथा वातावरण १०८
८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पती १०८
८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण १०८
८.३ लघु वन पैदावार ११०
८.४ गाउँपालिकामा पाईने वन्यजन्तु ११०
८.५ वनजंगल १११
८.५.१ सामुदायिक वन १११
८.५.२ निजी वन ११४
८.६ निजी आवादीमा रहेका रुख विरुवाहरुको अवस्था ११४
८.७ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण ११४
८.८ वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूको विवरण ११५
८.९ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम ११५
८.१० खनिज ११६
खण्ड ९ : विकास सूचकार्ा र गरिबीको स्थिति ११७
९.१ मानव विकास सूचकाङ्कको विवरण (HDI) ११७
९.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index) ११८
९.३ मानव विकास र गरीबी ११८
९.४ गरिबी न्यूनीकरण ११९
९.५ समग्र विकास स्थिति ११९

तालिका सची

तालिका नं. १ : गाउँपालिकाको वडा विभाजन ५
तालिका नं. २ : प्युठान जिल्लाको तापक्रम २०७४ १०
तालिका नं. ३ : गाउँपालिकामा रहेका नदि तथा खोलाहरुको विवरण १६
तालिका नं. ४ : धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरु १९
तालिका नं. ५ : सांस्कृतिक महत्वका सम्पदाहरु २२
तालिका नं. ६ : जनसंख्याको विवरण २४
तालिका नं. ७ : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण २६
तालिका नं. ८ : उमेर समुह अनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३१
तालिका नं. ९ : पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३२
तालिका नं. १० : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३३
तालिका नं. ११ : मल्लरानी गाउँपालिकाको जातजाती अनुसारको जनसंख्या विवरण ३५
तालिका नं. १२ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ३६
तालिका नं. १३ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ३८
तालिका नं. १४ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ३९
तालिका नं. १५ : घरमुलीको लैङ्गिक विवरण ४०
तालिका नं. १६ : महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४१
तालिका नं. १७ : महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४२
तालिका नं. १८ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ४३
तालिका नं. १९ : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४५
तालिका नं. २० : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४६
तालिका नं. २१ : गाउँपालिकामा भएका कार्यालय भवनहरुको विवरण ४७
तालिका नं. २२ : गाउँपालिकाको मतदाता विवरण ४८
तालिका नं. २३ : व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण ४८
तालिका नं. २४ : भू-उपयोग विश्लेषण ५१
तालिका नं. २५ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ५६
तालिका नं. २६ : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ५७
तालिका नं. २७ : आश्रित जनसंख्याको विवरण ५८
तालिका नं. २८ : कृषक समूहको विवरण ५९
तालिका नं. २९ : विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण ६०
तालिका नं. ३० : कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण ६१
तालिका नं. ३१ : बाली पात्रो ६१

तालिका नं. ३२ : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण ६२
तालिका नं. ३३ : एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ६३
तालिका नं. ३४ : कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण ६३
तालिका नं. ३५ : मल्लरानी गाउँपालिकामा संचालित कृषिजन्य उद्योगहरुको विवरण ६३
तालिका नं. ३६ : पशु सेवा केन्द्रहरुको विवरण ६६
तालिका नं. ३७ : गाउँपालिकामा रहेका पशु पकेट क्षेत्रहरुको विवरण ६६
तालिका नं. ३८ : गाउँपालिकामा रहेका डेरीहरुको विवरण ६८
तालिका नं. ३९ : गाउँपालिकामा रहेका मासु विक्रेताहरुको विवरण ६८
तालिका नं. ४० : पर्यटन स्थलको विवरण ६९
तालिका नं. ४१ : व्यापारीक क्षेत्रको विवरण ७०
तालिका नं. ४२ : गाउँपालिकामा रहेका व्यवसायिक फर्महरुको विवरण ७०
तालिका नं. ४३ : बैंक तथा बित्तिय संस्थाको विवरण ७३
तालिका नं. ४४ : सहकारी संस्थाहरुको विवरण ७४
तालिका नं. ४५ : सहकारी विवरण ७५
तालिका नं. ४६ : गाउँपालिकामा रहेका संघ संस्थाहरु ७६
तालिका नं. ४७ : गाउँपालिकामा भएको सडक सञ्जालहरुको विवरण ७८
तालिका नं. ४८ : गाउँपालिकाको विभिन्न वडाबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने समय ७९
तालिका नं. ४९ : बर्स पार्क तथा बस स्टेसन सम्बन्धी विवरण ७९
तालिका नं. ५० : एफ.एम. रेडियो ८०
तालिका नं. ५१ : गाउँपालिकामा विभिन्न सुविधा प्राप्त गर्नेहरुको संख्या ८०
तालिका नं. ५२ : हुलाक सेवाको विवरण ८१
तालिका नं. ५३ : पत्रपत्रिकाको विवरण ८१
तालिका नं. ५४ : जिल्लामा प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरुको नामावली ८२
तालिका नं. ५५ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत ८२
तालिका नं. ५६ : विद्युत सेवाको वितरण सम्बन्धी विवरण ८३
तालिका नं. ५७ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८३
तालिका नं. ५८ : यस गाउँपालिकामा रहेका विद्यालयहरुको विवरण ८५
तालिका नं. ५९ : शिक्षक विवरण ८६
तालिका नं. ६० : साक्षरता दर ८७
तालिका नं. ६१ : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८८
तालिका नं. ६२ : विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८९
तालिका नं. ६३ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ९०
तालिका नं. ६४ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरुको विवरण ९१
तालिका नं. ६५ : स्वास्थ्य संस्था सम्बन्धी विवरण ९३

तालिका नं. ६६ : परिवारन नियोजन सम्बन्धी विवरण ९५
तालिका नं. ६७ : सूरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण ९५
तालिका नं. ६८ : खोपको विवरण ९६
तालिका नं. ६९ : बालपोषण सम्बन्धी विवरण ९७
तालिका नं. ७० : खेलकुद मैदान पार्क तथा खुला क्षेत्रको विवरण ९८
तालिका नं. ७१ : सामाजिक सूरक्षा भत्ता पाएका व्यक्तिहरुको विवरण ९८
तालिका नं. ७२ : बालक्लब विवरण १०१
तालिका नं. ७३ : मल्लरानी गाउँपालिकाको अपाङ्गताको विवरण १०३
तालिका नं. ७४ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत १०४
तालिका नं. ७५ : पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार खानेपानीको विवरण १०५
तालिका नं. ७६ : खानेपानीको पहुँचको विवरण १०५
तालिका नं. ७७ : शौचालयको प्रकार १०५
तालिका नं. ७८ : सरसफाईको विवरण १०६
तालिका नं. ७९ : ढल निकासको व्यवस्था १०६
तालिका नं. ८० : वडागत शौचालय संख्याको विवरण १०७
तालिका नं. ८१ : सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको विवरण ११३
तालिका नं. ८२ : उद्योगहरुको विवरण ११५
तालिका नं. ८३ : मानव विकास सूचकको विवरण (HDI) ११७
तालिका नं. ८४ : गरीबीको दरको विवरण ११८

नक्सा सची

नक्सा नं. १	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिती	४
नक्सा नं. २	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको वडा विभाजन	६
नक्सा नं. ३	:	मल्लरानी गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका गा.वि.स.	७
नक्सा नं. ४	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको उचाई वितरण	८
नक्सा नं. ५	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको भिरालोपन	११
नक्सा नं. ६	:	मल्लरानी गाउँपालिकामा रहेका नदी संजाल	१७
नक्सा नं. ७	:	मल्लरानी गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरु	१८
नक्सा नं. ८	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको जनसंख्या	२५
नक्सा नं. ९	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको वडा अनुसार क्षेत्रफल	२७
नक्सा नं. १०	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको वडाअनुसार जनसंख्या	२८
नक्सा नं. ११	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको वडाअनुसरा घरधुरी	२९
नक्सा नं. १२	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको लिङ्गगत जनसंख्या	३०
नक्सा नं. १३	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको भू-उपयोग	५०
नक्सा नं. १४	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको बसोबास क्षेत्र	५२
नक्सा नं. १५	:	मल्लरानी गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल	७७

खण्ड १ : भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि वैज्ञानिक योजना पद्धतिको आवश्कता पर्दछ । वैज्ञानिक योजना पद्धति निर्माणका लागि भरपर्दो तथ्याङ्क अपरिहार्य हुन्छ । त्यसैले तुलनात्मक अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, विवेचना गर्न सम्भावनाहरूको खोजी गर्न सहि तथ्याङ्कले महत्वपूर्ण भुमिका खेल्ने हुनाले कुनै पनि स्थानीय तहमा रहेका विषयगत कार्यालयहरू तथा अन्य संघसंस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्कने गरी उपलब्ध भएसम्मका सूचनाहरूलाई व्यवस्थित ढंगले संकलन गरी यो नगर पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ ।

नेपाल सरकार सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्देशन गरेबमोजिम गाउँपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । चौंधौ योजना (२०७३/०७४-२०७५/०७६) ले पनि गाउँपालिकाहरूको तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्ने कार्यलाई नीतिगत प्राथमिकता दिएको र संघिय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयको (सचिवस्तर) निर्णयले पनि विकास योजना सम्बोधनका लागि स्थानीयले भौगोलिक सूचना केन्द्र (GIS) स्थापना र मानव स्रोत विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने थप दायित्व उल्लेख गरेको छ । यसै प्रयोजनको लागि गाउँपालिकाको वस्तुस्थिति झल्कने गरी गाउँपालिका पार्श्वचित्र (Rural Municipality Profile) तयार गरिएको हो ।

१.२ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका मुख्य उद्देश्यहरु निम्नानुसार छन् ।

क) गाउँपालिकाभित्र रहेका सेवा सुविधाहरुको बारेमा जानकारी गराउने ।

ख) गाउँपालिकाका क्षेत्र भित्रको सम्भावना र समस्याहरुको अवगत गराउने ।

ग) गाउँपालिकाको जनसंख्या तथा विकासात्मक वस्तुस्थिति औंल्याउने ।

घ) गाउँपालिकाभित्र बसोवास गर्ने मानिसहरुको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक, तथा पेशागत स्थितिको बारेमा जानकारी गराउने ।

ङ) गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत साधन तथा सीपको पहिचान गरी समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने ।

च) गाउँपालिकाको वास्तविक र वस्तुगत सूचना संकलन तथा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नु ।

छ) गाउँपालिकाक्षेत्रको तथ्याङ्कको आधारमा जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरसम्म सूचना उपलब्ध गराई ब्यवस्थापनमा सहयोग गर्नु ।

ज) स्थानीय आवश्यकता र स्रोत साधनको विनियोजनको अवस्थाको जानकारी गराउने ।

झ) गाउँपालिका स्तरमा सञ्चालित कार्यक्रमको पृष्ठपोषण (Feedback) प्रदान गरी आगामी कार्यक्रमको लागि मार्गनिर्देश गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।

ञ) गाउँपालिकाको भावि योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने ।

१.३ अध्ययनको महत्व

सङ्घिय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयले तयार गरेको नमुना बमोजिम गाउँ कार्यपालिकाको भावी योजना तथा कार्यक्रम र निति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने उद्देश्यका साथ तयार गरिएको पार्श्वचित्रले तुलनात्मक मुल्याङ्कनका लागि त्यस ठाउँको वस्तुस्थिति सम्वन्धी जानकारी स्पष्ट हुनु जरुरी छ। विभिन्न स्थानको आवस्यकतामा आधारित विकासका कार्यक्रम तथा रणनैतिक योजना तर्जुमा गर्नका लागि यस अध्ययनले मल्लरानीगाउँ कार्यपालिकालाई सहयोग गर्नुका साथै समानुपातिक विकासमा अन्य सरोकारवालाहरुलाई समेत यस क्षेत्रको तथ्यपरक जानकारी प्रदान गर्दछ। यसका अलावा गाउँ पार्श्वचित्रको यो अध्ययन सम्बन्धित क्षेत्रका संघ संस्था एवं अनुसन्धानकर्ता, योजनाकार, शिक्षाकर्मी, समाजसेवी लगायत सरोकारवालाहरुलाई उपयोगी हुने भएकोले यस अध्ययनको महत्व रहेको विषय प्रस्ट हुन्छ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

स्थानीय आवश्यकता तथा सहभागितामा आधारित विकासात्मक कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्न नेपाल सरकारले स्थानीय निकाय अन्तर्गत गाउँ कार्यपालिकाहरुलाई दिंदै आएको अनुदानहरुमा क्रमश वृद्धि गर्दै लगेको देखिन्छ। विकास खर्च थप गर्नुका साथै नेपाल सरकारले गाउँ कार्यपालिकाहरुको न्यूनतम शर्त मापनका सूचकहरु पनि निर्धारण गरेको छ । ती सूचकहरु मध्ये हरेक गाउँ कार्यपालिकाले आ-आफ्नो क्षेत्रको वस्तुगत विवरणमा आधारित Rural Municipality Profile तयार गर्नु एक हो। भौतिक विकासका दृष्टिले कमजोर स्थिति रहेको नेपालको सन्दर्भमा यस प्रकारको कार्यले विशेष महत्व राख्ने हुँदा नविन रहेता पनि यसले वर्तमानको यथार्थलाई विश्लेषण गरी सोको आधारमा गाउँ कार्यपालिकाले उपलब्ध श्रोत साधनको व्यवस्थापन र उचित कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, कार्यान्वयन एवं् अनुगमन मुल्यांकनका निम्ती मार्गदर्शकको काम गर्ने हुनाले यो अध्ययनको औचित्य रहन्छ।

१.५ अध्ययन विधी

यस गाउँ पार्श्वचित्रका तयारी गर्दा प्रयोग गरिएका विधीहरु निम्नानुसार छन् –

- ✓ यसमा विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरुबाट उपलब्ध तथ्यांकहरु समावेश गरिएको छ।
- ✓ राष्ट्रिय जनगणना, विभिन्न सर्वेक्षण आदिका नतिजाहरु समावेश गरिएको छ।
- ✓ यस अध्ययन प्रतिवेदनमा तथ्याङ्कको बिश्लेषणका क्रममा बिभिन्न तालिकाहरु तथा चित्रहरुको प्रयोग गरि बर्णनात्मक तथा तुलनात्मक रुपमा बिश्लेषण गरिएको छ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक (Primary) तथा द्वित्तीय (Secondary) सूचना संकलन गरी गरिएको छ। भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरू जस्ता प्राथमिक तथ्याङ्कहरू, डिजिटल तथ्याङ्क (GIS data), स्थलस्वरुप नक्शा, हवाई नक्शा, नापी नक्शा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरर्वाता गरी संकलन गरिएको छ। वडा तहका समस्याहरू र खाँचोहरू वडा बासीहरूबीच सहभागितामूलक छरितो मूल्याङ्कन

पद्दति (Participatory Rapid Appraisal) अपनाई जानकारी लिइएको छ । यसका साथै गाउँपालिकाको स्थिति विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, वृद्धिजिवीहरू उपलब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरूसंग छलफल एवं अर्न्तवार्ता गरी गाउँपालिका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिईएको छ । गाउँपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्याङ्कहरू गाउँपालिका कार्यालय लगायत गाउँपालिका स्थित सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनका सीमाहरु

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरेबमोजिम गाउँ पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरुको स्रोत र आधार वर्ष खुलाईएको छ । गाउँका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्यांक, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरु, सम्बन्धित गाउँ कार्यपालिका आदि स्रोतहरुबाट उपलब्ध तथ्यांकको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । पार्श्वचित्रको अवधारणा अनुसार यसले मल्लरानी गाउँपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रुपमा दिन्छ । अध्ययनलाई यथासक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ । तैपनि स्रोत, साधन तथा समयको परिधीले यस अध्ययनलाई केही सिमिततामा बाँधेको छ । यस अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

खण्ड २ : मल्लरानी गाउँपालिकाको परिचय

२.१ संक्षिप्त परिचय

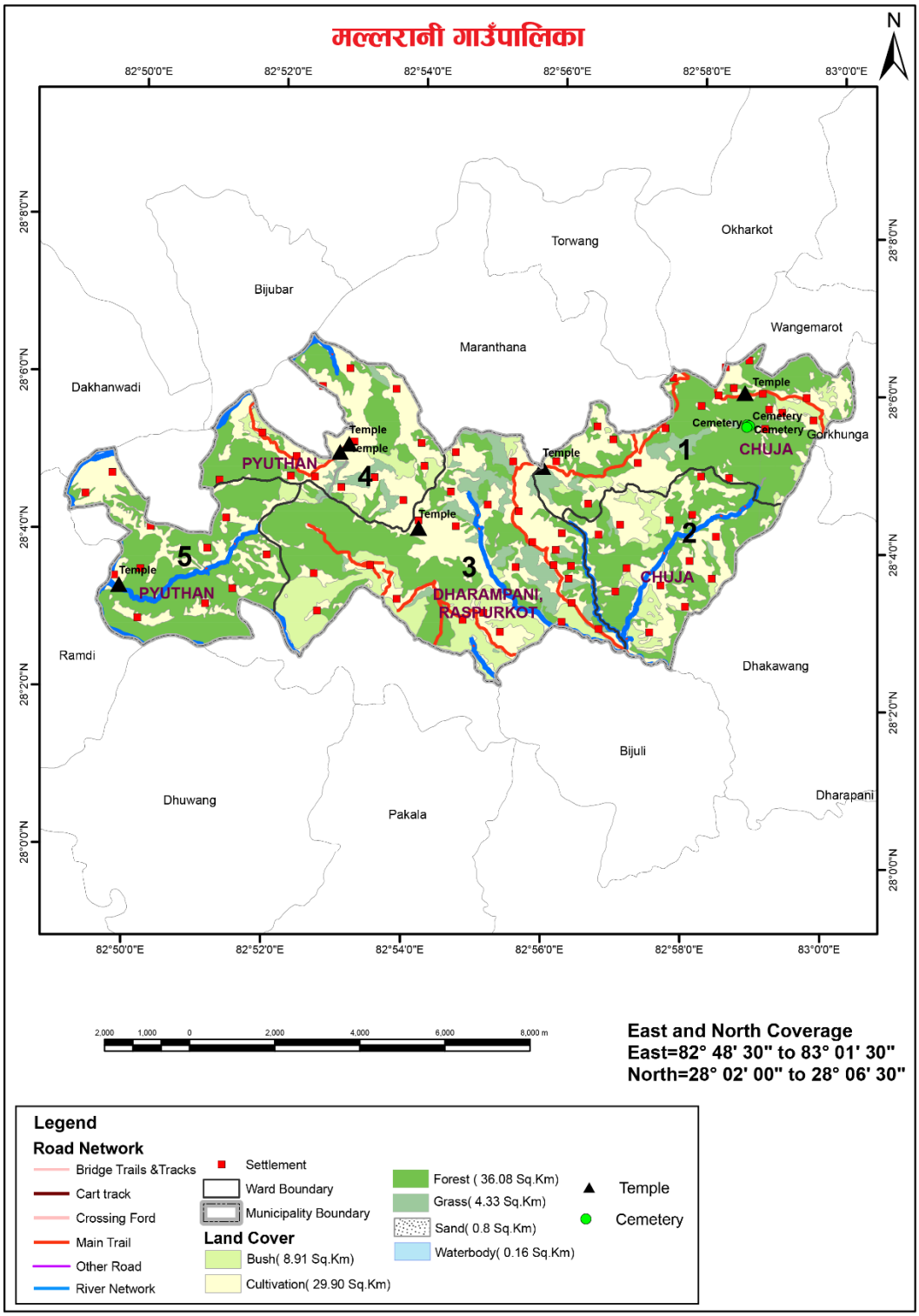

नक्सा नं. १ : मल्लरानी गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिती

मल्लरानी गाउँपालिका नेपालको ५ नं प्रदेश अन्तर्गत प्यूठान जिल्लामा रहेको छ । मल्लरानी गाउँपालिकाको स्थापना साविकका प्यूठान न.पा. का वडा नं (१, २, ३, ५ र १८), चुँजा गा.वि.स., धरमपानी गा.वि.स. र रस्पुरकोट गा.वि.स. का वडा नं ६, ७, ८ र ९ समाबेश गरि भएको हो । यस गाउँपालिकामा हाल ५ वटा वडाहरु कायम गरिएको छ । मल्लरानी गाउँपालिकाको पूर्वमा अर्घाखाँची जिल्ला पर्दछ भने, पश्चिममा माण्डवी गाउँपालिका र प्यूठान न.पा. पर्दछ, उत्तरमा झिमरुक गाउँपालिका र प्यूठान न.पा. पर्दछन् र दक्षिणमा ऐरावती गाउँपालिका पर्दछन् ।

भौगोलिक हिसाबले ८२ डिग्री ४८ मिनेट ३० सेकेण्ड देखि ८३ डिग्री ०१ मिनेट ३० सेकेण्ड पूर्वी देशान्तर र २८ डिग्री २ मिनेट देखि २८ डिग्री ६ मिनेट ३० सेकेण्ड उत्तरी अक्षांशमा अवस्थित मल्लरानी गाउँपालिका प्रदेश नं ५ को ८०.०९ व.कि.मी. क्षेत्रफलमा फैलिएर रहेको छ । सामुदायिक र संस्थागत गरी ७ वटा माध्यामिक विद्यालय र २१ वटा आधारभूत विद्यालय गरी यहाँ जम्मा २८ वटा शिक्षण संस्थाहरु संचालित छन् । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाती तथा धर्म मान्ने व्यक्तिहरुको बसोबास रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी मगर जाति ४,७५५ जना २६.८९ प्रतिशत), दोस्रोमा क्षेत्री ३,९५६ (२२.३७ प्रतिशत) र तेस्रोमा ब्राह्मण (पहाडी) २,२५४ (१२.७४ प्रतिशत) हरुको बसोबास रहेको छ । यस गाउँपालिकामा ५ वडाहरु रहेका छन् । औषत पारिवारिक आम्दानीमा कृषि व्यवसायको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा रहेको छ र स्थानीय बासिन्दाको आम्दानीको अर्को मुख्य श्रोतको रुपमा वैदेशिक रोजगारी पनि एक हो । परम्परागत प्रणालीको कृषि ब्यवसायको विकल्प खोजिरहेका यहाँका बासिन्दा आधुनिक जीवनशैलीमा रमाउन थालेका छन् । स्थानीय जनशक्ति मजदुरी तथा अध्ययनका लागि विदेशिने क्रम अत्यधिक बढिरहेको छ । यस गाउँपालिकामा माध्यामिक तह सम्म शिक्षा प्रदान गर्ने शैक्षिक संस्थाहरु रहेका छन् । योजनाबद्ध विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कठिनाई तथा आवश्यक आर्थिक व्यवस्थापनमा कठिनाई हुनुले यस गाउँपालिका क्षेत्रको अपेक्षित विकास हुन सकिरहेको देखिँदैन । विभिन्न समुदाय, जातजातीका मानिसको बसोबास रहेको यस क्षेत्रमा विभिन्न चाडपर्व मनाउने गरिन्छ । दशैँ, तिहार, साउने र माघे संक्रान्ति, तिज, महाशिवरात्री, होलि, चैते दशै र कृष्णजन्माष्टमी, बुद्धजयन्ती आदि यहाँका प्रमुख चाडपर्वको रुपमा रहेको पाईन्छ ।

२.२ गाउँपालिकाको स्थापना

संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मिति २०७३/११/२० मा पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकारले मिति २०७३/११/२२ मा साविकका प्यूठान न.पा. का वडा नं (१, २, ३, ५ र १८), चुँजा गा.वि.स., धरमपानी गा.वि.स. र रस्पुरकोट गा.वि.स. का वडा नं ६, ७, ८ र ९ समावेश गरि मल्लरानी गाउँपालिका घोषणा गरीएको हो । यस गाउँपालिकामा हाल ५ वडा कायम गरिएको छ ।

तालिका नं. १ : गाउँपालिकाको वडा विभाजन

वडा नं	समावेश भएका साविकका गा.वि.स./न.पाहरु	साविक का वडाहरु
१	चुँजा	१-४
२	चुँजा	५-९
३	धरमपानी	१-९
	रस्पुरकोट	६-९
४	प्यूठान	१-३ र ५
५	प्यूठान	१८

स्रोत : संघिय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालय

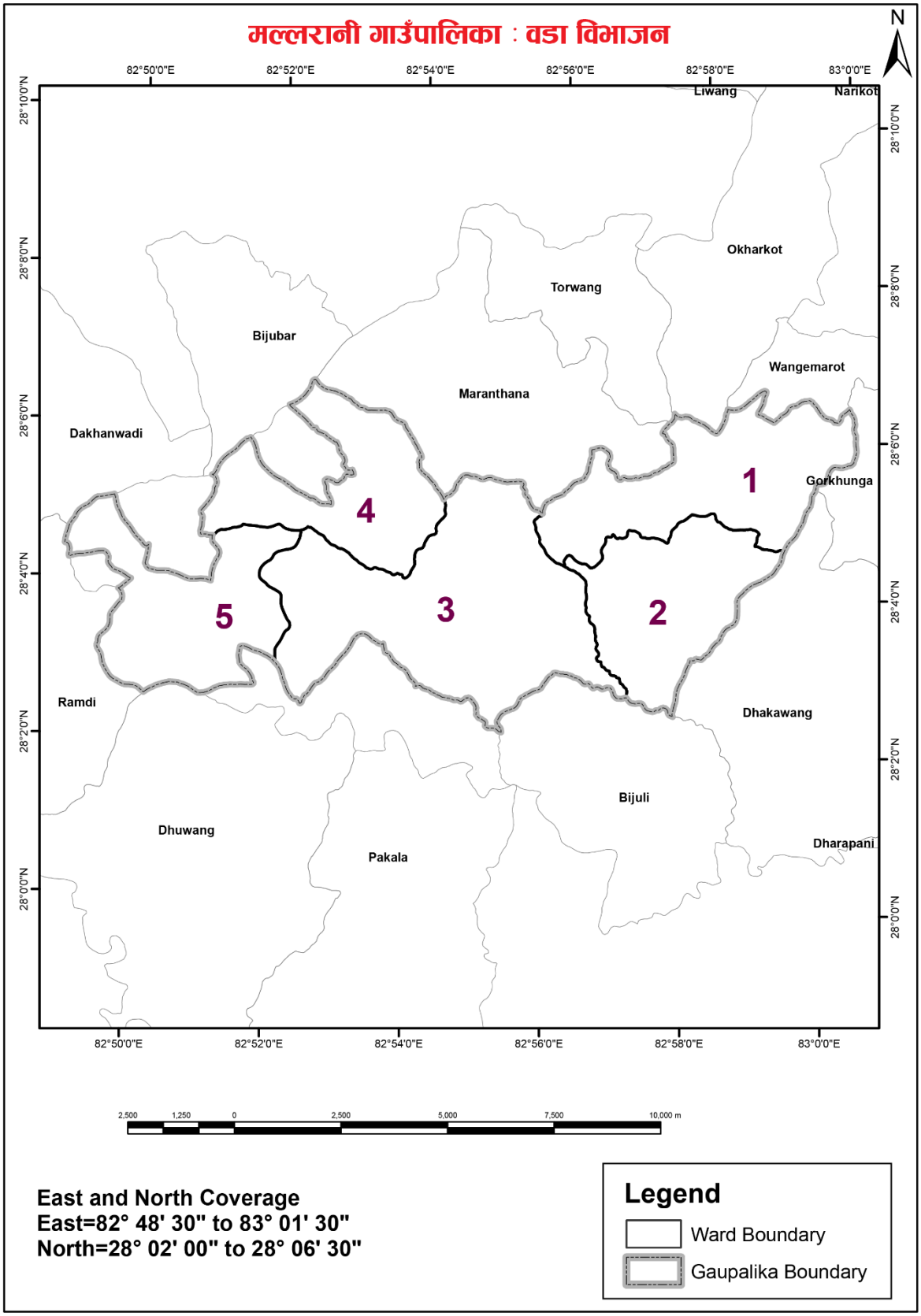

नक्सा नं. २ : मल्लरानी गाउँपालिकाको वडा विभाजन

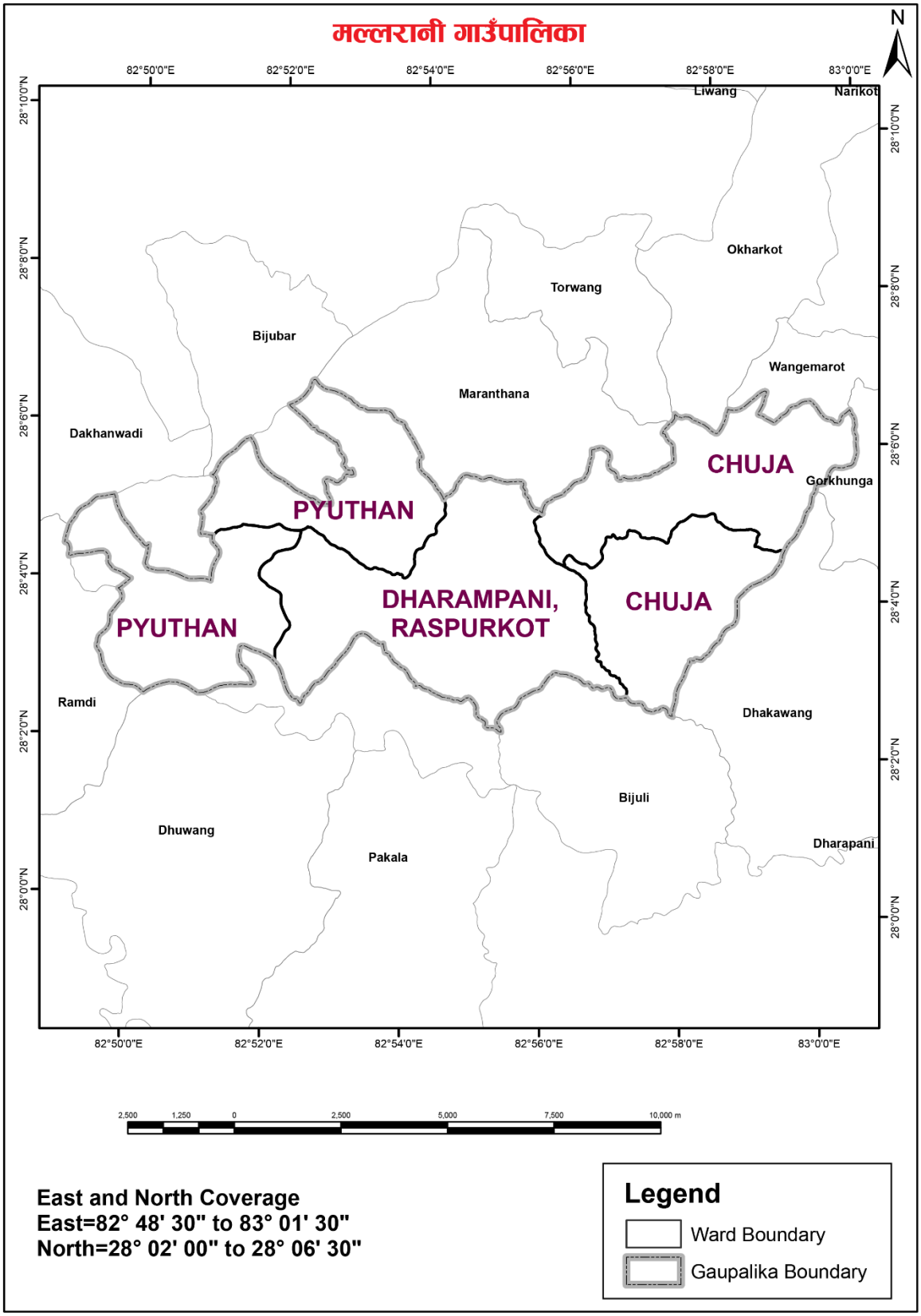

नक्सा नं. ३ : मल्लरानी गाउँपालिकामा समावेश भएका साविकका गा.वि.स.

२.३ भौगोलिक अवस्थिति

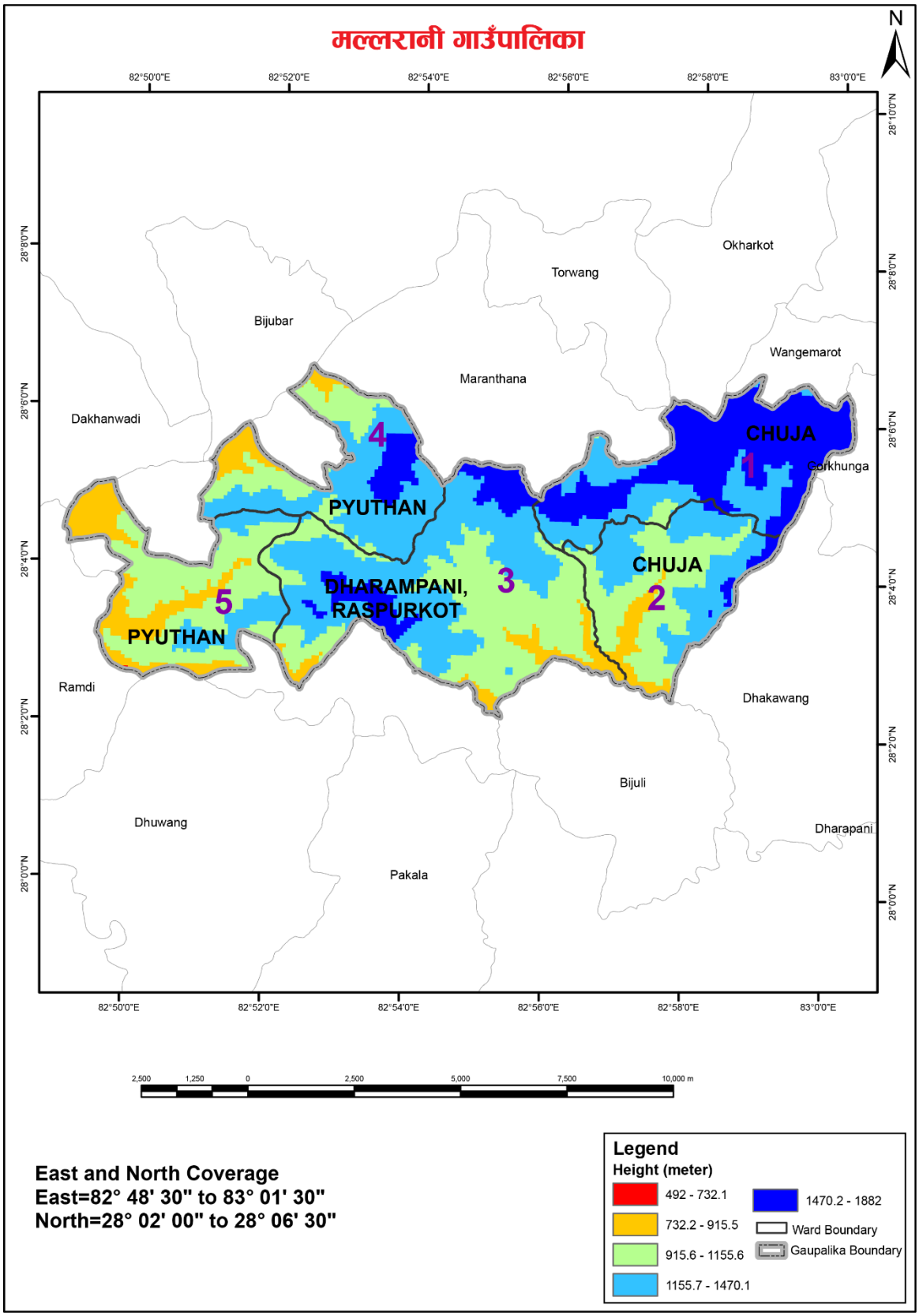

नक्सा नं. ४ : मल्लरानी गाउँपालिकाको उचाई वितरण

प्यूठान जिल्लामा अवस्थित ८०.०९ व.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको मल्लरानी गाउँपालिकाको पूर्वमा अर्घाखाँची जिल्ला पर्दछ भने, पश्चिममा माण्डवी गाउँपालिका र प्यूठान न.पा. पर्दछ, उत्तरमा झिमरुक गाउँपालिका र प्यूठान न.पा. पर्दछन् र दक्षिणमा ऐरावती गाउँपालिका पर्दछन् । झण्डै आधा क्षेत्र जंगल तथा केहि भू-भागमा जल क्षेत्र रहेको यस गाउँपालिका भएर सानाठूला गरी आधा दर्जन भन्दा बढी खोला तथा नदीहरु बग्ने गर्छन् । यो गाउँपालिका समुन्द्री सतह ४९२ देखि १८८२ मि. को उचाईमा अवस्थित छ ।

२.४ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी)

२.४.१ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति

प्राकृतिक सम्पदाको हिसाबले यो गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटोको धनी गाउँपालिका हो। यहाँ २९.९० वर्ग कि.मि. जमिन खेतीपातीको लागि उपयोग भएको देखिन्छ । त्यस्तै ३६.०८ वर्ग कि.मि. जमिन वनजंगलले ओगटेको छ भने ०.१६ वर्ग कि.मि. जलक्षेत्रले ओगटेको छ । गाउँपालिकाको प्रमुख खाद्यान्न तथा अन्न बालीमा धान, गहुँ, मकै, मास, मुसुरो, अरहर, आलस, तोरी आदी हुन्।

२.४.२ भू-आकृति तथा माटोको बनोट

गाउँपालिकाको केहि भू-भाग बेशी, केहि शिवालिक र पहाडि क्षेत्र रहेको छ । भू-आकृतिमा भएको यस फरकअनुसार यस गाउँपालिकालाई तीन क्षेत्रमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

(क) बेशी :

नदिले बनाएका फाँटहरुका साथसाथै केहि ठूला खोलाहरुले बनाएको भाग नै यस क्षेत्रमा पर्दछन् । पहाडको फेदमा रहेको खुल्ला समथर खेति योग्य जमिन यस क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछ । भौगर्भिक इतिहासको पछिल्लो चरणमा निर्मित भूभाग भएको हुँदा यो क्षेत्र कमजोर र भूस्खलनशील रहेको छ ।

(ख) शिवालिक क्षेत्र :

यस गाउँपालिकाको अधिकांश भू-भाग शिवालिक क्षेत्रमा पर्दछ । यहाँको भू-भाग पत्रे चट्टान एवं माटो ढुंगा को समिश्रणले भरिएको छ । यस भू-भागमा वनजङ्गलको मात्रा अत्यधिक छ । यो मानव वस्तीको प्रधानता रहेको क्षेत्र हो । समुद्री सतहबाट १००० देखि १५०० मिटर सम्मका मोडदार पहाडहरु यस क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछन् ।

(ग) पहाडी भू-भाग :

समुन्द्री सतहबाट १,५०० मि. देखि १८८२ मिटर सम्म उचाई रहेको यो भू-भाग कडा चट्टान कठिन धरातलीय स्वरुप भएका कारण मानव वस्ती यहाँ कम रहेको छ । उच्च पहाडी श्रृंखलाहरु र झाडि बुट्यानले यस क्षेत्रलाई ढाकेको छ ।

२.४.३ हावापानी

जलवायुको हिसाबले यस गाउँपालिकाको बेशी क्षेत्रमा उष्ण तथा पहाडि क्षेत्रमा समशितोष्ण प्रकारको हावापानी रहेको छ । प्रदेशीय हावापानी पाइएता पनि बाह्रै महिना एकैनासको हावापानी छैन । चैत्र महिनादेखि आश्विनको सुरुसम्म गर्मी हुन्छ । आश्विन, कार्तिक र फागुनमा यहाँको हावापानी समशितोष्ण हुन्छ भने मंसिर, पौष र माघमा निकै जाडो हुन्छ । जेष्ठको अन्त्य देखि आश्विनको सुरुसम्म मनसुनी वायुका कारण प्रशस्त वर्षा हुने गर्छ । गर्मीयाममा यहाँको औषत ताफक्रम अधिकतम ३२.३ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्छ भने न्युनतम ८.० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्न जान्छ। प्यूठान जिल्लाको १२ महिनाको औषत तापक्रम र वर्षाको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ।

तालिका नं. २ : प्युठान जिल्लाको तापक्रम २०७४

सि.नं.	महिना	औषत अधिकतम तापक्रम (°C)	औषत न्यूनतम तापक्रम (°C)	वर्षा (मि.मि.)	सापेक्षिक आर्द्रता (प्रतिशतमा)
१	बैशाख	३२.४	१९.३	८८.३	४६.९
२	जेष्ठ	३१.२	२३.१	२४७.८	८७.८
३	आषाढ	३१.२	२३.५	४४८.७	९०.१
४	श्रावण	३०.१	२२.७	४३३.३	९०.८
७	भाद्र	३२.३	२१.०	१४८.५	८९.५
६	आश्विन	२४.०	१७.५	७२.६	८४.५
७	कार्तिक	२६.५	११.०	०.०	७८.४
८	मंशिर	२२.८	८.२	०.०	८७.०
९	पुष	२१.६	८.०	२२.३	८५.९
१०	माघ	२२.५	९.४	३१.०	८४.९
११	फाल्गुण	२४.८	१२.०	०.०	७८.१
१२	चैत्र	३०.७	१४.८	६५.९	७४.५

स्रोत : जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, काठमाडौं २०७४

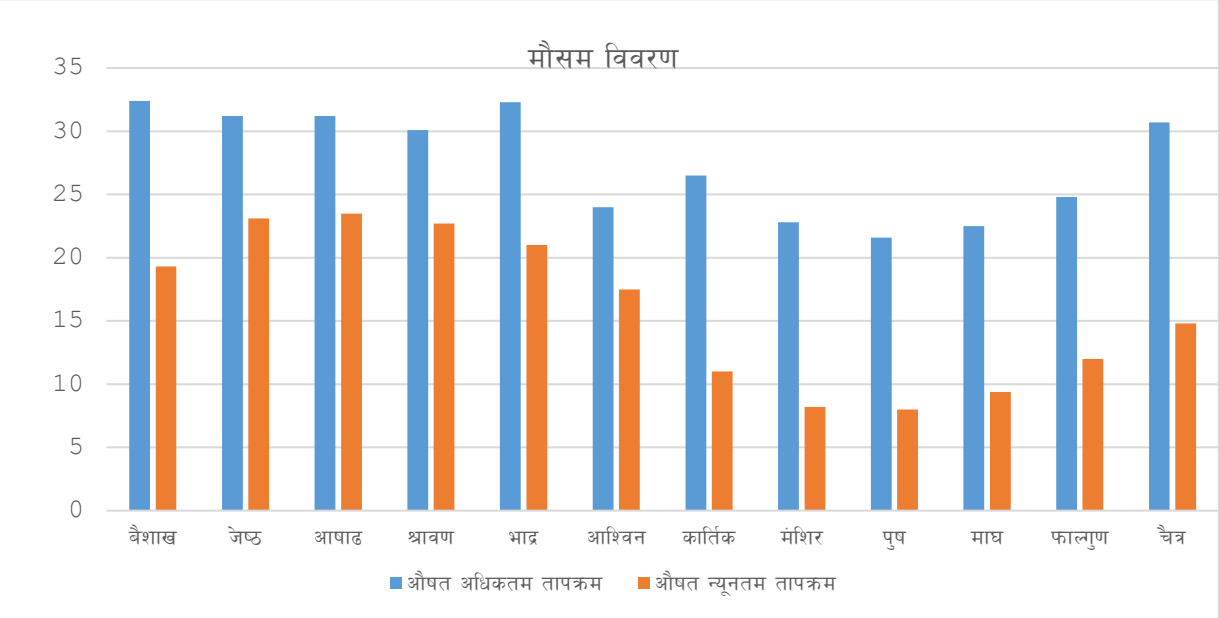

२.५ भू-क्षेत्रको वर्गीकरण

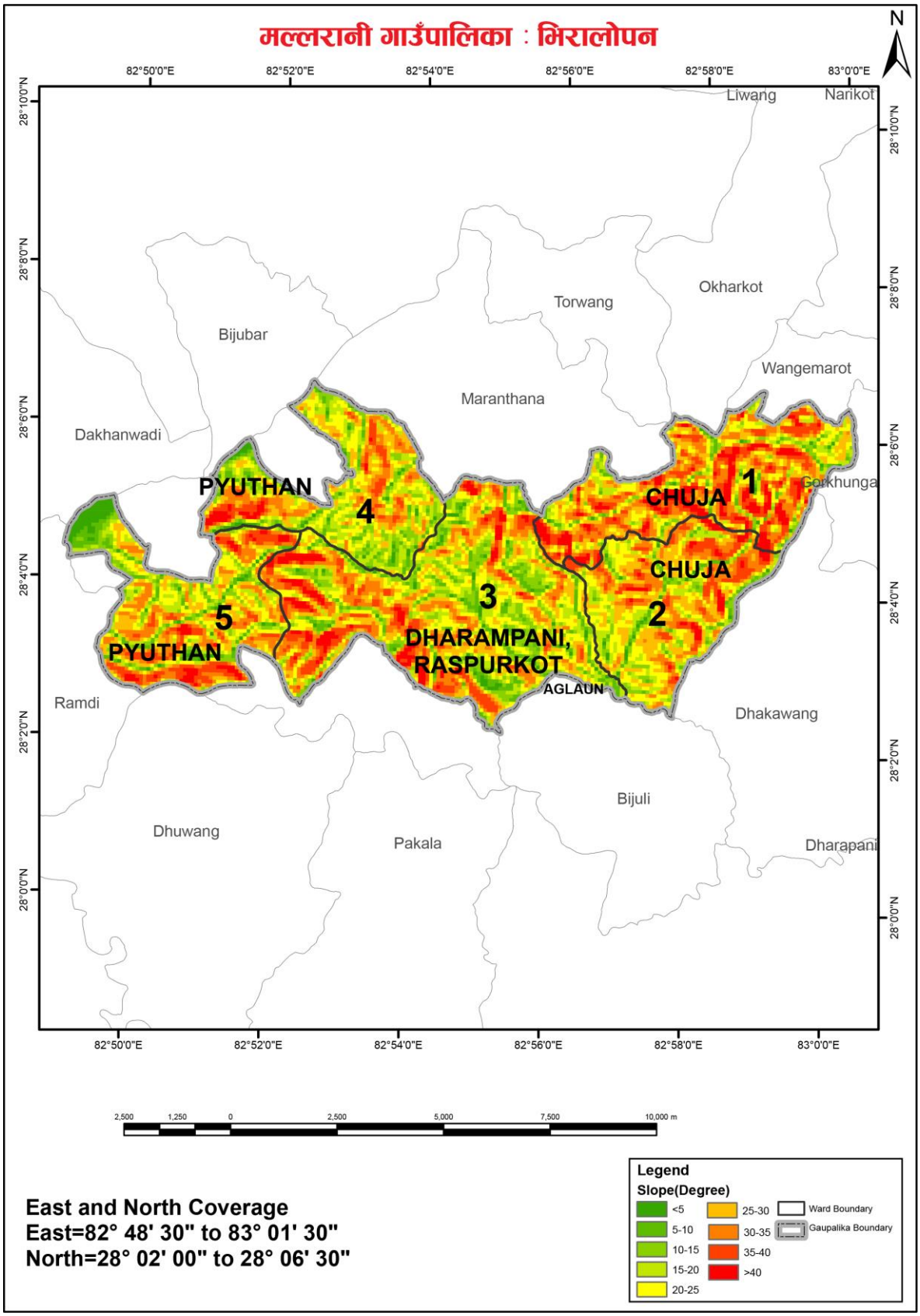

नक्सा नं. ५ : मल्लरानी गाउँपालिकाको भिरालोपन

मल्लरानी गाउँपालिकाको भूमिलाई भू-बनौट, प्रणाली, तथा भू-स्खलन जस्ता प्रवृतिका आधारमा अध्ययन गर्दा भुमिको बर्गीकरणलाई त्यसको उपयोगको सम्भाव्यता र सघनता घट्दै जाने (Degrading) क्रममा राखिएको छ। अर्को शब्दमा, भू-स्खलन वा भू-क्षयीकरणको प्रवृति भूबनोट अनुसार फरक पर्दै जान्छ । त्यसै क्रमले भूमीको स्थायित्वलाई मजबुत बनाउने उपायको भौतिक लक्षण (Physical characteristics) का आधारमा निम्न बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ:

(क) भिरालो 1°-5° (माटोको गहिराई पर्याप्त भएको, पानीको निकास राम्रोगरी हुने काल्ला बनाई खेती गर्न सकिने)

यस्तो जमिनमा माटोको गहिराई पर्याप्त हुन्छ र पानी सतहमा तथा अर्धभूमिगत अवस्थामा समेत सजिलै निकास हुन्छ। मनसुनी खेती गर्नका लागि यस्तो भूमिमा गह्राहरू बनाउनु पर्दछ। सतहगत जलप्रवाह एवं अर्धभूमिगत पानीको निकासलाई भू-क्षय हुन नपाओस भनी नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ। माटोका भौतिक गुणहरू तथा जमिनको भिरालोपनका कारण वर्षाको पानीबाट नयाँ खोल्सीहरू बन्ने र ती खोल्सीहरू प्रकारान्तरमा चौडा हुँदै गएर भू-क्षयको प्रवृत्ति बढ्ने हुनाले यस वर्गको जमिनको संरक्षण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्दछ। यस वर्गको जमिनमा परम्परागत, मध्यम वा आधुनिक विधिबाट खेती गर्न सकिन्छ। मनसुनको समयमा हुने वर्षाका कारण चरन तथा वनस्पतिलाई पनि मनग्गे फाइदा पुग्दछ। यस्तो जमिनमा धान खेती गर्न सकिन्छ। सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएको छ भने मोटो दानादार भएको अवस्थामा समेत धानबाली लगाउन सकिन्छ। सिंचाइ भएमा हिउँदे एवं बसन्ते बाली पनि लगाउन सकिन्छ।

(ख) भिरालो 5°-30° (माटोको गहिराई ५०-१०० से.मी. भएको, पानीको निकास राम्रो हुने, काल्ला बनाएर मात्र खेती गर्न सकिने)

५°-३०° स्लोप रहेको, पानीको निकास राम्रो हुने गरेको तथा माटोको पत्रको गहिराई ५० से.मी. देखि १०० से.मी. सम्म रहेको जग्गा यस वर्गमा पर्दछ। यस वर्गको जमिनमा पहिरो जाने, जमिन भासिने जस्ता भू-क्षयीकरणका प्रवृत्तिहरू सामान्यरुपमा देखा परिरहन्छन्। त्यसैले जमिनलाई सामान्यरुपमा व्यवस्थापन नगरिएमा यस्ता प्रवृत्तिमा झन् वृद्धि हुने हुन्छ। वन, वनस्पतिका लागि यो जमिन त्यति सहज हुँदैन। गाईबस्तुको आवत-जावतबाट भू-क्षयीकरणमा वृद्धि हुने हुनाले चरन विकासलाई यस प्रकारको जमिनमा प्रश्रय दिन ठीक हुँदैन। तर, पालैपालो निश्चित स्थानहरूमा गाईबस्तु थुनेर चराउने हो भने त्यसले जमिनको उत्पादकत्वमा सघाउ पुऱ्याउँछ। यस प्रकारको जमिनमा विशेष गरी मनसुन खेतीका लागि भू-क्षय रोक्न गह्राहरू बनाउन अनिवार्य हुन्छ। यसमा खेतीका परम्परागत र मध्यमस्तरीय प्रविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको भिरालोपन भएको जमिनमा खेती गर्दा माटोको भौतिक गुणहरूसँग व्यवस्थापन सिपको सम्मिश्रणले मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ। सिंचाइको प्रयोग नियमित रुपमा पहिले देखि नै भइरहेको खण्डमा सिंचाइ गर्दा भू-क्षयको समस्या आउँदैन, तर नयाँ सिंचाइ प्रणाली शुरु गर्ने हो भने शुरुमा विशेष सावधानी अपनाउनु पर्दछ। अलिकती पनि बढी सिंचाइ भएको खण्डमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तुरुन्त शुरु हुन सक्दछ।

(ग) भिरालो = 30°–40° माटोको गहिराई २० से.मी. मात्र भएको, पानीको निकाससहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मी.) भन्दा बढी भएको, काठ दाउरा उत्पादन गर्न उपयुक्त ।

माटोको पत्र २० से.मी. मात्र गहिराई भएको पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको ज्यादा भिरालोपन भएको जग्गामा गह्रा बनाएर खेती गर्नु फाइदाजनक देखिँदैन। यस प्रकारको जनिमनमा वर्षाको पानीबाट छिटो खोल्सीहरू बन्ने वा बाढीले क्षती पुऱ्याउने ठूलो सम्भावना रहन्छ । यस प्रकारको जमिनमा बनस्पतीहरू लगाउन, उपयुक्त देखिन्छ। यहाँ काठ र इन्धनका लागि वन पैदावारको उत्पादन बृद्धि गर्नु उपयुक्त हुनेछ। पहिरो जाने वा बाढीबाट क्षति हुने प्रवृत्ति यस प्रकारको जमिनका सामान्य लक्षण हुन्। यस्तो क्षेत्रमा जङ्गलको विकास गरी इन्धन, पशु आहार तथा काठ उत्पादन गर्न सकिन्छ। जङ्गल फडानी भएको छ भने पनि यस्तो क्षेत्रमा या त बोटविरुवालाई पुनः हुर्काउन सकिन्छ या त वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ। यस वर्गमा पर्ने जमिनहरूमा गाईबस्तुलाई चराउने चलन कडाइकासाथ नियन्त्रण गर्नुपर्छ। यदि इन्धन, पशु, आहार तथा चरनको लागि उपयोग गर्ने हो भने पनि वार्षिक उपयोगले भविष्यको उत्पादकत्वलाई जोखिममा पार्ने खालको हुनुहुँदैन। यस प्रकारको क्षेत्रमा यस्तो वन पैदावार उपयोग गर्ने तरिका, स्थान र पहुँचको लागि सडक बिस्तारका विशेष र सुरक्षित योजना बनाउनु पर्दछ। यस्तो जमिन खेतिको लागि उपयुक्त हुँदैन।

(घ) भिरालो >40° माटोको गहिराई २० से.मी. भन्दा कम भएको, भु-क्षय भइरहने पुनरूत्पादनको संभावना कम भएको

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मी. भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनर्स्थायीकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवं वनस्पती खेतीका लागि अनुपयुक्त मानिन्छ।

यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाइराख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झैँ एकातिर यस्तो जनिमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तीब्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुनः अधिग्रहण (reclaim) गर्न असम्भव नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

२.६ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसरहरु

गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका सम्भाव्यता र अवसर अन्तर्गत यातायात सेवा, सूचना प्रविधि, शैक्षिक प्रशिक्षण केन्द्र, वित्तीय सेवा, तालतलैया तथा नदीनालाहरुमा माछापालन व्यवसाय, आधुनिक कृषि व्यवसाय, व्यापार जस्ता थप आर्थिक विकासका सम्भाव्य क्षेत्रहरू रहेका छन्।

समग्रमा यस मल्लरानी गाउँपालिका क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, उखु, तोरी,

तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यावसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वराशक्ती बढाई वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा सुरक्षित बस्न लायक स्थानको जोहो गर्न सकिन्छ।

ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपञ्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुको साथै यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ। गाउँपालिका क्षेत्रमा प्राकृतिक नदी तथा खोलाहरु भएको र थप केही अन्य सम्भाव्य ठाउँहरूमा पोखरी निर्माण गरी माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरूमा जडिबुटी खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारीकरण गर्न सकेमा सो क्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवं पुरातात्विक महत्वका स्थलहरु रहेको यो गाउँपालिका गहनाको रुपमा झाँक्रीस्थान, खलंगा शिवालय, खलंगा भिमशेन तथा खैराकोट लगायत विभिन्न मठ मन्दिर तथा यहाँको लोक सँस्कृति आदि छन्। यी स्थानहरूलाई व्यवस्थित गर्न सकेको खण्डमा निश्चित रुपले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू बढ्न गई थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिका तथा नेपालमै बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका इच्छुक युवाहरूलाई सिपमुलक तालिम प्रदान गरी एकिकृतरुपले गाउँपालिका भित्रै रोजगारी श्रृजना गर्न सकेमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा यसले ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त मल्लरानी गाउँपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावनामूलक उपायहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

- गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका नदी तथा खोलाहरुबाट आधुनिक कुलो मार्फत् पानी सिंचाई गरी व्यावसायीक रुपमा खेती गर्न सके कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुन सक्छ।

- स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वृद्धि गरी कालोपत्रे गर्न सके स्थानीय वासिन्दाले भरपुर सुबिधा लिनुका साथै समग्र गाउँपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धि हुन सक्छ ।
- तरकारी, पशुपालन तथा अन्य कृषि उत्पादनको बजारको लागि समस्या नभएकोले व्यवसायिक कृषि उत्पादनलाई नै जोड दिनु सहज तथा उचित देखिन्छ ।
- यस गाउँपालिका क्षेत्रमा साना घरेलु उद्योगको विस्तार गर्न सके स्थानीय स्तरमा रोजगारी वृद्धि गर्नसक्ने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।
- यस क्षेत्रमा विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक स्थानहरु रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरु यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदारी हुन सक्ने देखिन्छ ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा उपभोक्ताहरुको वृद्धि भैरहेको सन्दर्भमा उद्योग, व्यापार र वाणिज्यको विकास हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

२.७ गाउँपालिकाको अवसर र सम्भावनाहरु

यस मल्लरानी गाउँपालिकाको विद्यमान अवसर र सम्भावनाहरुलाई निम्न बुँदामा संक्षेपिकरण गर्न सकिन्छ ।

- वन, उर्बर कृषि जमिन, नदी नाला, सम्म भौगोलिक अवस्था र जैविक विविधता जस्ता प्राकृतिक सम्पदाको यथेष्ट उपलब्धता देखिन्छ ।
- शिक्षित मानविय श्रोतमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।
- युवा जनसमुदायको बाहुल्यता देखिन्छ ।
- शिक्षा केन्द्रहरुको संचालनमा व्यवस्था
- पर्यटन क्षेत्रको विकास

२.८ गाउँपालिकाको चुनौती तथा समस्याहरु

यस मल्लरानी गाउँपालिकाको सामाजिक तथा भौतिक विकासका लागि विद्यमान चुनौती तथा समस्याहरुलाई निम्न बुँदामा संक्षेपिकरण गर्न सकिन्छ ।

- गाउँपालिकाको क्षेत्र भित्र रोजगारमुलक उद्योगधन्दा, कलकारखाना कमी हुनु ।
- सार्वजनिक निर्माण र विकासमा सम्बन्धित निकायहरुको समन्वयको अभाव ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा खानेपानी तथा सार्वजनिक चर्पीको अझै पनि उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु ।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका धेरै सडकहरु कच्ची तथा कम गुणस्तरको रहनु ।
- झण्डै २४% भूभाग कृषि क्षेत्र भए तापनि व्यवसायिक खेतीको पर्याप्त विकास हुन नसक्नु ।

- आयश्रोतको कमिले गाउँपालिकाको स्तरीय विकास प्रकृयामा समस्या उत्पन्न हुनु ।
- योजनाबद्ध बस्ती बिकासको अभाव ।
- कृषियोग्य भूमि खण्डिकृत हुदै प्रयोग बिहीन हुनु ।
- वातावरण संरक्षण र फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नहुनु ।
- यसका अलावा गाउँपालिका क्षेत्रमा नदी कटान, अनियन्त्रित ढुंगागिटी बालुवाको उत्खनन्, बनजंगल तथा वन्यजन्तुहरुको चोरी निकासीलाई नियन्त्रण गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

२.९ गाउँपालिकाको अन्तर गाउँपालिका सम्बन्ध

गाउँपालिकाहरुको बिच कुनै न कुनै रुपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी गाउँपालिकाहरू बिच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ती विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक गाउँपालिकाले अर्को गाउँपालिकामा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ। ती अन्तरनिर्भताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाईसराई, कृषि तथा पशु उपज, वन पैदावार, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवं व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्। मौसमी रोजगारको लागि पहाडबाट तराई झर्ने प्रचलन रहेको देखिन्छ। यी विविध कारणले अन्तर गाउँपालिका सम्बन्ध अझ बढी सुदृढ भएको देखिन्छ।

साथै, यस गाउँपालिकाको छिमेकी नगरपालिका/गाउँपालिकाका सरकारी निकायहरुसंग राम्रो सम्वन्ध रहेको छ । फलत: यस क्षेत्रको विकासात्मक कृयाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ । त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ ।

२.१० नदी तथा ताल तलैयाहरु

गाउँपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका नदी तथा खोलाहरु र जलक्षेत्रले विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रुपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ। साथै यस्ता जलाधार क्षेत्रबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत सिंचाईको लागि पानीको प्रयोग गर्दछन् । मानव वस्तीको क्रमिक विकासका साथै अनुत्पादक पशुहरूको अत्यधिक चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक जलक्षेत्रहरु सुक्ने संम्भावना रहेको छ।

तालिका नं. ३ : गाउँपालिकामा रहेका नदि तथा खोलाहरुको विवरण

क्र.सं.	नाम	वडा नं
१	चुँदरी खोला	१
२	कचर खोला जलाधार	३, ४ र ५
३	तल्लो झिम्रुक २	३ र ५
४	छाप खोला	१, २, ३ र ४
५	कान्द्रे खोला	३, ४ र ५

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

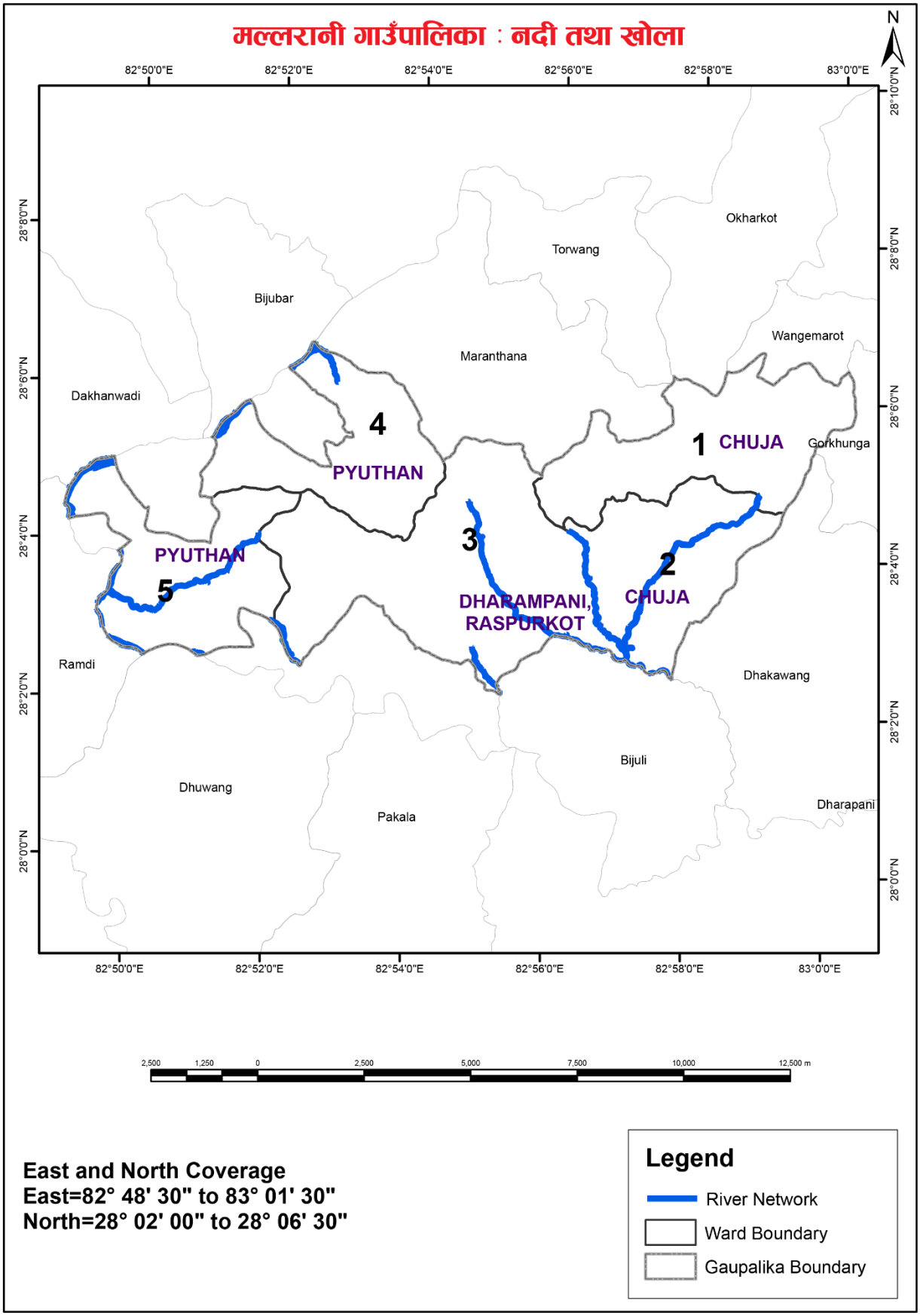

नक्सा नं. ६ : मल्लरानी गाउँपालिकामा रहेका नदी संजाल

२.११ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरु

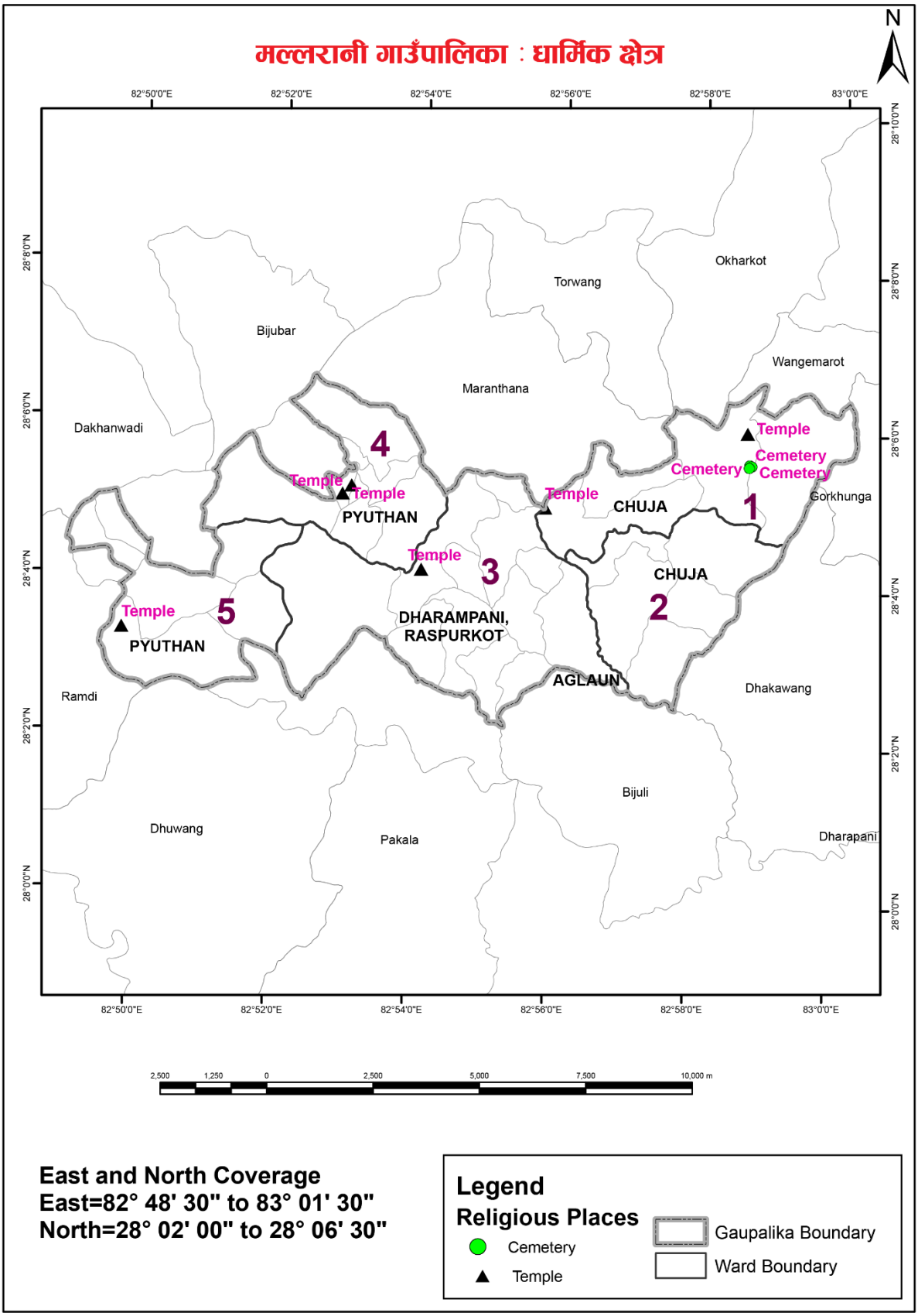

नक्सा नं. ७ : मल्लरानी गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरु

अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता, बहुजातीय, बहुभाषीय, बहुधर्म र सामाजिक विविधता एवं ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण नेपाल विश्व पर्यटन मानचित्रमा प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यस्थलको रुपमा सुपरिचित छ । विज्ञान, प्रविधि र सञ्चार प्रणालीमा भएको अभूतपूर्व विकासले सम्पूर्ण विश्व नै एउटा गाउँको रुपमा परिणत हुँदै गइरहेको अवस्थामा नेपालले यस्ता राष्ट्रिय सम्पदालाई विश्व सामु प्रस्तुत गर्दै विश्व पर्यटन बजारलाई आकर्षित गरी अत्यधिक लाभ लिन सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ । पर्यटन व्यवसाय आफैंमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासको प्रमुख आधार भएकोले यस व्यवसायको विविधीकरण र विस्तारद्वारा आम नागरिकको जीविकोपार्जन र रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गरी जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्नु अपरिहार्य भएको छ । यस प्रयोजनार्थ एकातर्फ नेपालका यी विविध सम्पदाको समुचित संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु अत्यावश्यक भएको छ भने अर्कोतर्फ अन्तर्राष्ट्रिय हवाई यातायात सेवा लगायत पर्यटन सेवासँग सम्बद्ध सबै प्रकारका पूर्वाधार विकास गर्दै पर्यटन सेवा उद्योगको संख्यात्मक एवं गुणात्मक वृद्धि गर्नु आवश्यक छ ।

प्राकृतिक ताल, तलैया, तथा नदीहरु र हरियाली, अत्यन्तै नजिकबाट अवलोकन गर्न सकिने हिमश्रृङखलाहरुको रमणीयतामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरुको आकर्षण हुने गर्दछ । भौगोलिक कालक्रमको इतिहासमा यहाँ बग्ने साना र ठूला खोला तथा नदीहरु र पोखरीहरुको निर्माण हुन गएको छ । यस गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक स्थलहरुमा झाँक्रिस्थान, भिमसेन मन्दिर, भैरव डाँडाको गुफा, मल्लरानी डाँडा लगायतका प्रमुख पर्यटकिय स्थलहरु पर्दछन् । जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४ : धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरु

प्रमुख धार्मिक तीर्थस्थल एवंम धार्मिक मन्दिरहरु		
क.सं.	तीर्थस्थल/मन्दिर	वडा नं
१	बहादेवि मन्दिर	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
२	भिमसेन मन्दिर	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
३	शिवालय	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
४	झाँक्रीस्थान	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
५	खैराकोट	मल्लरानी गा.पा.-५, खैरा
प्राकृतिक गुफाहरु		
क.सं.	गुफाको नाम	स्थान
१	भैरव डाँडा	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
प्राकृतिक दृश्यावलोकनका स्थानहरु		
क.सं.	प्राकृतिक दृष्य	स्थान
१	मल्लरानी डाँडा	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
ऐतिहासिक महत्वका स्थानहरु		
क.सं.	ऐतिहासिक ठाउँ	स्थान
१	मल्लरानी	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा
२	शिवालय, भिमेस्थान	मल्लरानी गा.पा.-४, खलंगा

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र प्यूठान २०७१

खलंगा गणेश मन्दिर

खलंगा बजारमा अवस्थित गणेशको मन्दिर यस क्षेत्रको प्रमुख धार्मिक स्थल मध्ये एक हो। जमिनको सतहबाट केही माथि उठाइ यसको निर्माण गरिएको छ । नेपालमा रहेका अधिकांश मन्दिरहरु जस्तै यस मन्दिर पनि मौलिक प्यागोडा शैलिमा निर्मित छ । यसमा धातुमा जलप लगाई तोरन निर्माण गरिनुका साथै टुप्पामा गजुर निर्माण गरिएको छ। यस गर्भगृहको ठिक उत्तर तर्फ गणेशको प्राचिन प्रस्तर मूर्ती अवस्थित छ। यस बाहेक यहाँ भिमसेनको प्रस्तर मूर्ती समेत रहेको छ। स्थानीय समुदायले गणेश चौथीका दिन गणेशलाई रथमा राखी बजार परिक्रमा गराउने प्रचलन रहेको छ। यस मन्दिरको सञ्चालन गुठीद्धारा गरिएको छ।

झाँक्रिस्थान

खलंगा बजार देखी दक्षिण पूर्वमा अवस्थित झाँक्रिस्थान एक आस्थाको केन्द्र हो। प्राचिन समयदेखि यस स्थानमा भक्तजनहरुको भक्ति र आस्था रहेको पाइन्छ । यस स्थानलाई झाँक्रिस्थान वा “कात्रेखोलाका देवता” भनि चिनिन्छ। खंलगाबाट यस ठाउँमा पुग्न करिब एक घण्टाको पैदल यात्रा गर्नुपर्दछ।

यस स्थानको दर्शन गर्नाले भक्तजनहरुको मनोकांक्षा पुरा हुने विश्वास रहेकोले प्यूठान लगायत अन्य ठाउँहरुबाट भक्तजनहरु आइ विशेषत त्रिशुल र घण्ट चढाउने गर्दछन् । साथै यस ठाउँमा पञ्चबली समेत दिने गरिन्छ। यो क्षेत्र पर्यटकिय महत्वका क्षेत्रहरु मध्ये एक हो। केही पहिले यस थानमा विश्वकर्माहरुले देउली गरी भेडा चराउने गरेको पाइएको छ।

खलंगा - शिवालय

खलंगा शिवालय खंलगाको सिकुवा डाँडामा रहेको छ। जंगबहादुर राणाका पिता रामकृष्ण कुँवरले निर्माण गरेको हुनाले यसको नामाकरण रामेश्वर महादेव गरिएको भन्ने भनाइ छ । यस पूर्व इसाको १५औ शताब्दी तिर यस स्थानमा जय मल्ल नाम गरेका राजाले पार्टी पौवा र चौतारी बनाएको र अक्षय तृतियाको दिन आगन्तुक र बटुवाहरुलाई सर्वत तथा भोज भत्तर खुवाउने गरिएको भन्ने भनाइ छ। त्यस पार्टी पौवालाई व्यवस्थित गर्न, नृत्य पूजा गर्न साथै अन्य व्यवस्थापनको लागि ३५० मुरी जग्गा गुठी राखिएको भन्ने वि.सं १८६१ को रुक्का पत्रमा उल्लेख गरिएको छ। यस मन्दिरको पूर्व पटिको प्रवेशद्धारको दायाँबाँया भैरव तथा पार्वतीका मूर्तीहरु राखिएका छन्। मन्दिरको तोरन तथा टुँडालहरुमा कलात्मक आकृतीहरु कुदीएका छन्। मन्दिरको गजुर समेत कलात्मक छ। यसबाट मन्दिरको कलात्मकता र प्राचिनता प्रतिविम्बित हुन्छ।

खलंगा भिमसेन मन्दिर

विशेष गरी नेवार समुदायले अगाध आस्था राख्ने भिमसेनको मन्दिर खलंगा बजारमा अवस्थित छ। यो मन्दिर समेत प्राचिन कलात्मक प्यागोडा शैलिमा निर्मित मन्दिर हो। मन्दिरको वरिपरि काठ र प्रस्तरका अन्य मूर्तीहरु रहेका छन् जसलाई स्थानिय भक्तजनहरुले भिमसेनका दाजुभाई भन्ने ठान्दछन्। भिमसेनलाई उभिएका अवस्थामा तरवार र ढाल लिइएको देखिन्छ। मन्दिरको तल्लो भागमा गर्भगृह छ। तोरणमा कलात्मक फुलबुटा साथै पशुपंक्षिहरुका आकृती बनाइएको छ। यसबाट मन्दिरमा तान्त्रिक प्रभाव रहेको आँकलन गर्न सकिन्छ। यस मन्दिरको व्यवस्थापन समेत वि.सं १८८२ देखि ४५ मुरी खेत गुठी राखी गरिएको भन्ने कथन छ।

२.१२ मुख्य चाडपर्वहरु

यस गाउँपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरु बसोबास गर्दछन्। यहाँ अधिकांश हिन्दू धर्म मान्ने पहाडी र मधेसी मूलका मानिसहरु रहेका छन् भने त्यस्तै मुस्लिम र क्रिस्चियन धर्म मान्ने मानिसहरु पनि छन्। सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरु छन्। जसमा बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, छठ (होली), चैते दशैं, साउने-माघे संक्रान्ति, गोठधूप, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णिमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष सोह्रश्राद्ध कूल पूजा, ग्रामथान पूजा, कर्कट संक्रान्ति, संकट पूजा, बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरु, ईद, वकरईद, क्रिशमस डे, नयाँ वर्ष, भ्यालेनटाईन डे, होली, जेष्ठ पूर्णिमा पुसे १५, असारे १५ आदि चाडपर्वहरु रहेका छन्।

२.१३ सँस्कृति, कला, भाषा र साहित्य

मल्लरानी गाउँपालिका सँस्कृति, कला, भाषा तथा साहित्यका दृष्टिकोणले धनी गाउँका रुपमा रहेको छ । गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका जातजाति, धर्म र भाषाभाषी बोल्ने परिवारहरुको बसोबास रहेको छ । संचार माध्यमको व्यापक विकास र विस्तारका साथै पश्चिमा सँस्कृतिको प्रभावका साथै विद्यमान सबै कला, सँस्कृतिको अध्ययन र संरक्षणको अभावका कारण कतिपय कला, सँस्कृति , परम्परा अमूर्त र लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् ।

तालिका नं. ५ : सांस्कृतिक महत्वका सम्पदाहरु

स्थानीय उल्लेखनीय गीत/धुनहरु	प्रमुख देउली
असारे गीत	लुङ देउली
झ्याम्रे (झ्याउरे भाका)	लुप्लुङ देउली
दोहोरी गीत	जिसी देउली
जात्रा/मेला	
बदरपाटा खैरा फूलबारीको मेला	**विशेष पर्वहरु**
हिक्मतेश्वर मेला	वैशाख पूर्णिमा
बिजुलीकोट जात्रा	फागु पूर्णिमा
गाईजात्रा पल्टन मेला	ठूलो एकादशी
खैराजात्रा	कार्त्तिक पूर्णिमा
कात्तिके जात्रा मसानपाटीको	माघे संक्रान्ति
ठूलासिम मेला	वडा दशैं
रजवारा मेला रोपाइँ जात्रा	तिहार
कृष्ण जात्रा	साउने संक्रान्ति
सुन्दरनगरी बहाने कुनौटा पूर्णिमा मेला	नागपञ्चमी
स्थानीय उल्लेखनीय नृत्यहरु	ऋषितर्पणी पूर्णिमा
कौडा नृत्य	जेठासी पूर्णिमा
सालैज्यू नृत्य	भाद्र औँसी
सिगारु नृत्य	असार १५ (दही च्यूरा)
चौरी नृत्य	वैशाख संक्रान्ति
धामी नृत्य	शिवालय मन्दिर पूजा
मारुनी नृत्य	तरेली नृत्य (नेवारी परम्परा अर्न्तगत)
सोरठी नृत्य	थाई तथा भूमि बराह
मगर नृत्य	उधौली/उभौली पूजा
सराय नृत्य	
हनुमान नृत्य	
नाग/नागिनी नृत्य	
लाखे नृत्य	

स्रोत : मल्लरानी गाउँपालिका, २०७३

२.१४ भेषभूषा तथा चालचलन

हिन्दु धर्मावलम्वीमा शैव, वैष्णव, शाक्त, बौद्ध र इस्लाम धर्माबलम्बीहरुको बसोबास छ । हिन्दुहरुले जन्मदा छैठी, न्वारन गर्ने, जन्म कुण्डली हेराई विवाह गर्ने , मृत्यु पछि नदीको किनार लगी जलाउने चलन छ । सन्यासी वर्गले लाश गाडने गर्दछन् । मृत्यु पश्चात् पिण्डदान, ब्रम्ह भोजन आदि गर्ने चलन अद्यापी रहेको छ । पुराना अन्धविश्वास, कुरीति घट्दै गए पनि धामी, झाँक्रि झारफुक, भाकल, तन्त्रमंत्र आदि प्रचलित छन् । जातीय परम्परा अनुसार बिभिन्न जातिमा असारे गीत, तीजका महिलाका ह्रदयस्पर्सी भाका भैलो, झ्याउरे (झाम्रे) र दोहोरी गीतको प्रचलन छ । भेषभुषामा मगर गुरुङ महिलाहरुले मखमलको चोलो, साडी, ब्लाउज, सुनचाँदीका गहना- ढुंग्री, मारबारी, बुलाकी, मुन्द्री , चुरा, पोते, आदी बस्त्र लगाउने चलन छ । बाहुन, क्षेत्री र अन्य जातिमा पनि यस्तो लवाई पाईन्छ । अन्य गहनामा हवेली, हारी, फुली, नौगेडी, सिलमुन्द्री, कण्ठश्री, चुरी, बाला र कल्ली लगाउने प्रचलन घट्दै गएको छ । सुनका चुरा, पायल, टप, रिङ, तिलहरी, मंगलसुत्र लगाउने प्रचलन छ । महिलाले व्लाउज, चोलो, पेटीकोट, लुंगी, साडी र सल लगाउने प्रचलन छ । खानपानमा ढिंडो (कोदो, मकै, जौ, चामल), पुरी, मकै (भुटेको र पोलेको), पिठो कोदाको पकाएको, तरकारी, दाल, सागसब्जी, चटनी, अचार, दूध, दही, घ्यू, मही, जाँड, रक्सी, आदिको प्रचलन छ । दूध, चिया र कफी पिउने चलन व्यापक छ । चुरोट, बिंडी, कक्कड (सुलफा तान्ने), खैनि आदिको अम्मल गरेको पाईन्छ । बैशाखी पूर्णिमा, आषाढ पन्ध्रमा दहीच्यूरा खाने, बैशाख सक्रान्ति, जेठासी पूर्णिमा, भाद्रऔंसी, साउने संक्रान्ति, नागपन्चमी, ऋषि तर्पणी पूर्णिमा, बडादशै, सरायँ, तिहार, देवाली, कुलपुजा, कार्तिक पूर्णमा, माघे संक्रान्ति, फागु पूर्णिमा (होली) रामनवमी, ठूलो एकादशी आदि हिन्दू चाडपर्व प्राय सवैले मनाउँछन् ।

खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण

३.१ जनसंख्याको विवरण

कुनैपनि स्थानको जनसंख्या विकासको साधन र साध्य दुवैको रुपमा रहेको हुन्छ । विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरुको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरुको अध्ययन र विश्लेषण आवश्यक हुन्छ । नेपालमा गाउँस्तरमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै गाउँपालिकास्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ । यहाँ राष्ट्रिय जनगणनाबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरुको विश्लेषण गरिएको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार मल्लरानी गाउँपालिकाको जनसंख्या १७,६८६ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४२.६६ प्रतिशत (७,५४४ जना) र महिला ५७.३४ प्रतिशत (१०,१४२ जना) रहेका छन्। यस गाउँपालिकामा पुरुषको तुलनामा महिला १४.६९ प्रतिशतले बढि रहेको पाइन्छ। सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ७४.३८ रहेको छ। जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) २२१ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये ५१.५९ प्रतिशत १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहका, ४०.०८ प्रतिशत १४ वर्ष वा सो भन्दा कम उमेरका, र ८.३३ प्रतिशत ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार मल्लरानी गाउँपालिकामा ४,१२० घरपरिवार रहेका छन्। यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औषत ४.२९ जना सदस्य रहेको देखिन्छ। नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको छ। देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ६ : जनसंख्याको विवरण

विवरण	वि.सं. २०६८
जम्मा जनसंख्या	१७,६८६
पुरुष	७,५४४(४२.६६ प्रतिशत)
महिला	१०,१४२(५७.३४ प्रतिशत)
लैंगिक दर (प्रति १०० जना महिलामा पुरुष संख्या)	७४.३८
जम्मा घरधुरी	४,१२०
औषत परिवार आकार	४.२९
५ वर्ष र सोभन्दा माथिको साक्षरता दर (प्रतिशतमा)	७३.५५
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	२२१

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

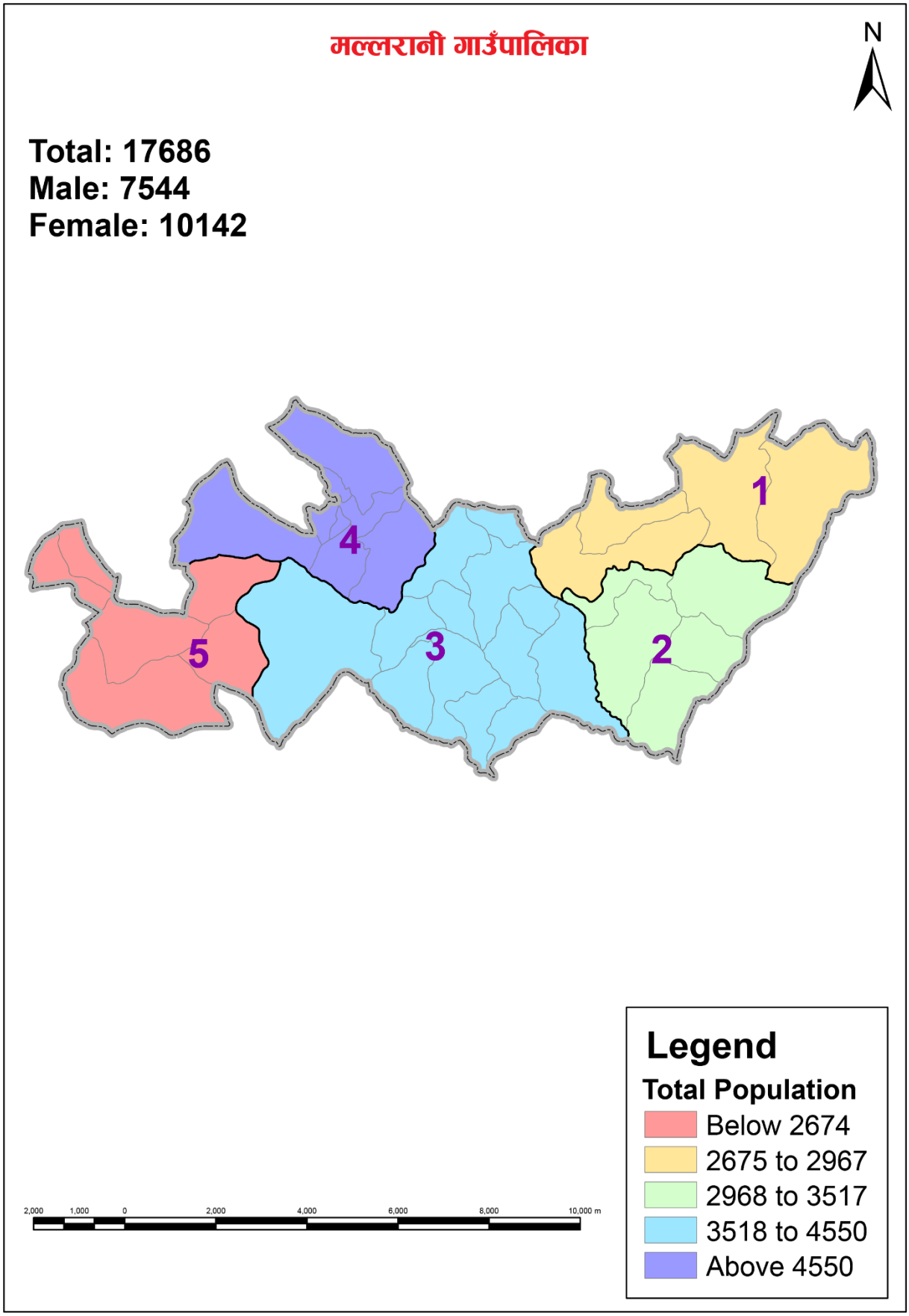

नक्सा नं. ८ : मल्लरानी गाउँपालिकाको जनसंख्या

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

तालिका नं. ७ : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा नं.	जम्मा क्षेत्रफल	औषत घरधुरी आकार	जम्मा घरधुरी संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	जनघनत्व
१	१५.५३	४.७९	५९२	२,८३४	११९९	१६३५	१८२.४९
२	१२.७	४.६५	६४०	२,९७९	१२७६	१७०३	२३४.५७
३	२६.०८	४.२६	९९८	४,२५५	१७३९	२५१६	१६३.१५
४	१२.३४	३.७६	१३५८	५,१००	२२८४	२८१६	४१३.२९
५	१३.५४	४.७३	५३२	२,५१८	१०४६	१४७२	१८५.९७
जम्मा	८०.१८	४.२९	४,१२०	१७,६८६	७,५४४	१०,१४२	२२०.५८

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

मल्लरानी गाउँपालिका मिति २०७३ फागुन २२ गते बाट स्थापना भएको हो । यस गाउँपालिकामा साविकका प्यूठान न.पा. का वडा नं (१, २, ३, ५ र १८), चुँजा गा.वि.स., धरमपानी गा.वि.स. र रस्पुरकोट गा.वि.स. का वडा नं ६, ७, ८ र ९ समाबेश गरि भएको हो । यस गाउँपालिकामा हाल ५ वटा वडाहरु कायम गरिएको छ । यी वडाहरुमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या भएको वडामा वडा नं ४ रहेको छ जसमा जम्मा जनसंख्या ५,१०० (पुरुषको २,२८४ जना र महिलाको २,८१६ जना) रहेको छ । यस वडाको औसत परिवार आकार ३.७६ र घरधुरी संख्या १,३५८ रहेको छ । त्यस्तै सबैभन्दा थोरै जनसंख्या भएको वडामा वडा नं. ५ रहेको छ जसको जनसंख्या २,५१८ (पुरुषको १,०४६ जना र महिलाको १,४७२ जना) रहेको छ भने घरधुरी संख्या ५३२ र औसत परिवार संख्या ४.७३ रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । यसलाई तलको स्तम्भ चित्र बाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

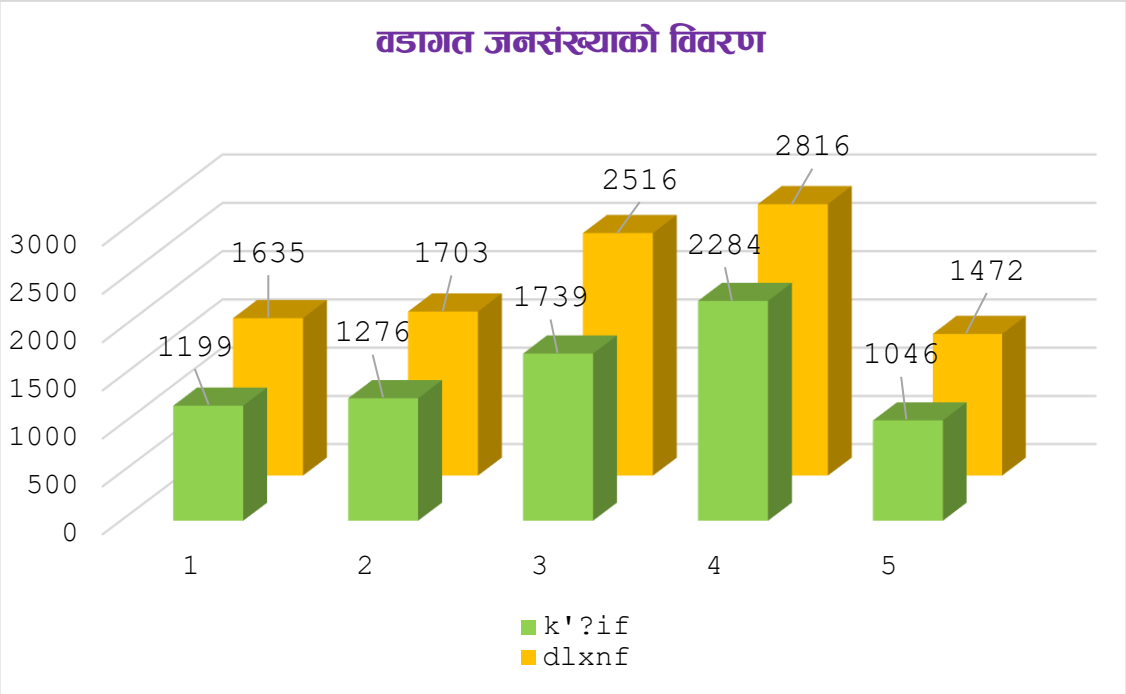

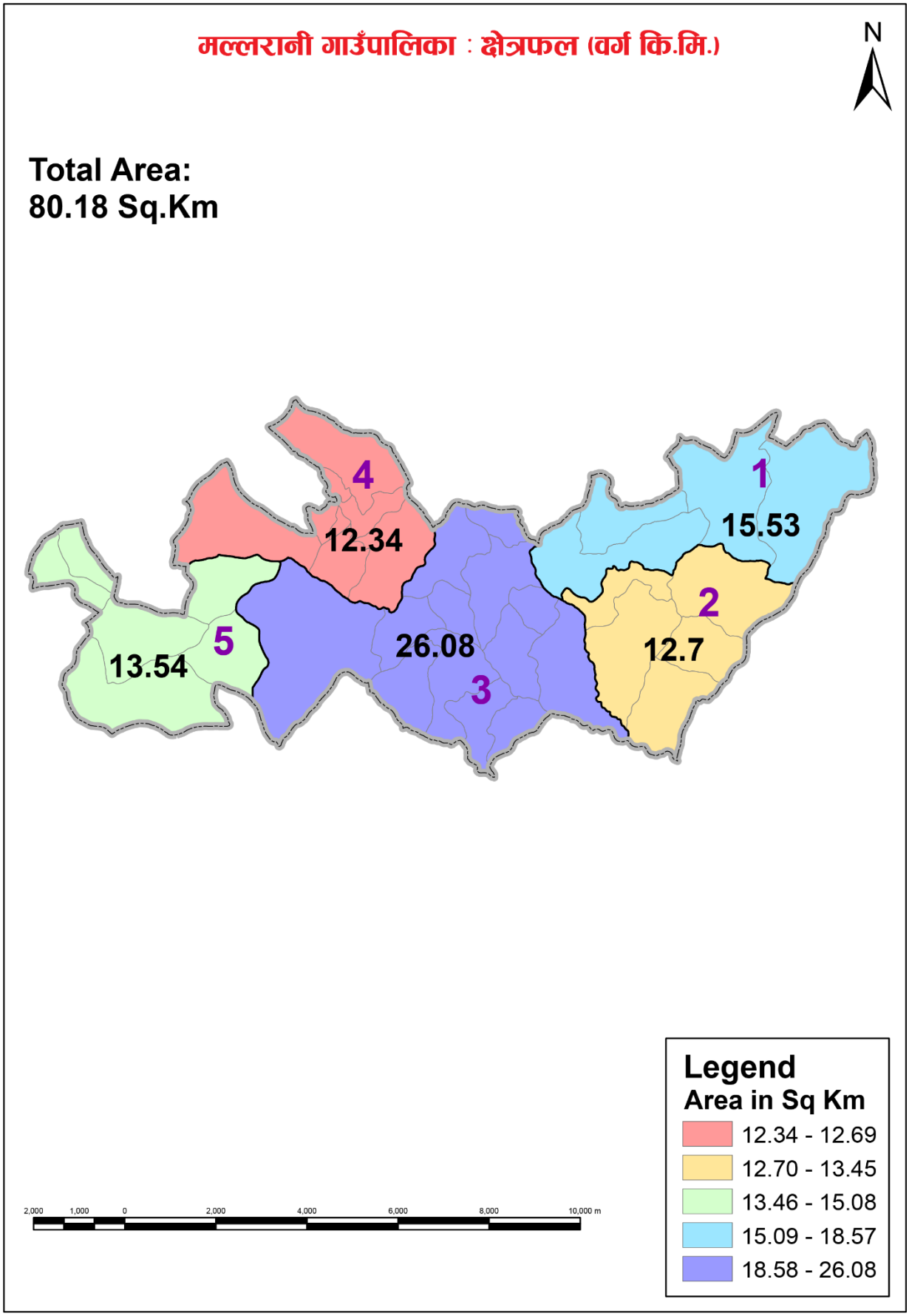

नक्सा नं. ९ : मल्लरानी गाउँपालिकाको वडा अनुसार क्षेत्रफल

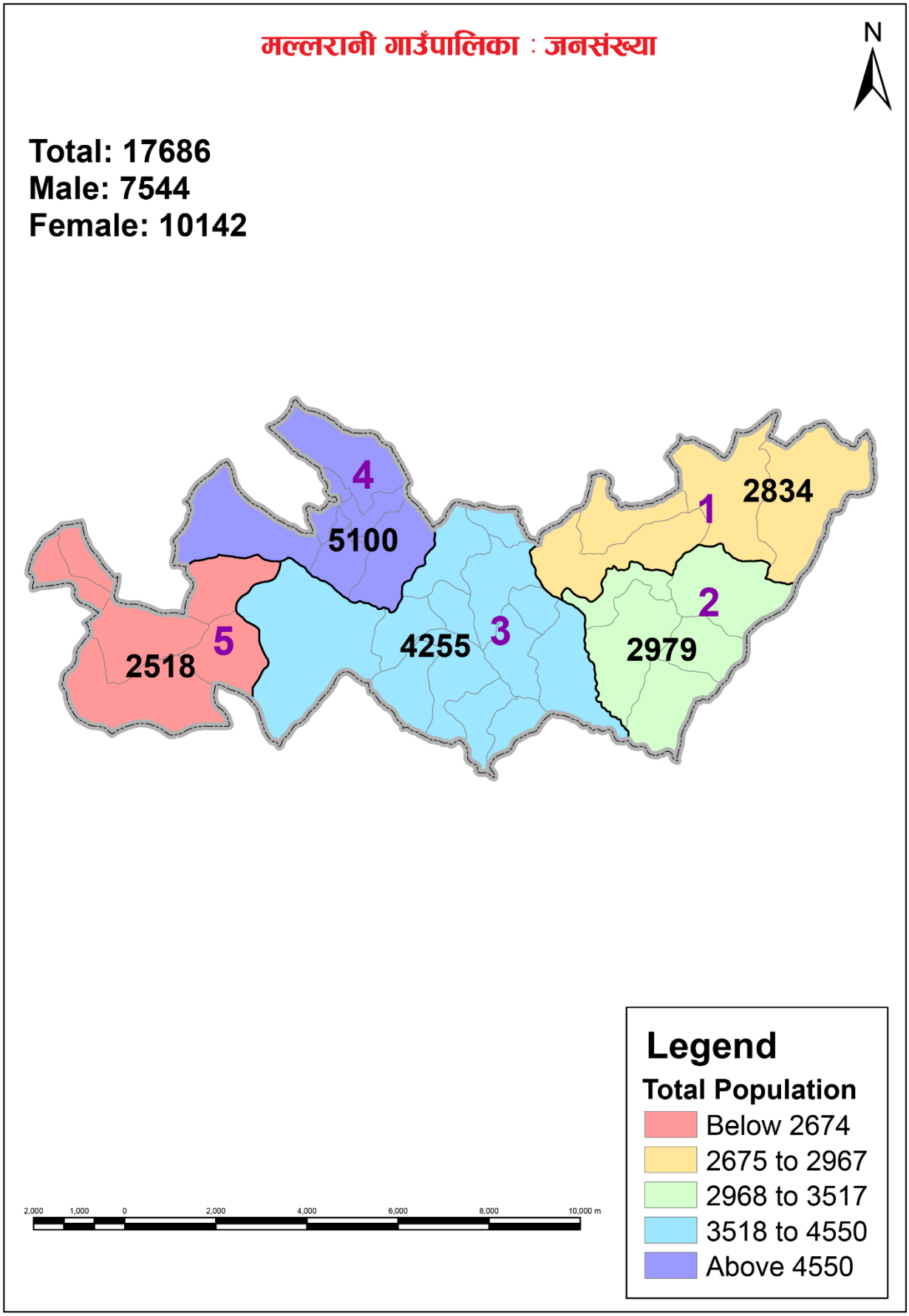

नक्सा नं. १० : मल्लरानी गाउँपालिकाको वडाअनुसार जनसंख्या

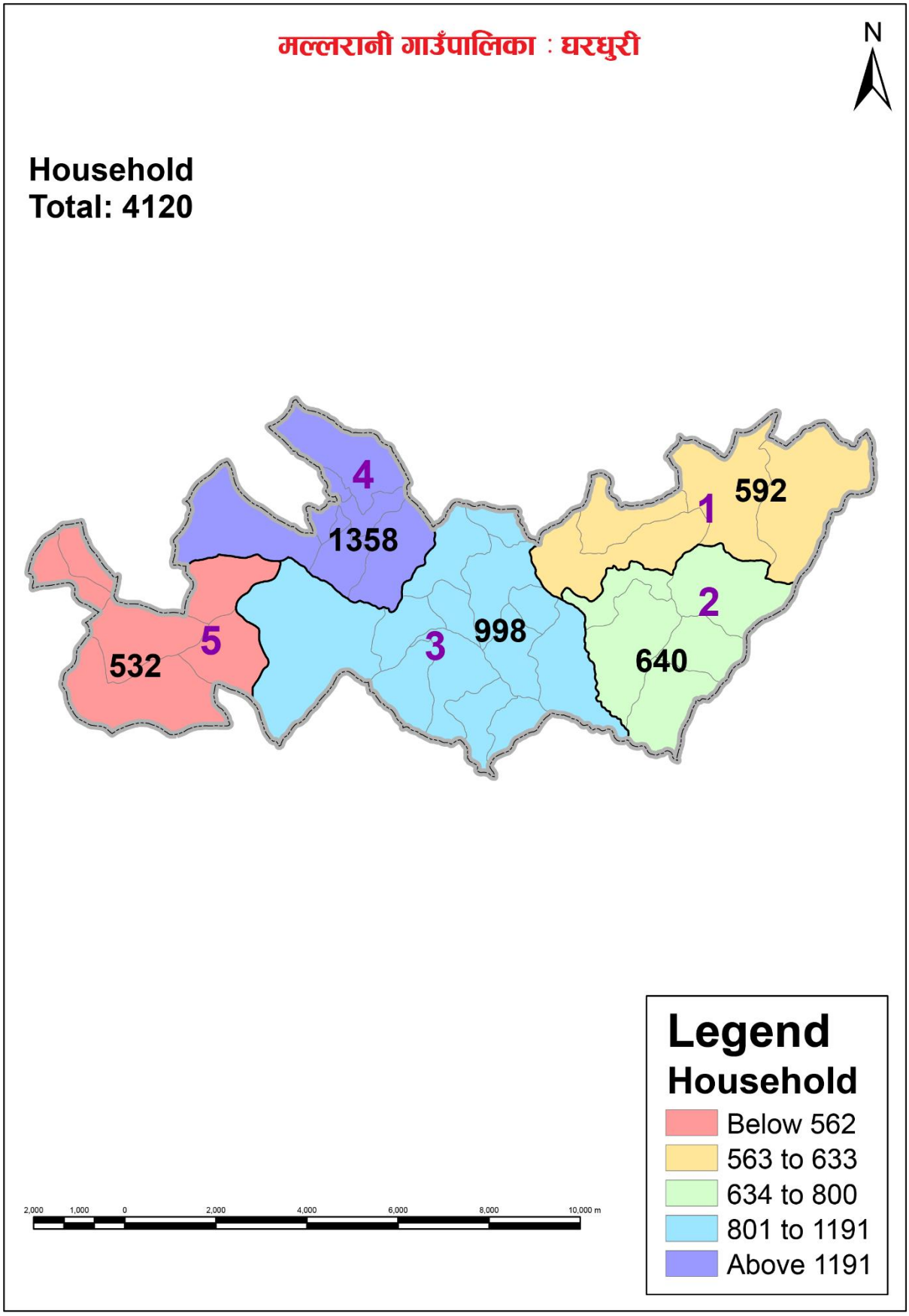

नक्सा नं. ११ : मल्लरानी गाउँपालिकाको वडाअनुसरा घरधुरी

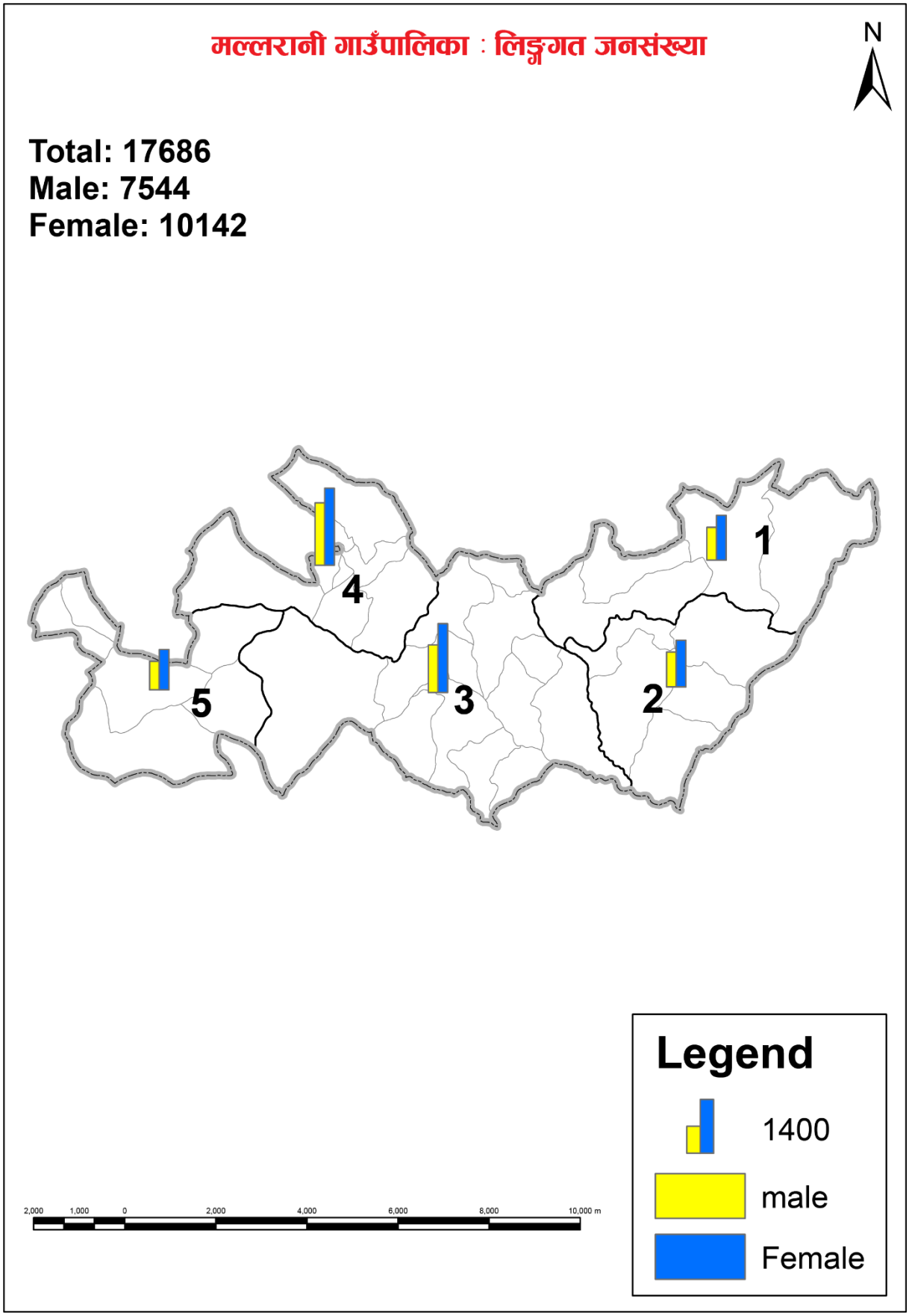

नक्सा नं. १२ : मल्लरानी गाउँपालिकाको लिङ्गगत जनसंख्या

३.३ उमेर समुह अनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

कुनै पनि देशले विवाहका लागि कानूनमै न्युनतम उमेर तोकेको हुन्छ। उक्त उमेर नपुग्दै विवाह गरिन्छ भने त्यसलाई बालविवाहको रुपमा तथा कम उमेरमा गरेको विवाहका रुपमा लिने गरिन्छ। नेपालमा मुलुकी ऐन, (एघारौं संशोधन २०५८) २०२० ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए वीस वर्ष नपुगी विवाहवारी गर्न नहुने व्यवस्था गरेको छ। वर्तमान समयमा शिक्षाको प्रचारप्रसारका कारणले गर्दा व्यक्तिहरूमा विस्तारै चेतनामा अभिबृद्धि हुँदै आएको कारण वालविवाहको चलन घट्दै गइरहेको पाइन्छ। तापनि अझै केही स्थानहरुमा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामै विवाह गरिदिने चलन रहेको देखिन्छ। साथै पछिल्लो क्रममा इन्टरनेट, टेलिभिजन र मोवाइलमा बालबालिकाको पहूँच बृद्धि भई दुरुपयोग बढेर आफुखुसी वालविवाह गरेका घटनाहरू पनि सुन्नमा आउन थालेका छन्।

राष्ट्रिय जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षणका अनुसार बाल विवाह गर्ने क्रममा १५ देखि १९ वर्षका किशोरीको प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा बढ्दै गएको देखिन्छ। प्लान नेपाल लगायत अन्य संस्थाहरू मिलेर गरेको अध्ययन प्रतिवेदन सन् २०१२ अनुसार २६.७ प्रतिशत किशोरीहरू र ५.८ प्रतिशत किशोरहरूले बाल विवाह गरेको देखिन्छ। जुन २०६८ को जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण भन्दा घट्दो क्रममा देखिन्छ।

तालिका नं. ८ : उमेर समुह अनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

लिङ्ग	कहिल्यै विवाह नभएको	एक विवाह गर्ने	बहु विवाह भएको	पुनः विवाह भएको	विधवा / विधुर	पारपाचुके भएको	छुट्टिएको	जम्मा
पुरुष	२३८८	२३१२	१४६	२७८	११३	११	१२	५२६०
महिला	२५२७	४३७२	३२	३८६	५८४	१५	४५	७९६१
जम्मा	४९१५	६६८४	१७८	६६४	६९७	२६	५७	१३,२२१
प्रतिशत	३७.१८	५०.५६	१.३५	५.०२	५.२७	०.२०	०.४३	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

यस गाउँपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको अवस्था देखाइएको छ। जसमा ६,६८४ जना (३७.१८ प्रतिशत) एक विवाह गर्नेको संख्या र बहु विवाह गर्ने १७८ जना (१.३५ प्रतिशत) रहेको छ। पुनः विवाह गर्ने ६६४ जना (५.०२ प्रतिशत), विधुवा/विधुर ६९७ जना (५.२७ प्रतिशत), पारपाचुके भएका २६ जना (०.२० प्रतिशत) र छुट्टिएका ५७ जना (०.४३ प्रतिशत) रहेका छन्। गाउँपालिकामा एक विवाह गर्ने महिलाको संख्या एक विवाह गर्ने पुरुषको भन्दा २०६० (३०.८२ प्रतिशत) ले बढी रहेको छ। भने बहु विवाह गर्ने पुरुषको संख्या बहु विवाह गर्ने महिलाको संख्या भन्दा ११४ जना (६४.०४ प्रतिशत) ले बढी रहेको देखिन्छ। जसलाई तलको स्तम्भ चित्रमा देखाउन सकिन्छ।

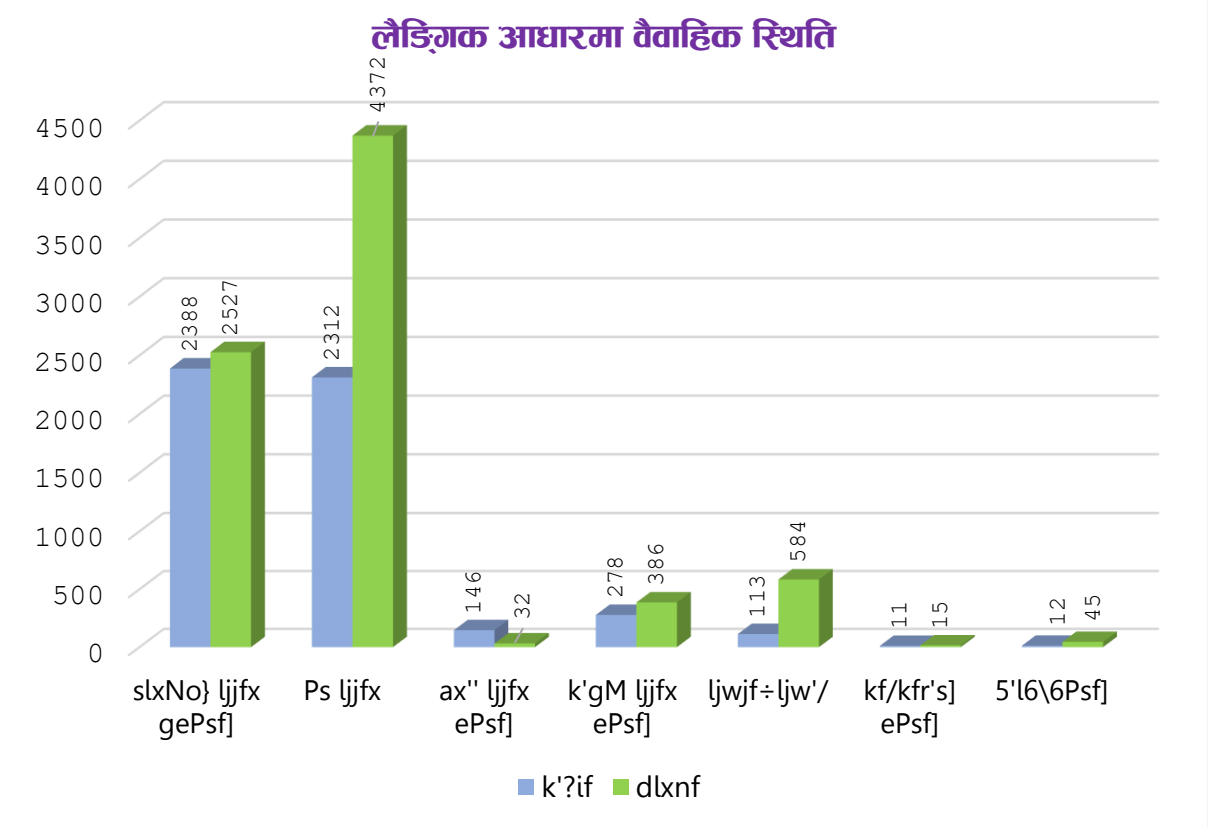

३.४ पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

तालिका नं. ९ : पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

लिङ्ग	१० वर्ष सम्ममा	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-४९ वर्ष	५० भन्दा माथि	जम्मा
पुरुष	११	१००	१०४३	११८५	४१२	८७	२९	५	१	३	२,८७६
महिला	७२	७६५	३५९८	८९२	९९	२०	८	०	०	०	५,४५४
जम्मा	८३	८६५	४,६४१	२,०७७	५११	१०७	३७	५	१	३	८,३३०
प्रतिशत	१.००	१०.३८	५५.७१	२४.९३	६.१३	१.२८	०४४	०.०६	०.०१	०.०४	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण देखाइएको छ। यस गाउँपालिकामा १५ वर्षदेखि १९ वर्षसम्मको उमेर समूहमा विवाह गर्नेको संख्या ४,६४१ अर्थात् सबैभन्दा बढी (५५.७१ प्रतिशत) देखिन्छ भने त्यसपछि २० वर्ष देखि २४ वर्षसम्मको उमेर समूहको संख्या २,०७७ (२४.९३ प्रतिशत) देखिन्छ। तेस्रोमा १० देखि १४ वर्ष उमेरसमूहको संख्या ८६५ (१०.३८ प्रतिशत) रहेको छ भने १० बर्षसम्मका उमेरसमूहका बालबालिकाको पनि पहिलो विवाह गर्दाको जनसंख्या ८३ (१.०० प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकामा पछिल्लो अवस्थामा बाल विवाह कम भएको पाइन्छ। यसलाई पूर्ण रुपमा नियन्त्रण गर्नको लागी उचित शिक्षा तथा चेतनामूलक कार्यक्रमको प्रचार प्रसार गर्नु पर्ने देखिन्छ। यसलाई तलको स्तम्भ चित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ।

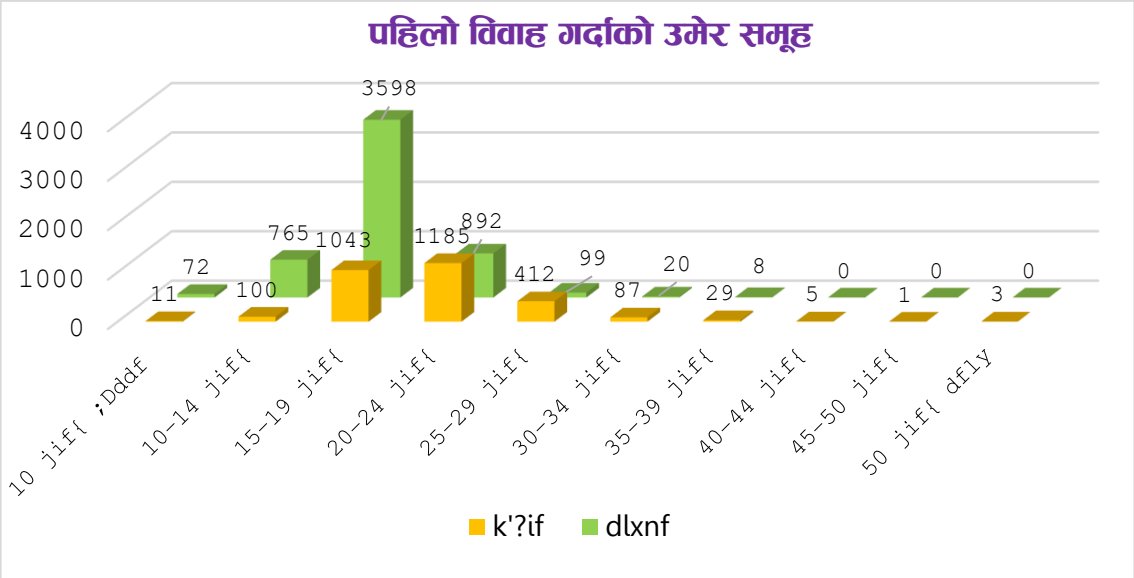

३.५ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

तालिका नं. १० : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
०-४	१०३९	१०५२	२,०९१	११.८२	०.९९
५-९	१२४५	११२९	२,३७४	१३.४२	१.१०
१०-१४	१३३४	१२८९	२,६२३	१४.८३	१.०३
१५-१९	७६०	१२२५	१,९८५	११.२२	०.६२
२०-२४	४१२	१०४७	१,४५९	८.२५	०.३९
२५-२९	२९१	८०८	१,०९९	६.२१	०.३६
३०-३४	२९२	५५७	८४९	४.८०	०.५२
३५-३९	२८०	५७५	८५५	४.८३	०.४९
४०-४४	३०३	५४०	८४३	४.७७	०.५६
४५-४९	३१९	४२७	७४६	४.२२	०.७५
५०-५४	२८६	३७५	६६१	३.७४	०.७६
५५-५९	२८३	३४५	६२८	३.५५	०.८२
६०-६४	२५७	३०६	५६३	३.१८	०.८४
६५-६९	१८६	२१७	४०३	२.२८	०.८६
७०-७४	१२४	११३	२३७	१.३४	१.१०
७५-७९	८१	७७	१५८	०.८९	१.०५
८०-८४	३६	४१	७७	०.४४	०.८८
८५-८९	१४	११	२५	०.१४	१.२७
९०-९४	२	६	८	०.०५	०.३३
९५+	०	२	२	०.०१	०.००
जम्मा	७,५४४	१०,१४२	१७,६८६	१००.००	०.७४

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

माथिको तालिका अनुसार वि.सं. २०६८ सम्ममा मल्लरानी गाउँपालिकाको ०-१४ वर्ष उमेर समूहको संख्या ७,०८८ (४०.०८ प्रतिशत) रहेको छ, १५-४५ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ७,०९० (४०.०९ प्रतिशत) छ, काम गर्ने उमेरसमूह १५ देखि ५९ वर्षसम्मको जनसंख्या ९,१२५ (५१.५९ प्रतिशत) रहेको छ। लिङ्गको आधारमा हेर्दा महिलाको जनसंख्या १०,१४२ (५७.३४ प्रतिशत) र पुरुषको जनसंख्या ७,५४४ (४२.६६ प्रतिशत) रहेको र यसप्रकार महिला र पुरुषको जनसंख्याको अन्तर १४.६९ प्रतिशत देखिन्छ। ६० वर्ष भन्दामाथि उमेर समूहको संख्या १,४७३ (८.३३ प्रतिशत) रहेको छ। तथ्याङ्कले गाउँपालिकामा मानव स्रोतको प्रशस्तमात्रामा सम्भावना रहेको तथ्यलाई देखाउँछ। साथै बालबालिकाको संख्या पनि उच्च हुनुले आउँदा दिनहरुमा पनि यस गाउँपालिकामा मानव स्रोतको कमी नहुने देखाउँछ।

उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

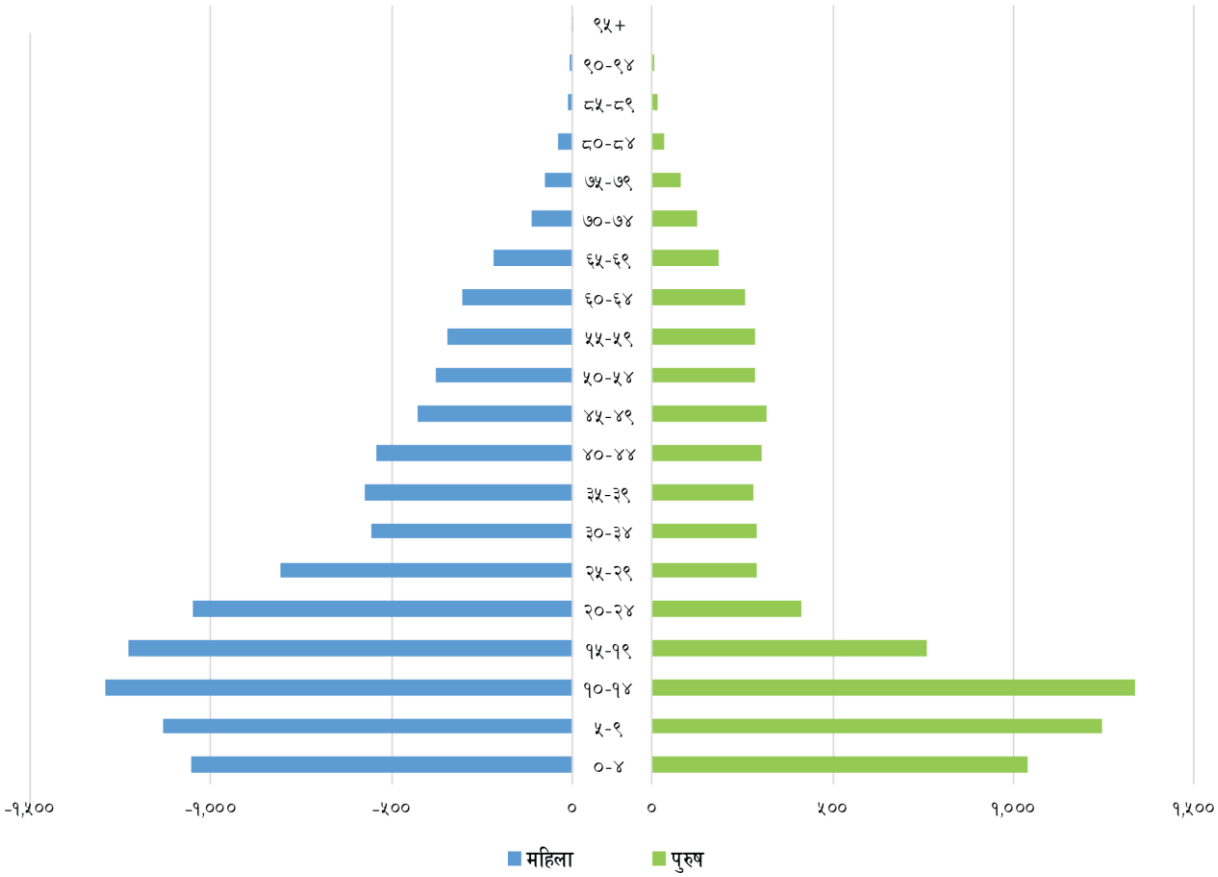

३.६ जातजाती समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

यस गाउँपालिकामा सामाजिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट विविधतायुक्त रहेको पाईन्छ। यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, समूहअनुसार जनसंख्याको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी मगर जाति ४,७५५ जना (२६.८९ प्रतिशत), दोस्रोमा क्षेत्री ३,९५६ (२२.३७ प्रतिशत) र तेस्रोमा ब्राम्हण पहाडी २,२५४ (१२.७४ प्रतिशत) रहेका छन् । त्यस्तै कामी १,९५१ जना (११.०३ प्रतिशत), नेवार १,७६६ (९.९९ प्रतिशत) र अन्य सार्की, दमाई, सन्यासी/दशनामी, कुमाल, घर्ती, वादी लगायतका जातजातीहरुको पनि यस गाउँपालिकामा बसोबास रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण तलको तालिका र स्तम्भ चित्रमा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ११ : मल्लरानी गाउँपालिकाको जातजाती अनुसारको जनसंख्या विवरण

क्र.सं.	जातजाति	जम्मा	प्रतिशत
१	मगर	४,७५५	२६.८९
२	क्षेत्री	३,९५६	२२.३७
३	ब्राम्हण पहाडी	२,२५४	१२.७४
४	कामी	१,९५१	११.०३
५	नेवार	१,७६६	९.९९
६	सार्की	१,२९३	७.३१
७	दमाई/ढोली	६७८	३.८३
८	सन्यासी/दशनामी	३१३	१.७७
९	ठकुरी	१५७	०.८९
१०	अन्य	५६३	३.१८
	जम्मा	१७,६८६	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

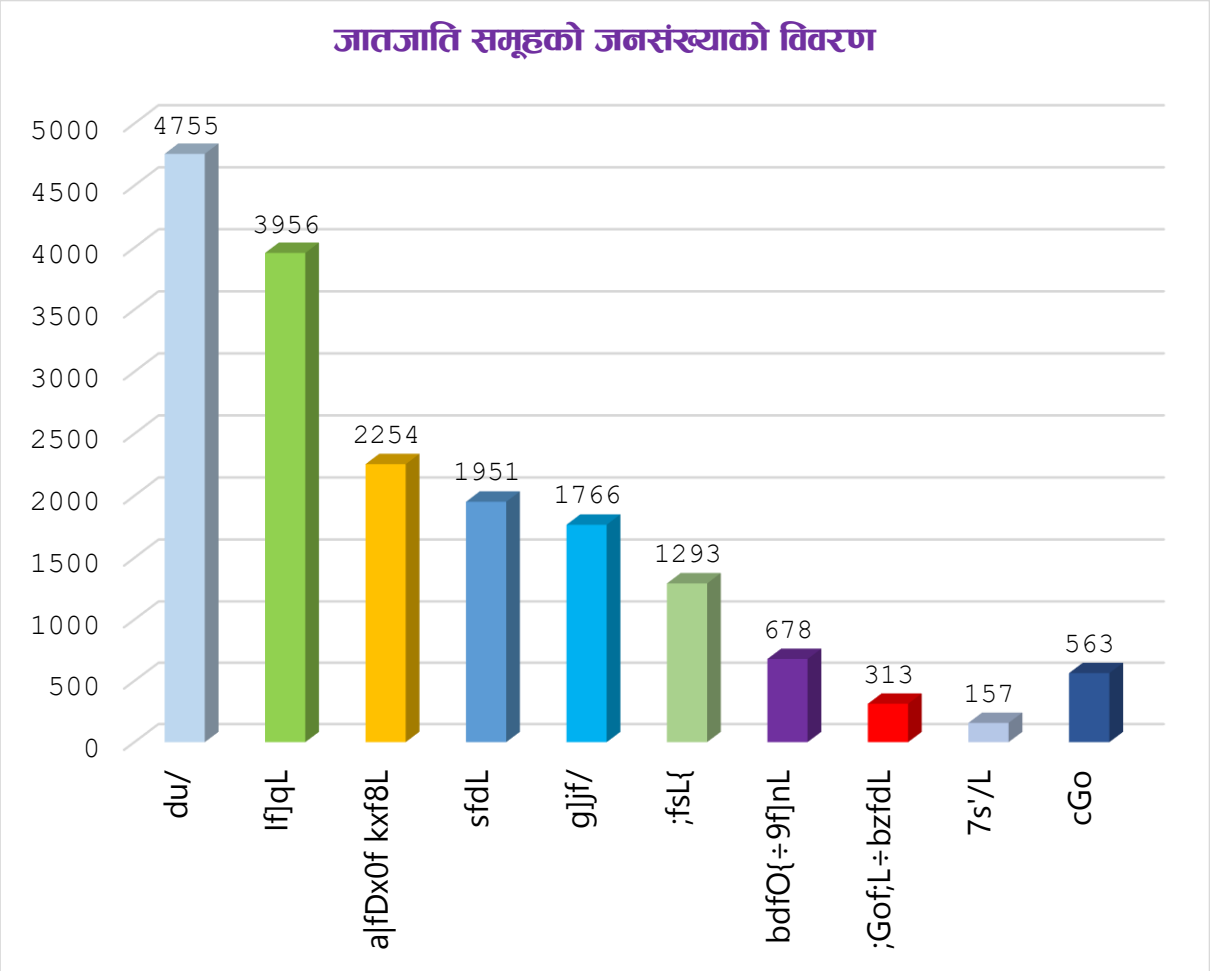

३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १२ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

क्र.सं.	भाषा	जम्मा	प्रतिशत
१	नेपाली	१६,५२४	९३.४३
२	नेवार	९६१	५.४३
३	थारु	५५	०.३१
४	गुरुङ	४९	०.२८
५	मगर	३३	०.१९
६	उर्दु	२३	०.१३
७	मैथिली	१८	०.१०
८	साङ्केतिक भाषा	९	०.०५
९	भोजपुरी	६	०.०३
१०	अन्य	७	०.०४
११	उल्लेख नगरिएको	१	०.०१
	जम्मा	१७,६८६	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने विभिन्न मातृभाषाहरू विविधता रहेको पाइन्छ । मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी मगर जातिको बसोबास भए पनि नेपाली भाषा नै बोल्नेहरुको संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् १६,५२४ (९३.४३ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । दोस्रोमा नेवार भाषा ९६१ (५.४३ प्रतिशत), तेस्रोमा थारु भाषा बोल्ने संख्या ५५ (०.३१ प्रतिशत), गुरुङ भाषा बोल्नेको संख्या ४९ (०.२८ प्रतिशत), मगर भाषा बोल्नेको संख्या ३३ (०.१९ प्रतिशत) रहेको पाइन्छ । यसैगरी अन्य भाषाहरु बोल्ने संख्या ६४ (०.३६ प्रतिशत) रहेको पाइन्छ। यसलाई तलको स्तम्भ चित्रबाट देखाउन सकिन्छ।

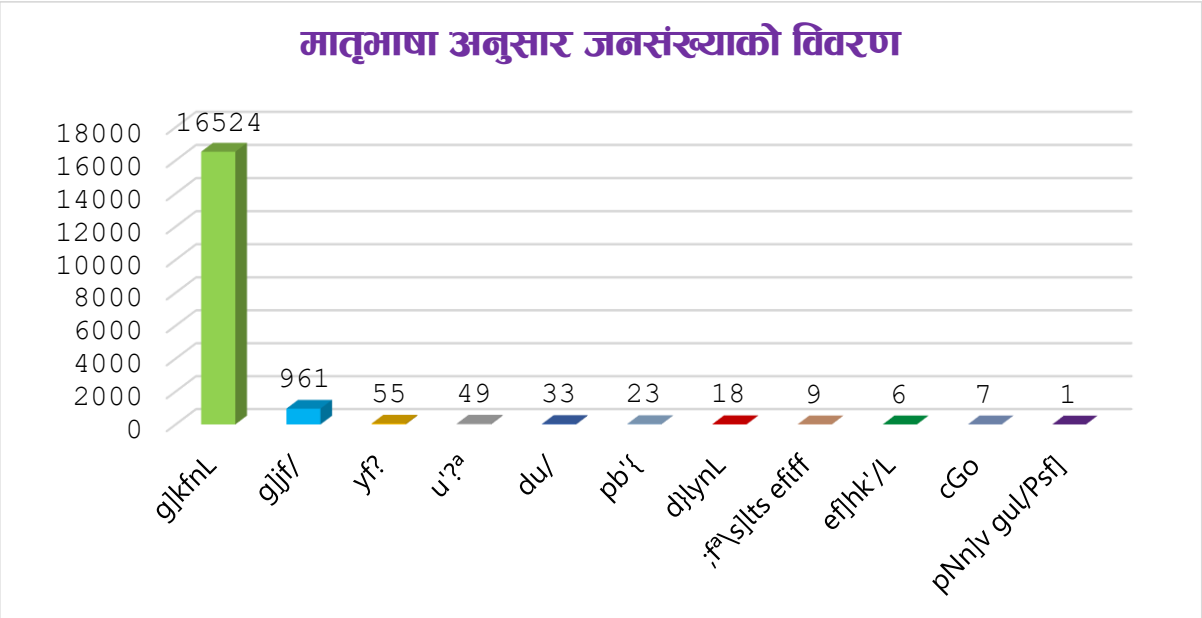

आदिवासी/जनजाती

आदिवासी/जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८ अनुसार आदिवासी जनजाती भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै साँस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएका ५८ जाति वा समुदायलाई बुझिन्छ । यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये ३८.७४ प्रतिशत (६,८५२ जना) जनसंख्या आदिवासी (मगर, नेवार, गुरुङ, थारु आदि) रहेका छन् । जसमा सबैभन्दा बढी मगर जातिको संख्या ४,७५५ (२६.८९ प्रतिशत) जनसंख्या रहेको पाइन्छ। मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा न्युन रहेको छ। एकातर्फ बाल विवाह, बच्चा जन्मनु पूर्व नै मगनी गर्ने विवाह, गुरुवा (धामी, झाँक्री) प्रथा जस्ता सामाजिक प्रथाहरू यस समुदायमा हालसम्म आंशिक रुपमा भएपनि कायमै रहेको पाइन्छ भने अर्कातर्फ यी जनजातीहरुले आफ्नो मौलिक संस्कृतिलाई भने आधुनिकताको प्रभाववीच यस समुदायले अद्यावधि बचाई राखेको पाइन्छ। यी समुदायद्वारा मल्लरानी गाउँपालिकाको मौलिक संस्कृतिलाई जिवन्त राख्न सहयोग पुगेको छ। यस समुदायबाट जनप्रतिनिधिको रुपमा हाल राष्ट्रको निर्णायक तहहरुमा केहि सहभागिता देखिएको छ। मल्लरानी गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष पहल गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ।

सिमान्तकृत तथा उत्पीडित समुदाय

नेपालको संविधान (२०७२) को भाग ३४ को धारा ३०६ को (ड) मा सिमान्तकृत जनसंख्या भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक रुपले पछाडि पारेका, विभेद र उत्पीडित तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुबिधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका संघिय कानून बमोजिमको मानव विकासको स्तर भन्दा न्यून स्थितिका समुदाय भनेर परिभाषित गरेको छ । मल्लरानी गाउँपालिमा उत्पीडितहरूले २२.५९ प्रतिशत (३,९९५ जना) हिस्सा ओगटेको छ। जसमा कामी, सार्की, दमाई, कुमाल लगायतका अन्य दलित जातिहरु समावेश गरिएको छ । सामाजिक विभेदका रुपमा छुवाछुत जस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनितिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षाको सिकार हुनु परेको छ। यस समुदायका आधारभूत र माध्यामिक विद्यालयमा अध्ययनरत छात्र छात्राहरूको संख्या भने तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ। परम्परागत शिल्पको धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाइन्छ। मुलुकी ऐन २०२० को कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत जातिय छुवाछुतलाई कानूनी अपराधको रुपमा परिभाषित गरिएको झण्डै ५ दशक भएपनि उत्पीडित र अपेक्षित समुदायले अद्यापि सार्वजनिक स्थल (मन्दिर) हरूमा प्रवेशका लागि स्थानीय निकायहरूसँग मिलेर चरणबद्ध अभियान संचालन गर्नुपर्ने अवस्था कायमै रहेको छ। निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति अत्यन्तै न्युन छ। त्यसै गरी राजनितिक क्षेत्रमा २०४६ साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरू समेत निर्माण गरेको पाइन्छ। राजनितिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरूमात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका अधिकांश व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रुपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

३.८ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १३ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

धर्म	हिन्दु	बौद्ध	क्रिश्चियन	इस्लाम	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
संख्या	१७,४५४	१३४	६३	३३	२	१७,६८६
प्रतिशत	९८.६९	०.७६	०.३६	०.१९	०.०१	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिका अनुसार धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा यस गाउँपालिकामा अधिकांश हिन्दु धर्मावलम्बीहरू रहेका छन्। पछिल्लो जनगणना अनुसार यहाँको कुल जनसंख्याको ९८.६९ प्रतिशत (१७,४५४ जना) हिन्दु, ०.७६ प्रतिशत (१३४ जना) बौद्ध धर्मावलम्बीहरु, ०.३६ प्रतिशत (६३ जना) क्रिश्चियन, ०.०१ प्रतिशत (३३ जना) इस्लाम र ०.०१ प्रतिशत (२ जना) उल्लेख नगरिएको धर्मावलम्बीहरु रहेको पाईन्छ। यस गाउँपालिका मा मगर, क्षेत्री र ब्राम्हण समुदायका मानिसहरुको बसोबास धेरै भएको हुनाले यहाँ अधिकांश मानिसहरु हिन्दु धर्मावलम्बीहरु रहेको पाइन्छ। यसलाई तलको चित्रबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

यहाँका क्षेत्री/ब्राम्हण समुदायका मानिसहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ। यस गाउँका अधिकांश मानिसहरूले धर्मको रुपमा सनातन हिन्दु धर्मलाई स्वीकारेको देखिन्छ। यद्यपि मगर समुदायको भने आफ्नै भाषा, रहनसहन, भेषभुषा एवं परम्परा र संस्कार रहेको पाईन्छ। पहाडी समुदायहरूबाट वेदमूलक आर्य-संस्कृतिका विधि-विधान र धर्म शास्त्रहरु जस्तै रामायण, महाभारत, पूराण आदि ग्रन्थहरूको आधार मानी ती बिषयवस्तुहरूलाई लोकभाषा, लोकलय, लोकधुन, र लोकशैलीमा ढालेर लोकजीवनको सेरोफेरोसित तादात्म्य मिलाई आफ्नोपन झल्काउने गरी दोहोरी, लोकगीत आदिको रुपमा विभिन्न विशिष्ट अवसरहरूमा प्रस्तुत गरिन्छ। यो समुदायको विशेष पहिचान नै आफ्नो विशिष्ट भाषिक र सांस्कृतिक मौलिकपना नै हो। गाउँपालिकामा विभिन्न समुदायका मानिसहरुको बसोबास रहेका हुनाले उनीहरुका आआफ्नै चाडपर्वहरु छन्। जस्तै, हिन्दूधर्मावलम्बीहरुले बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं, साउने-माघे सक्रान्ति, गोठधूप, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णिमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष, सोह्रश्राद्ध, कुला पूजा, देउली आदि चाडपर्वहरु मनाउँने गर्दछन्। बौद्ध धर्मावलम्बीहरुले बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरु, तिहार आदि मनाउने गरेको पाइएको छ। यसैगरी ईस्लामहरुले ईद, वकरईद, इदुलफितर आदि र क्रिश्चियनहरुले क्रिशमस डे, नयाँ वर्ष, भ्यालेनटाईन डे आदि मनाउने गर्दछन्। यस गाउँमा बसोबास गर्ने मानिससहरुको भेषभूषाको बारेमा चर्चा गर्दा पहाडे मुलका क्षेत्री, बाहुन, कामी, दमाई आदिका पुरुषको मौलिक पोषाक कमेज-सुरुवाल, दौरा-सुरुवाल हो साथै महिलाहरुको धोती, चोलो र गरगहनाहरु हुन्। तर आधुनिकता सँगै अहिलेको समयमा सबै जातजातिका युवा, युवतीहरु क्रमशः पैन्ट, शर्ट, साडी ब्लाउज, कुर्ता-सलवार नै लगाउन रुचाउँछन्।

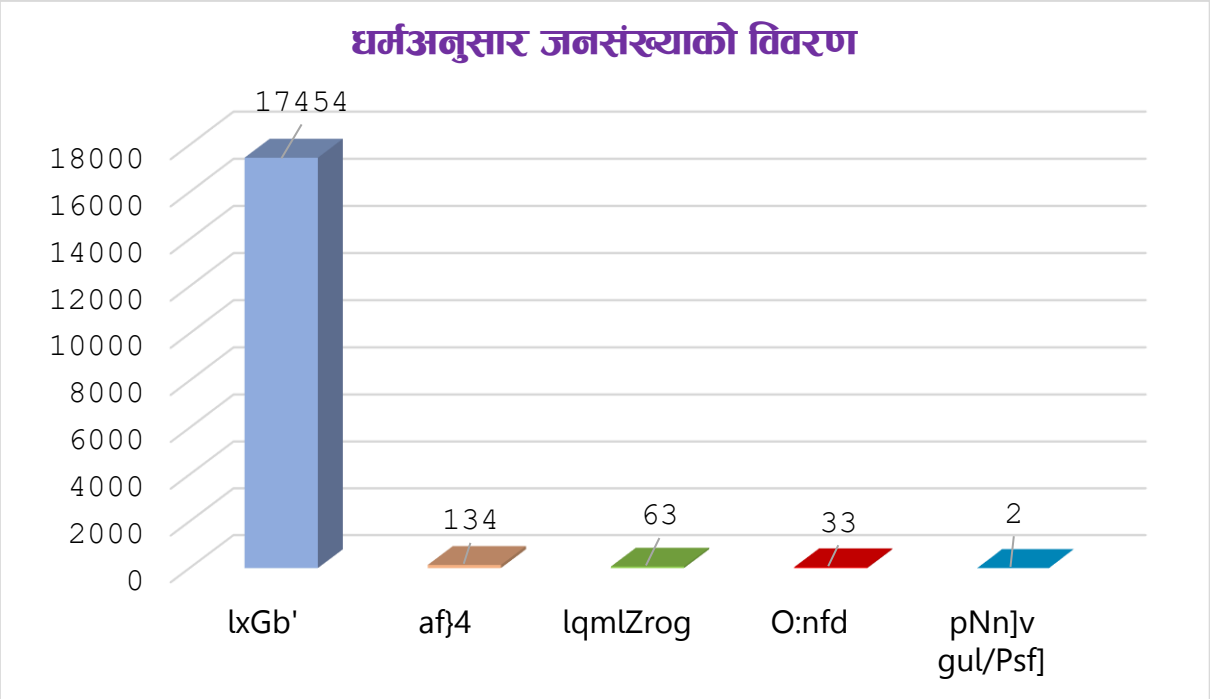

३.९ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १४ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं	१	२	३	४	५	जम्मा	प्रतिशत
निजी	५८४	६२७	९७९	१०३८	५३०	३,७५८	९१.२१
भाडा	२	६	१७	२७१	०	२९६	७.१८
संस्थागत	०	०	२	३९	०	४१	१.००
अन्य	६	७	०	१०	२	२५	०.६१
उल्लेख नगरिएको	०	०	०	०	०	०	०.००
जम्मा	५९२	६४०	९९८	१,३५८	५३२	४,१२०	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा मल्लरानी गाउँपालिकाको परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। यस गाउँपालिकामा जम्मा ४,१२० घरधुरीहरुमध्ये आफ्नो स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या ३,७५८ (९१.२१ प्रतिशत), भाडामा बस्ने घरधुरी संख्या २९६ (७.१८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। संस्थागत घरधुरी संख्या ४१ (१.०० प्रतिशत) रहेको छ। त्यस्तै अन्य घरधुरीको संख्या २५ (०.६१ प्रतिशत) रहेका छन्। त्यस्तै परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरणलाई वडागत रुपमा तुलना गर्दा वडा नं. ४ मा निजी स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या १,०३८ सबैभन्दा बढी रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी वडा नं. ५ मा सबैभन्दा कम ५३० घरधुरी संख्या निजी स्वामित्वमा रहेको देखिन्छ। यसलाई तलको चित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ।

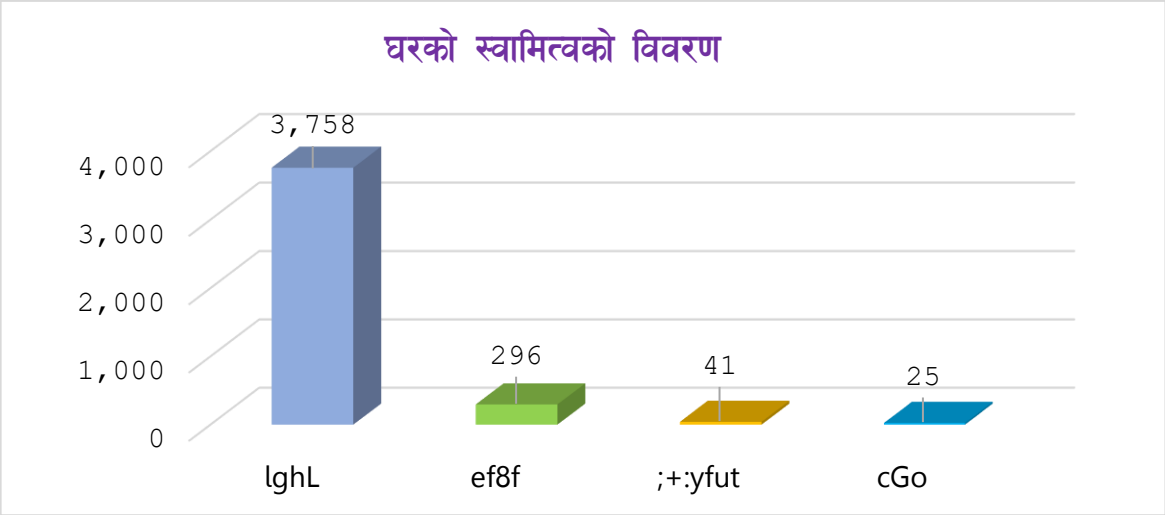

३.१० घरमूलीको लैङ्गिक विवरण

चौधौं योजनामा उल्लेख भए अनुसार महिला घरमूली २५.७ प्रतिशत, सम्पतिमाथि महिलाको स्वामित्व २६ प्रतिशत, महिला साक्षरता दर ५७.४ प्रतिशत र श्रम सहभागिता दर ५४ प्रतिशत रहेको छ। यसै तथ्यांकलाई आधार मानी स्थानिय सरकारको रुपमा गठित गाउँपालिकाको महिला घरमूलिको विवरण उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १५ : घरमुलीको लैङ्गिक विवरण

वडा	पुरुष	महिला	जम्मा
१	३१३	२७९	५९२
२	३३८	३०२	६४०
३	४८२	५१६	९९८
४	७४२	६१६	१,३५८
५	२५५	२७७	५३२
जम्मा	२,१३०	१,९९०	४,१२०
प्रतिशत	५१.७०	४८.३०	१००.००

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

वि.सं. २०६८ को केन्द्रीय तथ्यांक विभागको नतिजाअनुसार जम्मा ४,१२० घरधुरी संख्या रहेको यस गाउँपालिकामा ५१.७० प्रतिशत घरमा पुरुषहरु घरमुली भएर घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको पाइन्छ भने ४८.३० प्रतिशत महिलाहरु घरमुली भई घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको देखिन्छ। गाउँपालिकाको वडागतरुपमा लैङ्गिक घरधुरीको तुलना गर्दा केहि वडाहरुमा पूरुष घरमूली बढि रहेको देखिन्छ भने केहिमा महिला घरमूली बढि भएको देखिन्छ। यो अवस्था समग्र देशको तुलनामा यस गाउँपालिकामा महिला घरमूली धेरै रहेको पाइन्छ। लैङ्गिक आधारमा घरमुलीको संख्या पुरुष र महिलाको बीचमा जम्मा ३.४० प्रतिशतको मात्र अन्तर देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ साथै विवरणलाई तल स्तम्भमा चित्र प्रस्तुत गरिएको छ।

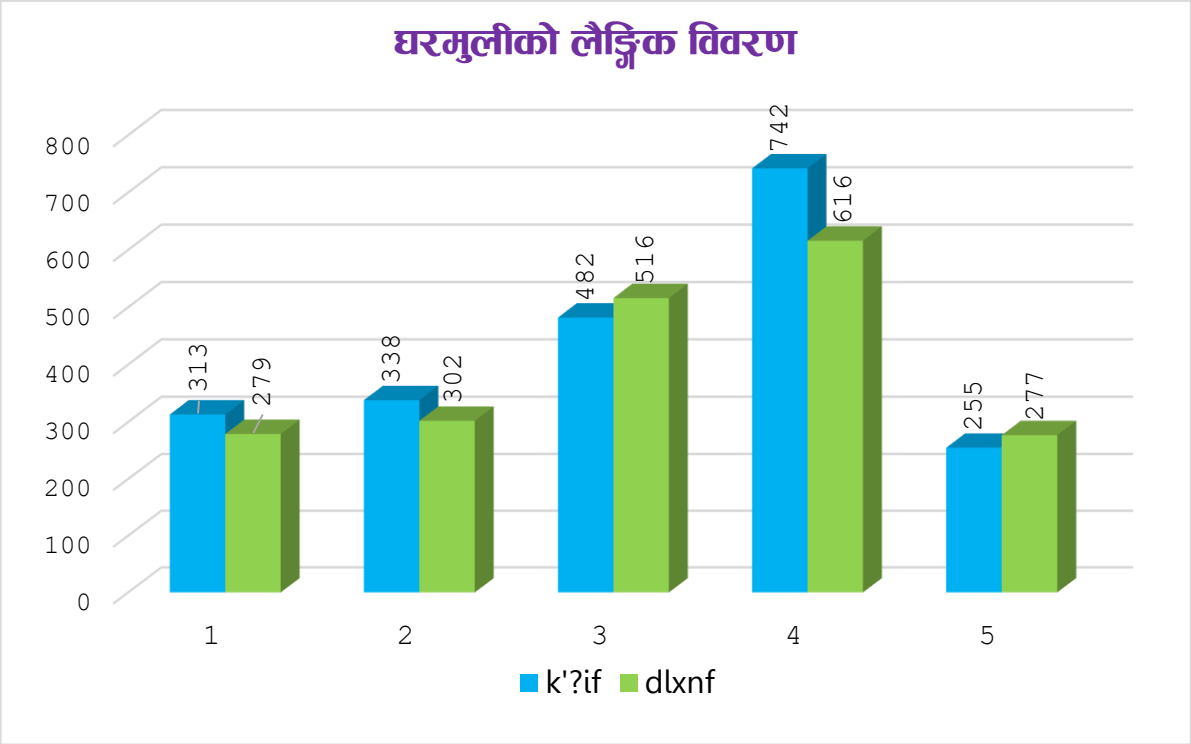

३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १६ : महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	घरमा स्वामित्वमा भएको	घरमा स्वामित्वमा नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३६	५५५	१	५९२
२	९६	५४४	०	६४०
३	१५२	८४५	१	९९८
४	२१२	११४२	४	१,३५८
५	८१	४४९	२	५३२
प्रतिशत	५७७	३,५३५	८	४,१२०
जम्मा	१४.००	८५.८०	०.१९	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तालिकामा मल्लरानी गाउँपालिकामा महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। जसमा महिलाको स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या ५७७ (१४.०० प्रतिशत) र स्वामित्व नभएको घरधुरी संख्या ३,५३५ (९५.८० प्रतिशत) रहेको छ भने उल्लेख नगरिएको घरधुरी संख्या ८ (०.१९ प्रतिशत) रहेको छ । उक्त तथ्यांक अनुसार यस गाउँपालिकामा अझै पनि महिलाको जनजागरणमा विकास गर्न विभिन्न जनचेतनामुलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसलाई तलको चित्रबाट देखाइएको छ ।

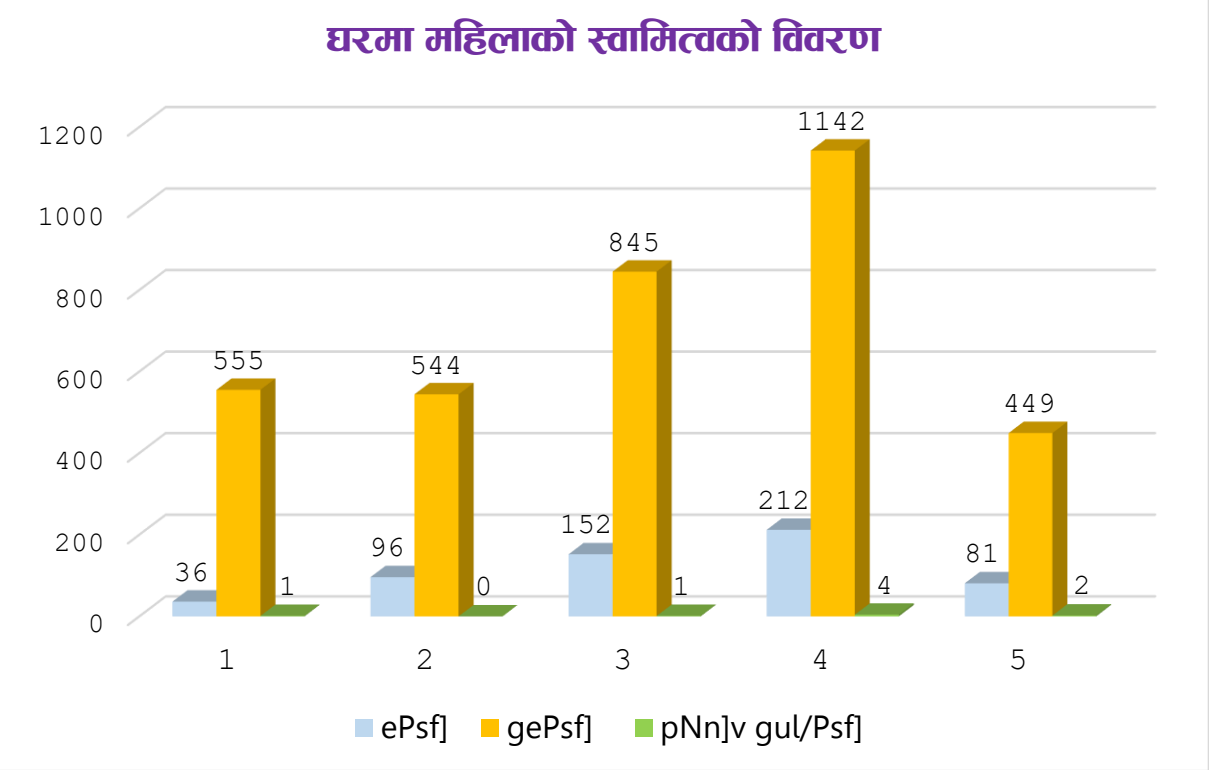

३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १७ : महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

वडा नं	१	२	३	४	५	जम्मा	प्रतिशत
जग्गाको स्वामित्व भएको	५८	१३३	२४२	३६९	९२	८९४	२१.७०
जग्गामा स्वामित्व नभएको	५३३	५०७	७५५	९८५	४३८	३,२१८	७८.११
उल्लेख नगरिएको	१	०	१	४	२	८	०.१९
जम्मा	५९२	६४०	९९८	१,३५८	५३२	४,१२०	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

यस मल्लरानी गाउँपालिकामा जग्गामा महिलाको स्वामित्वको विवरण अनुसार जग्गामा महिलाको स्वामित्व भएको घरधुरी संख्या ८९४ (२१.७० प्रतिशत) र जग्गामा स्वामित्व नभएको महिलाको घरधुरी संख्या ३,२१८ (७८.११ प्रतिशत) रहेको छ। उल्लेख नगरिएको घरधुरी संख्या ८ (०.१९ प्रतिशत) रहेको छ। तसर्थ यस तथ्याङ्कले महिलाभन्दा पुरुषहरुमा नै जग्गाको स्वामित्व अत्यधिक रहेको देखाउँछ। राज्यले जग्गा रजिष्ट्रेशनमा महिलाको स्वामित्वलाई वृद्धि गर्न छुट दिने नीति अवलम्बन गरेबाट यसमा केहि सुधारका संकेतहरु देखिएका छन्। जसलाई तलको चित्रबाट स्तम्भ स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

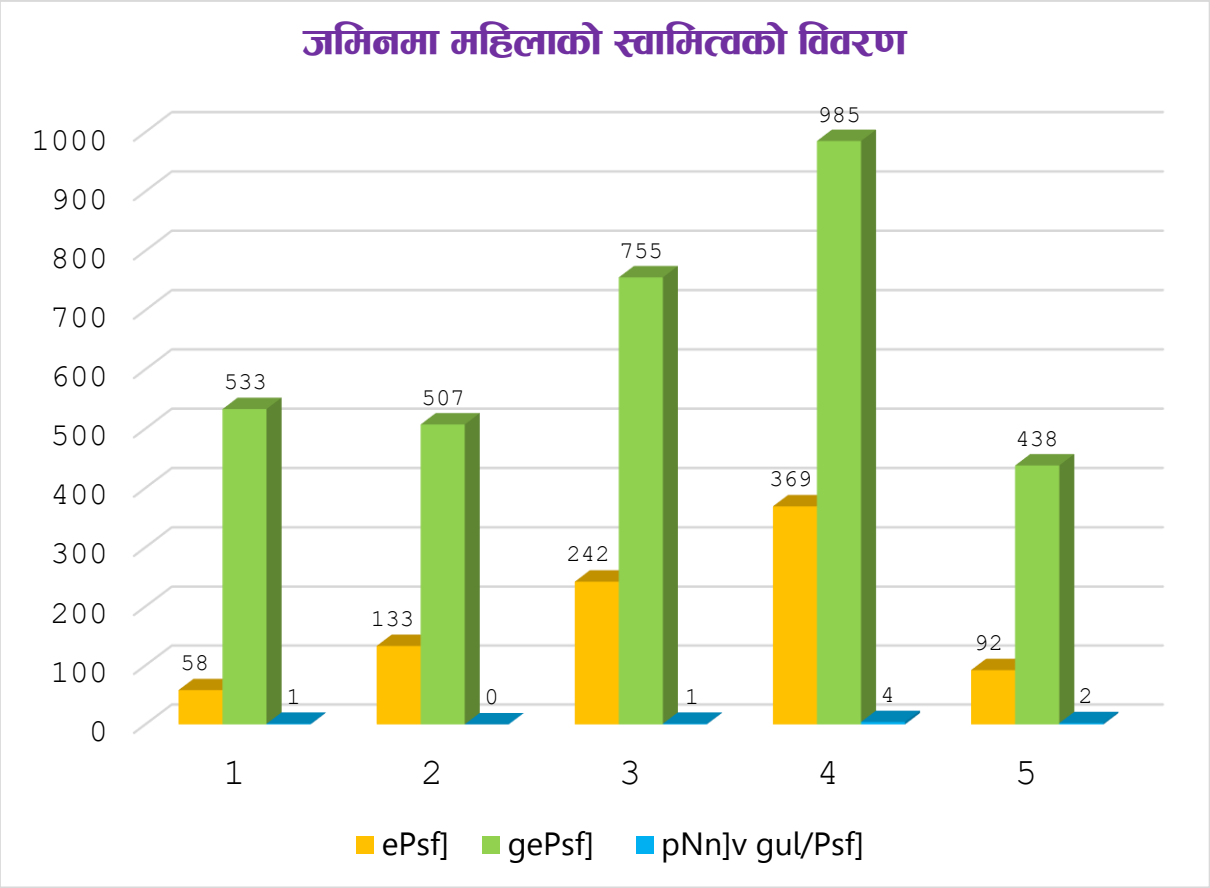

३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १८ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	उपस्थित घरधुरी	अनुपस्थित घरधुरी	उल्लेख नगरिएका	जम्मा घरधुरी
२०६८	२,०६९	२,०४८	३	४,१२०
प्रतिशत	५०.२९	४९.७१	०.०१	१००.००

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

अनुपस्थित घरधुरी संख्या २,०४८ (४९.७१ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। उपस्थित घरधुरी संख्या २,०६९ (५०.२९ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। उल्लेख नगरिएको घर संख्या ३ रहेको छ। तथ्याङ्क अनुसार यस गाउँपालिकाबाट विभिन्न पेशा, व्यापार, व्यवसाय, अध्ययन तथा वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा ठूलो संख्या अनुपस्थित रहेको देखिन्छ। जसको वितृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण

बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	माटोको जोडाइ भएको इँटा/ढुङ्गा	सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा/ढुंगा	काठ/फल्याक	बाँसजन्य सामग्री	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५९०	०	०	०	०	२	५९२
२	६३५	२	०	२	०	१	६४०
३	९७४	१५	२	२	२	३	९९८
४	११५२	१९१	१	७	१	६	१,३५८
५	५१७	११	२	०	०	२	५३२
जम्मा	३,८६८	२१९	५	११	३	१४	४,१२०
प्रतिशत	९३.८८	५.३२	०.१२	०.२७	०.०७	०.३४	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस मल्लरानी गाउँपालिकाको परिवारले प्रयोग गरेको घरको बाहिरी गारोको आधारमा माटोको जोडाई भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको सबैभन्दा धेरै घरधुरी संख्या ३,८६८ (९३.८८ प्रतिशत) छ भने सबैभन्दा कम काठ/फल्याकको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या ५ (०.१२ प्रतिशत) रहेको छ। यसैगरी सिमेन्टको जोडाइ भइको इँटा/ढुंगाको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या २१९ (५.३२ प्रतिशत) र बाँसजन्य सामाग्रीबाट बनेको घरधुरी संख्या ११ (०.२७ प्रतिशत) रहेको छ भने अन्य र उल्लेख नगरिएको १७ (०.४१ प्रतिशत) घरधुरी संख्या रहेको देखिन्छ। त्यस्तै वडागत रुपमा घरको बाहिरी गारोको आधारमा हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी माटोको जोडाई भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या १,१५२ वडा नं. ४ मा रहेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम वडा नं. ५ मा जम्मा ५१७ घरधुरी संख्या रहेको पाईयो। समग्र वडाहरुलाई हेर्दा सबै वडाहरुमा माटोको जोडाई भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको सबैभन्दा धेरै घरधुरी रहेको देखिन्छ। यसलाई तलको चित्रबाट देखाउन सकिन्छ।

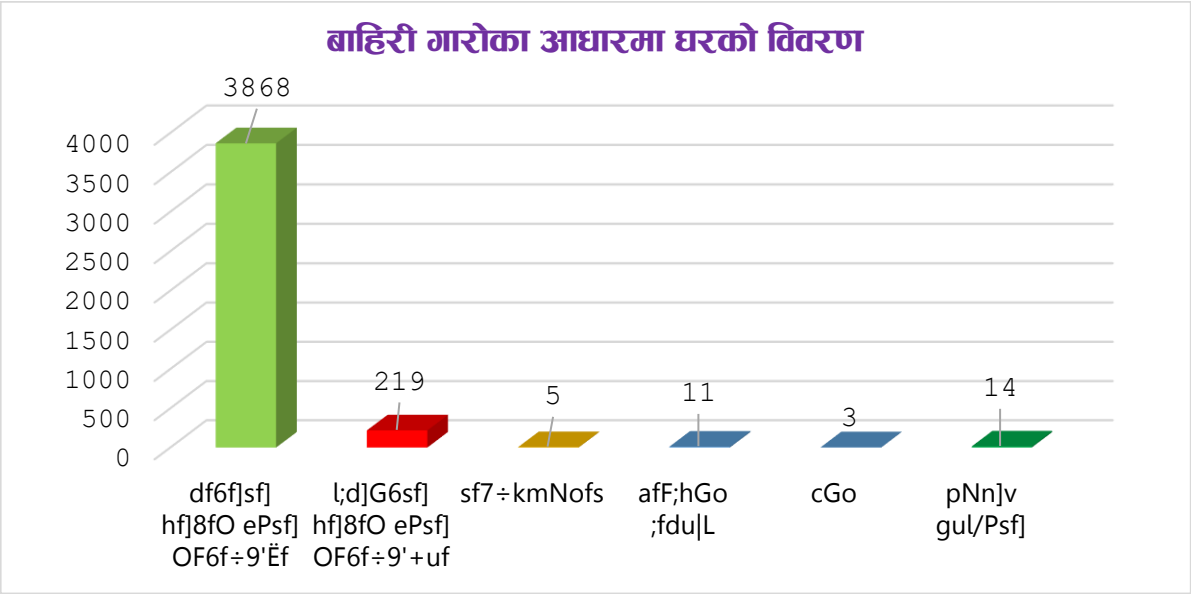

३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. १९ : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	खर/ पराल/ छ्वाली	जस्ता/ टिन/ च्यादर	टायल/ खपडा/ झिँगटी/ ढुङ्गा	सिमेन्ट/ ढलान	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३२०	८८	१८४	०	०	०	५९२
२	२९६	१३०	२११	१	१	१	६४०
३	३५२	३३२	३०३	७	०	४	९९८
४	१३०	८००	२६३	१५८	०	७	१,३५८
५	२४५	२२४	५८	३	०	२	५३२
जम्मा	१,३४३	१,५७४	१,०१९	१६९	१	१४	४,१२०
प्रतिशत	३२.६०	३८.२०	२४.७३	४.१०	०.०२	०.३४	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

यस मल्लरानी गाउँपालिकामा भएका घरधुरीहरुलाई छानाको बनोटको आधारमा छुट्याउँदा जस्ता, टिन तथा च्यादरको छाना भएको घरधुरी संख्या सबैभन्दा धेरै १,५७४ (३८.२० प्रतिशत) रहेको छ। भने सबैभन्दा कम सिमेन्ट तथा ढलानको छाना रहेको घरधुरी १६९ (४.१० प्रतिशत) रहेको छ । यसैगरी दोस्रोमा खर/पराल/छ्वालीको छानो भएको घरको १,३४३ (३२.६० प्रतिशत), टायल, खपडा, झिँगटी तथा ढुङ्गाको छानो भएको घरधुरीसंख्या १,०१९ (२४.७३ प्रतिशत), र अन्य घरधुरी १ (०.०२ प्रतिशत) र उल्लेख नगरिएको घरधुरी १४ (०.३४ प्रतिशत) रहेको छ। यसलाई तलको स्तम्भ चित्रबाट देखाउन सकिन्छ ।

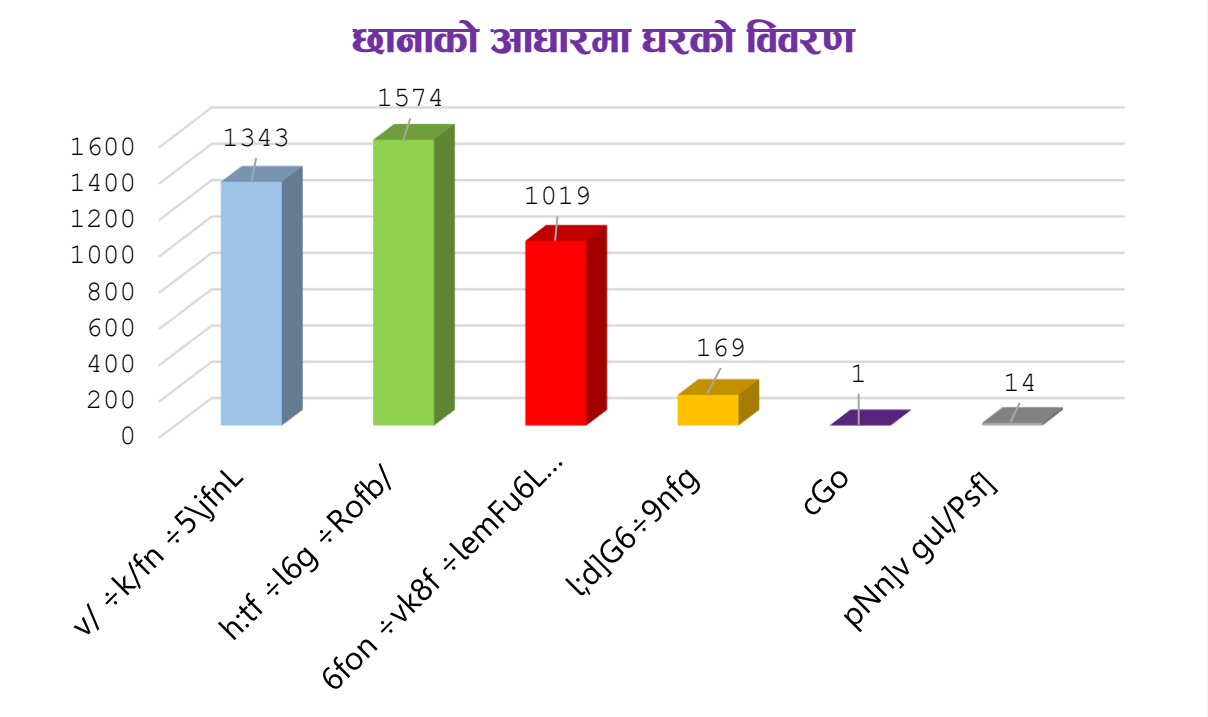

३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २० : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	माटोको जोडाइ भएको इँटा/ढुङ्गा	सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा/ढुंगा	ढलान पिल्लर सहितको	काठको खम्बा गाडेको	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५८९	०	०	३	०	०	५९२
२	६३६	१	०	२	०	१	६४०
३	९८१	४	८	१	१	३	९९८
४	११५७	१५७	३०	४	४	६	१,३५८
५	५२८	२	०	०	०	२	५३२
जम्मा	३,८९१	१६४	३८	१०	५	१२	४,१२०
प्रतिशत	९४.४४	३.९८	०.९२	०.२४	०.१२	०.२९	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

मल्लरानी गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको माटोको जोडाइ भएको इँटा तथा ढुंगाबाट बनेको घरको जग भएका घरधुरी संख्या ३,८९१ सबैभन्दा बढी अर्थात् (९४.४४ प्रतिशत) छन् भने सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा तथा ढुंगाको जग भएका घरधुरी १६४ (३.९८ प्रतिशत), ढलान पिल्लरसहितको जग भएको घरको संख्या ३८ (०.९२ प्रतिशत), र सबैभन्दा कम काठको खम्बा गाडेको जग भएको १० (०.२४ प्रतिशत) रहेको छ । त्यस्तै अन्य घरधुरी संख्या ५ (०.१२ प्रतिशत) र उल्लेख नगरिएका घरधुरी संख्या १२ अर्थात् (०.२९ प्रतिशत) रहेका छन् । यसलाई तलको चित्र बाट देखाउन सकिन्छ ।

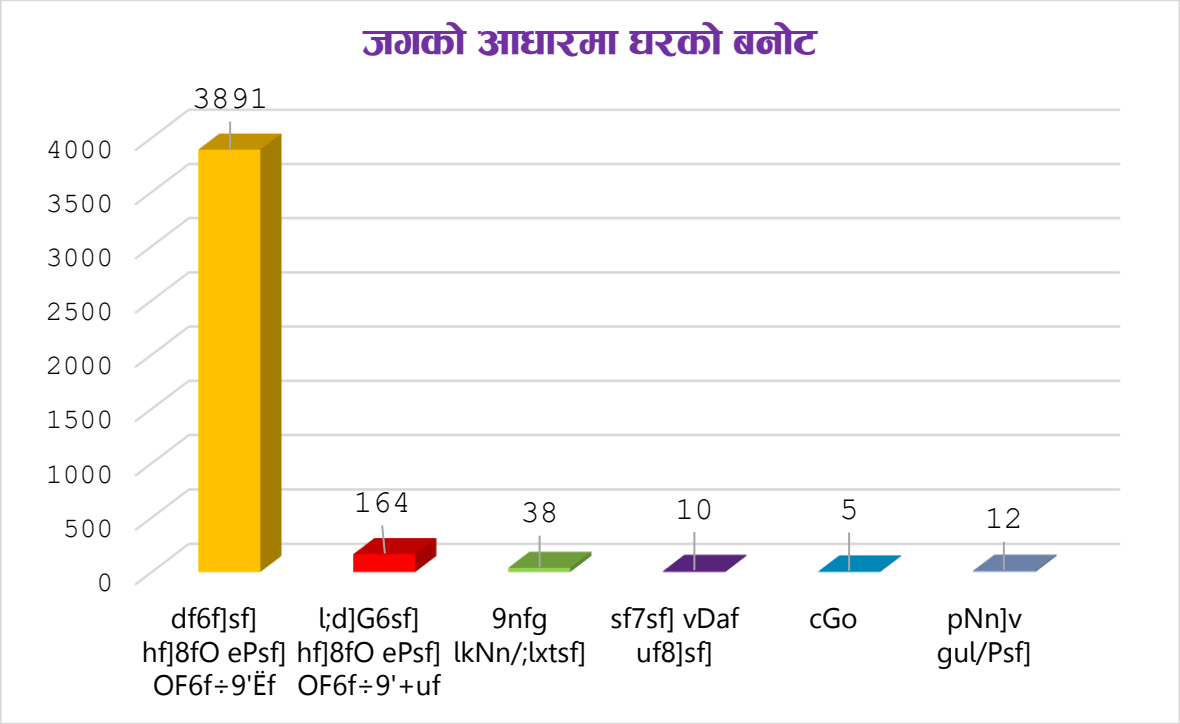

घर निर्माणका किसिमहरु

मल्लरानी गाउँपालिका भित्र रहेका भवनको स्वरुपलाई हेर्दा सबैभन्दा बढि माटोको जोडाई भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको पाईयो जसले कुल भवनहरु मध्ये ९३.८८ प्रतिशत ओगटेको देखिन्छ । यसैगरी कुल भवनहरु मध्ये काठ/फल्याकबाट बनेको भवनहरु सबै भन्दा कम ०.१२ प्रतिशत, बाँसजन्य सामग्रीबाट बनेको ०.२७ प्रतिशत र सिमेन्ट जडान भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको ५.३२ प्रतिशत रहेको छ । यसरी घरको जग र बाहिरी गारोको आधारमा हेर्ने हो भने यो गाउँपालिका धेरै घरहरु भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको जोखिममा रहेको बुझ्न सकिन्छ । तसर्थ नेपाल विश्वमै भूकम्पिय जोखिम अत्यधिक भएको क्षेत्रमा पर्ने हुँदा भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माणमा व्यापक प्रचारप्रसार र चेतना अभिवृद्धि गरी ठोस नीति निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा रहेका कार्यालय भवनहरुको विवरण

तालिका नं. २१ : गाउँपालिकामा भएका कार्यालय भवनहरुको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविस वा नपाको नाम	भवनको किसिम			प्रस्तावित गापा/नपाको वडा नं.
		गोटा	कच्ची	पक्की	
१	खलंगा	१	-	१	१
२	धरम्पानी	-	१	-	-
३	चुँजा	-	१	-	१
४	मरन्ठाना	-	-	-	-
५	खैरा १ देखि ५	-	-	-	-

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७४

३.१७ गाउँपालिकाको मतदाता संख्या विवरण

यस गाउँपालिकामा २०७३ फाल्गुन ९ गते सम्म १८ वर्ष पुरा भएका मतदाता संख्या ९,९९३ रहेका छन् । यस गाउँपालिकामा मतदाता संख्या पुरुषको तुलनामा महिला ७५५ जनाले बढि रहेका छ । जहाँ पुरुषको संख्या ४,६१९ जना र महिलाको संख्या ५,३७४ जना रहेको छ । यस गाउँपालिकामा ५ वडामा १२ ओटा निर्वाचन केन्द्र रहेका छन् । जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २२ : गाउँपालिकाको मतदाता विवरण

क्र.सं.	मतदान केन्द्र	मतदाता संख्या			वडा नं
		पुरुष	महिला	जम्मा	
१	जनजागृती प्रा.बि., अर्वङ	३१२	३२०	६३२	१
२	जनता मा.बि. सोलहाल्ना	३७९	४३३	८१२	१
३	अमर मा.बि.	७४८	९०४	१,६५२	२
४	जनकल्याण आ.बि., चौथीलाउने	५०२	६०९	१,१११	३
५	शारदा मा.बि., चौरपानी	३५४	४१२	७६६	३
६	सरस्वती आ.बि., बन्जरे	३३९	३८९	७२८	३
७	खलंगा आ.वि.	२२३	२८३	५०६	४
८	जनजागृती मा.बि., कसेरी	३७७	४३७	८१४	४
९	भैरवनाथ प्रा.बि. पाण्डेडाँडा	२८२	३५१	६३३	४
१०	महेन्द्र मा.बि.	५२२	५३३	१,०५५	४
११	भुमीश्वरी प्रा.बि., कमिकोट, खैरा	३१८	४१४	७३२	५
१२	भूमि विकास आ.वि., सरङ्गकोट	२६३	२८९	५५२	५
	जम्मा	४,६१९	५,३७४	९,९९३	

स्रोत : निर्वाचन आयोग, २०७४

३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको वार्षिक विवरण

तालिका नं. २३ : व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	गाविस	जन्मदर्ता			मृत्युदर्ता			विवाह दर्ता	वसाइसराइ तथा संबन्धविच्छेदका घटनाहरु				
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा		दर्ता संख्या	गएको संख्या	आएको संख्या	वसाइसराइ संख्या	संबन्ध विच्छेद
१	चुँजा	६८	६१	१२९	१३	१२	२५	३२	८	३४	८	४०	०
२	धरमपानी	२३१	२२३	४५४	१०	३३	४३	४९	१२	४९	८	५७	०
३	रस्पुरकोट	७७	६७	१४४	४	१६	२०	३८	५	१९	०	१९	०
	जम्मा	३७६	३५१	७२७	२७	६१	८८	११९	२५	१०२	१६	११६	०

स्रोत: जिल्ला पार्श्वचित्र, प्यूठान २०७१

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानूनी प्रक्रिया पुरा गर्नु पर्ने हुन्छ । नागरिकता, राहदानी वा अन्य परिचयपत्र लिन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानूनी प्रक्रिया पुरा गर्नु पर्ने हुन्छ । जस पश्चात सरकारले प्रमाणपत्र उपलब्ध गर्दछ । जन्म, मृत्यु, बसाईसराई विवाह र सम्बन्ध विच्छेद जस्ता

व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्नु पर्ने हुन्छ । संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसको प्रस्थान विन्दु भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो । राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो । कहाँ कति जन्मे ?, कतिको मृत्यु भयो ?, कतिले बसाईसराई गरे ?, कतिको सम्बन्ध विच्छेद भयो ? भन्ने कुराको जानकारी राज्यले पाउनु पर्छ । यसको आधारमा सरकारले नीति बनाउने हुँदा व्यक्तिगत घटना दर्ताको लागी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा व्यक्तिगत घटना दर्ताको अवस्थालाई देखाइएको छ। आ.व. २०७०/७१ अनुसार ७२७ जनाको जन्म दर्ता भएको छ भने ८८ जनाको मृत्यु दर्ता भएको देखिन्छ। त्यसैगरी विवाह दर्ताको स्थिति हेर्दा गाउँपालिकामा ११९ जनाको विवाह दर्ता भएको देखिन्छ भने कुनै पनि सम्बन्ध विच्छेद भएको घटना देखिदैन । यस अवधिमा जम्मा २५ जनाको बसाई सराई दर्ता भएको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

खण्ड ४ : भू-उपयोग

४.१ गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण

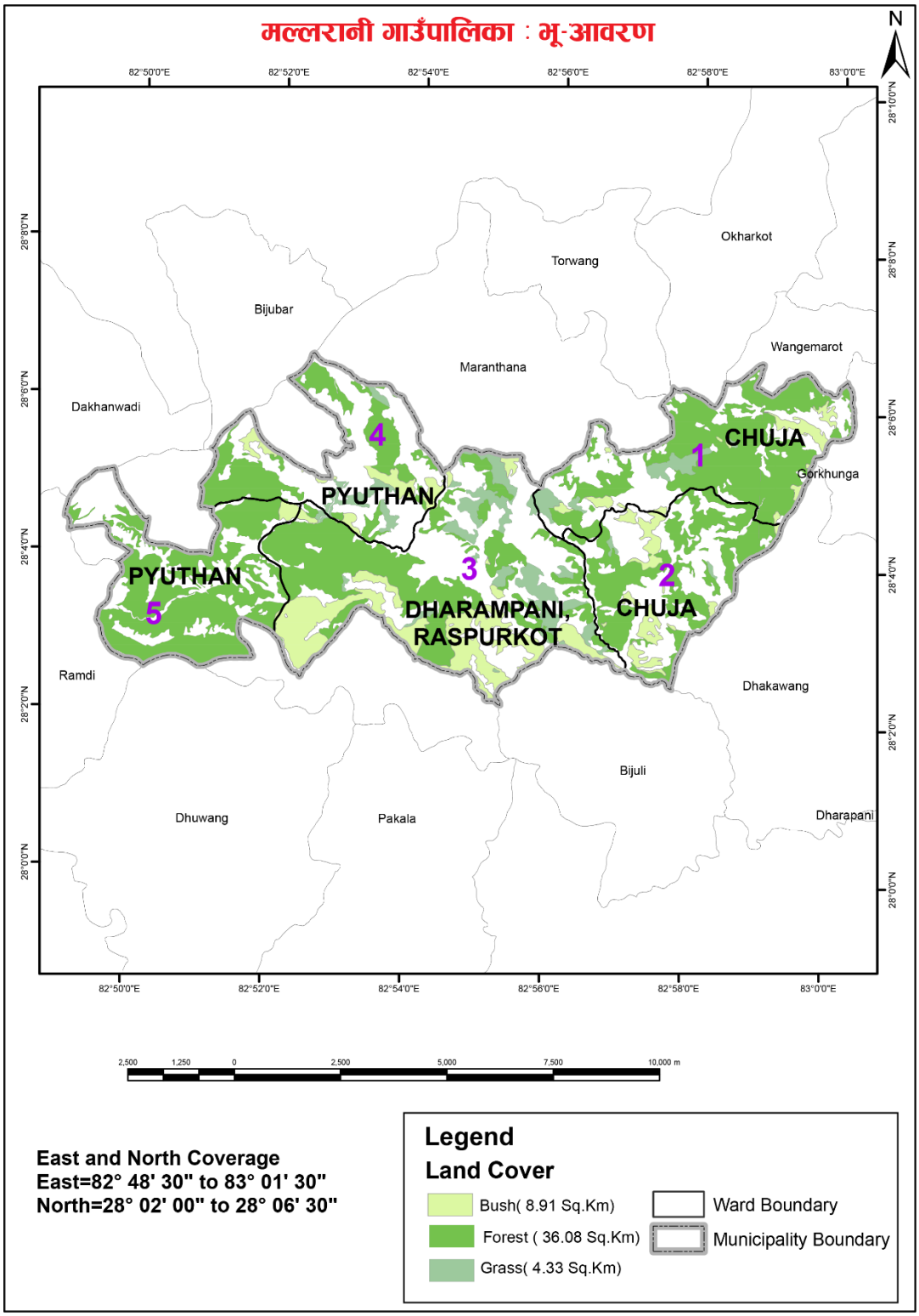

नक्सा नं. १३ : मल्लरानी गाउँपालिकाको भू-उपयोग

तालिका नं. २४ : भू-उपयोग विश्लेषण

विवरण	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
झाडी	८.९१	११.११
खेती योग्य जमिन	२९.९०	३७.२९
वनजंगल	३६.०८	४५.००
चरन	४.३३	५.४०
बालुवा (नदी किनारा)	०.८	१.००
अन्य (खोला, नदी, पोखरी, पहाड आदि)	०.१६	०.२०
कुल क्षेत्रफल	८०.१८	१००.००

स्रोत : नापी विभाग २०७४

मल्लरानी गाउँपालिकाको विधमान भू-उपयोग हेर्दा गाउँपालिकाको झण्डै ३७.२९ प्रतिशत (२९.९० वर्ग कि.मि.) जग्गा हाल खन-जोत हुने उपयुक्त जमिनको रुपमा रहेको छ भने ४५ प्रतिशत (३६.०८ वर्ग कि.मि.) वनले ओगटेको छ । खेतीयोग्य जमिनमध्ये अधिकांश जमिन मौसमी वर्षामा निर्भर रहेको छ। गाउँपालिकामा बगिरहेका विभिन्न खोलानालाको किनारमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको खेतीयोग्य जमिनको उर्वराशक्ति उच्च रहेको छ। त्यस्तै चरन क्षेत्रले करिव ५.४० प्रतिशत (४.३३ वर्ग कि.मि.) जग्गा ओगटेको पाइन्छ। मल्लरानी गाउँपालिकामा करिव ०.२० प्रतिशत (०.१६ वर्ग कि.मि.) जमिन पानीले ओगटेको छ । गाउँपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा गाउँपालिकाबासीहरुको आर्थिक हैसीयत बृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन के-कस्ता उत्पादन प्रणाली तथा नीतिहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ । यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। भू-उपयोगको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

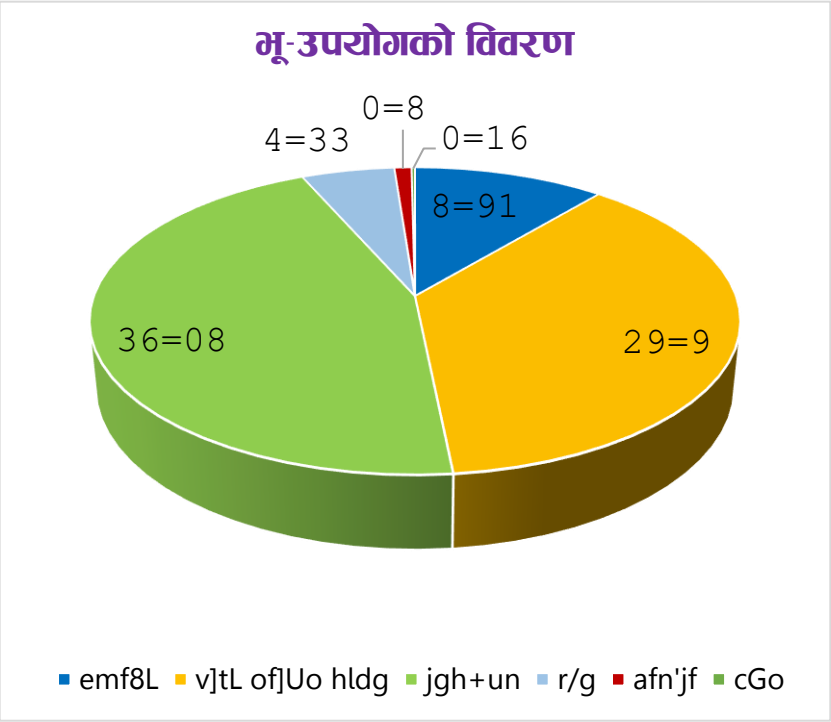

४.२ वस्ती विकासको स्वरुप

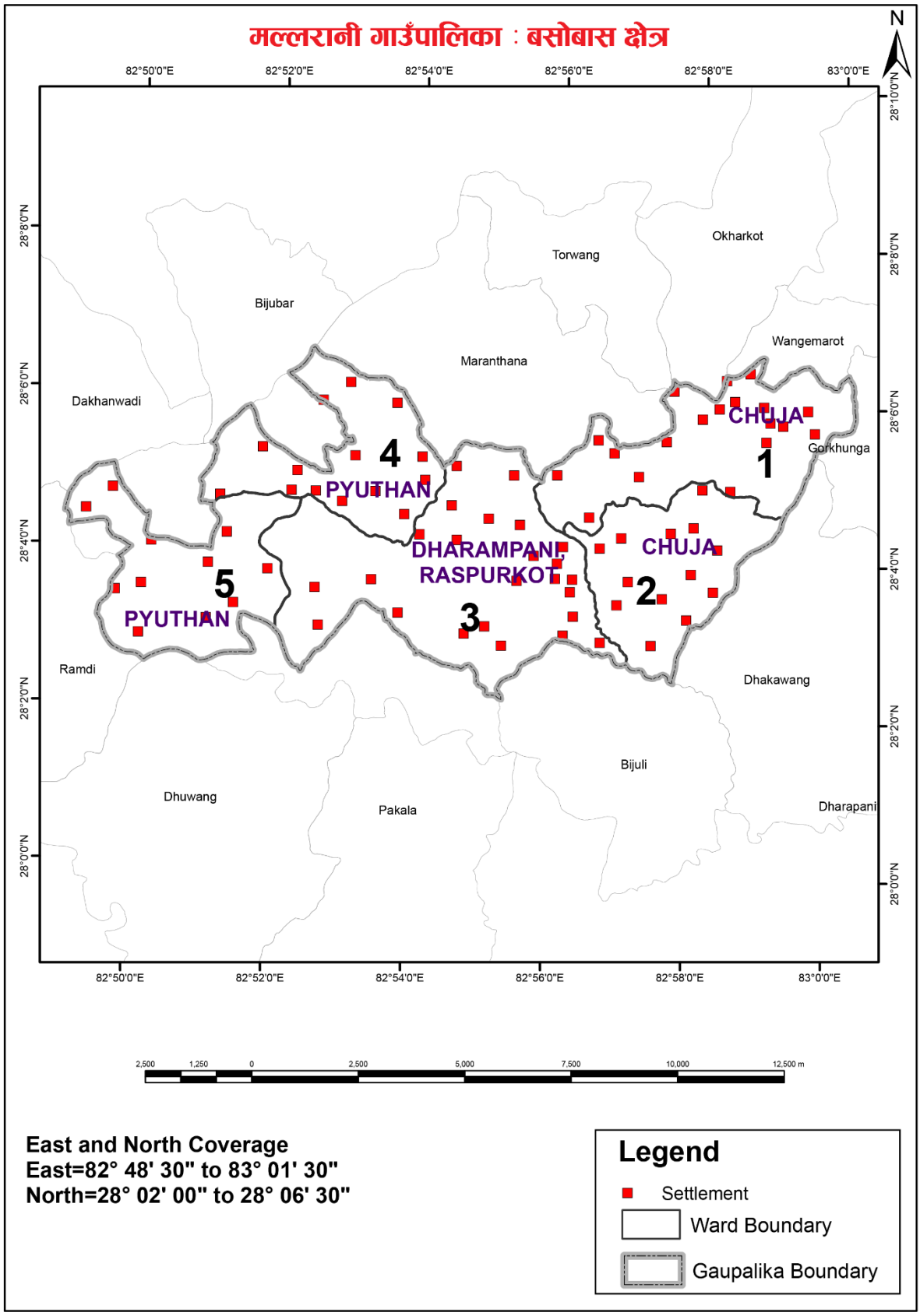

नक्सा नं. १४ : मल्लरानी गाउँपालिकाको बसोबास क्षेत्र

मल्लरानी गाउँपालिकामा क्रमश वस्तीहरुको विकास बढ्दो रहेको छ । गाउँपालिकाको केन्द्रतिर बाटो बजार ससाना उद्योग देखिएता पनि समग्रमा गाउँपालिकाको सबै वडाहरुमा सेवा तथ सुविधा पुगिसकेको छैन । गाउँपालिकामा विकासका धेरै आयामहरुमा अभ्यास गर्न बाँकी देखिन्छ । मल्लरानी गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल विकास सबै वडाहरुमा राम्रो भएको देखिँदैन । सहज स्वास्थ्य सुविधा, संचार जस्ता सुविधाहरूको पहुँच पुगेको देखिँदैन। कृषि एवम् वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता, भएको हुँदा साना उद्योगधन्दाको साथै जडीबुटी प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग विकास र विस्तारको सम्भावना रहेको छ। गाउँपालिकाका अधिकांश भू-भागबाट सदरमुकाम बसाईसराईको संख्या क्रमश बढ्दै गएको छ । अन्य क्षेत्रहरुमा व्यवस्थित बस्ती विकासको संरचना नदेखिएकोले ती स्थानमा व्यवस्थित गाउँपालिका योजना बनाएर बाटो, खानेपानी र अन्य सामाजिक र भौतिक पूर्वाधारको समयमै विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिकाबासीहरुलाई घरदैलोमा सेवा प्रवाह गर्ने ध्येयका साथ वडा समिति कार्यालयहरु, सम्बन्धित वडा मै स्थापना गरी सेवा प्रवाह गर्ने वडा समिति स्थापना गरी सेवा प्रवाह भै रहेका छन् । यसका अतिरिक्त मल्लरानी गाउँपालिकाले गाउँपालिका विकासका लागि योजना तयार गर्ने दौरानमा वडा भेला, लगायत वडा कार्यालय, सरकारी निकायहरु, राजनैतिक पार्टीहरु, गैरसरकारी संस्थाहरु, सामुदायिक संस्थाहरु, टोल विकास संस्थाहरु, बृद्धिजिवीहरु, समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरु, व्यवसायिक संस्थाहरु, संचारकर्मीहरु तथा योजना तर्जुमा टोली (Planning) आदिलाई समावेश गरी बढी भन्दा बढी छलफल गरी प्रत्येक टोलका मुख्य तथा सहायक सडकहरूमा सोलार बत्ति जडान, टोल टोलमा सार्वजनिक खानेपानी र खानेपानीको परियोजना तथा पूर्वाधार आदि विकास निर्माणका योजनाहरु तयार गर्नुपर्ने दखिन्छ ।

४.३ क्रमिक विकास भैरहेका बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप

मल्लरानी गाउँपालिकामा जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ। ग्रामीण क्षेत्रको सडकहरूको सञ्जाल क्रमश विकास भइरहेको र शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सुविधाहरू समेत सुलभ बन्दै गरेको सन्दर्भमा गाउँपालिकाका केन्द्र वरपरमात्र नभई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत बस्ती एवं बस्ती श्रृंखलाहरूको विकास भइरहेको छ। हुलाक, टेलीफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथसाथै आन्तरिक बस सेवाको विस्तारले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुऱ्याइरहेको पाइन्छ। यसका साथै विभिन्न गाउँपालिकाहरुले आफ्ना आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा बजारको व्यवस्थापन गर्ने काम भएता पनि स-साना व्यापारिक केन्द्रका रुपमा बस्तीहरूको विकास भइरहेको छ।

नेपाल सरकारले बजारोन्मुख बस्तीहरूमा बजारको विकासको लागि केही आवश्यक छाना/सेड तथा भण्डारणको व्यवस्था गरिदिएमा ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई बजार अर्थतन्त्रमा परिणत गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ। यसका अतिरिक्त एकातर्फ यी बस्तीहरूको छेउछाउको जमिनको समेत अप्रत्याशितरुपले मूल्य बृद्धि भइरहेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ भोलिका दिनहरूमा यस्तो बस्तीको लागि आवश्यक पर्ने खेलमैदान, पार्क जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक जग्गाको योजना अहिलेदेखि नै बनाउनु आवश्यक छ।

गाउँपालिका क्षेत्रहरुको व्यवस्थित तवरले विकास गर्न प्रत्येक घडेरीमा आवत जावत गर्न मोटर वाटो, खुल्ला क्षेत्रका प्रावधान, चारपाटे आकार मिलेका घडेरीहरु लगायत भौतिक तथा पूर्वाधारको निर्माण सहितको व्यवस्थित वस्तीको विकास गर्न जग्गा एकीकरण वा सेवा सुविधा जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गर्नु पर्दछ। यसरी जग्गा विकास कार्यक्रम संचालन गर्दा शहरी विस्तार क्षेत्र प्रस्तावना गरिएका क्षेत्रहरुलाई टेवा पुऱ्याउने हिसावले प्राथमिकता दिनु पर्दछ।

गाउँपालिकाको कुल ४,७८५ परिवारहरू मध्ये, घरको जग सिमेन्टको जोडाइ भएको इट्टा/ ढुङ्गाको ०.२३ र पक्की पिलर भएका घरधुरी ०.९६ प्रतिशत छ भने माटोको जोडाई भएको ईटा/ढुङ्गाको घरधुरी ९७.५५, बाहिरि गाह्रो सिमेन्टको जोडाइ भएका घरधुरी १.१७ प्रतिशत र सिमेन्ट ढलान छाना भएका घरधुरी १.२१ प्रतिशत छन्। हालको घरको संरचना लाई हेर्दा नाजुक देखिन्छ। घरको जग र बाहिरी गारो दुवैमा माटोको प्रयोग बढी देखिन्छ जुन भुकम्पीय जोखिमका दृष्टिले संवेदनशिल हो। गाउँपालिकामा कुल १२८ (२.६८ प्रतिशत) परिवारहरू मात्र घर भाडा लिई बसेका छन् भने ४,६३० (९६.३० प्रतिशत) परिवारको आफ्नै घर रहेको छ। गाउँपालिकाभित्र २२ (०.४६ प्रतिशत) घरहरू विभिन्न संस्थाहरूले उपयोग गरेका छन्। बस्ती विकासको सन्दर्भमा गाउँपालिका साथै सम्बन्धित विषयगत कार्यालयहरू र हाल विभिन्न नामबाट गठन भइरहेका गाउँपालिका विकास समिति एवं बजार व्यवस्थापन समितिहरूले पनि बेलैमा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापनमा आवश्यक सेवा सुविधा प्रदान गर्ने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ।

४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू

ग्रामिण बस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासमा देखिएका चुनौतीहरू निम्नानुसार छन् :

- बस्तीहरूको विकासका लागि योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन। बस्तीहरूमा सुविधा बर्गिकरण (Zoning) को आधारबाट आवास क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, सार्वजनिक खुला क्षेत्र, हरित क्षेत्र, अस्पताल विद्यालय तथा कार्यालय क्षेत्र आदि गरी शहरी क्षेत्र लगायत शहरोन्मुख एवं ग्रामीण क्षेत्रहरूको किटान गर्न सकिएको छैन। यस सम्बन्धमा बस्तीहरूको गुरुयोजना पहिले नै बनाई आवासिय क्षेत्र, व्यावसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, पार्क, उद्यान र खेल मैदान जस्ता सार्वजनिक क्षेत्र तथा कार्यालय एवं संघसंस्थाहरूको लागि क्षेत्र पहिले नै निर्धारण गर्नु जरुरी देखिएको छ।
- बस्तीहरूको प्राकृतिक वातावरणमा सुधारका लागि सार्वजनिक एवं निजी रुपमा बृक्षारोपण गर्न योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन।
- पानीका मूहानहरुलाई संरक्षण गर्न ठोस कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- सार्वजनिक निर्माण कार्यहरूमा सम्बन्धित निकाय एवं कार्यालयहरू बिच समन्वय हुन नसकि पुर्वाधारहरूको दिगो निर्माण हुन सकेको छैन। यस सम्बन्धमा स्थानीय निकाय तथा नागरिक समाजसँग समन्वय हुनु सकेको छैन।

४.५ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

गाउँपालिकाका नदी तथा खोला किनारका भागहरु भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ। मानिसको अत्यधिक बसाई सराईका कारणबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा परिरहेको वनविनासको चाप, अनियन्त्रित डढेलो, चरीचरन राख्ने प्रवृति एवं अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू झिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेती तर्फ अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ। खोलाको क्षमताभन्दा बढी मात्रामा नदीजन्य वस्तु निकासी भएकोले खोलाको सतह गहिँरिदैं जाँदा आसपासका क्षेत्रहरुमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ । मूलत: गाउँपालिकाका खोलाहरूको वरिपरी नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले र अनुत्पादक पशुहरूको चापले यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकुल प्रभाव पारेको छ।

धरातलीय उचाईको विविधताले गर्दा यहाँ वेसी देखि पहाडी भू-भाग समेत रहको छ । तल्लो क्षेत्रहरु जिल्लाकै प्रमुख उत्पादन क्षेत्रहरु पनि यस मल्लरानी गाउँपालिकामा पर्दछन् । माटो पाँगो एवंम दोमट भएको हुँदा उत्पादन राम्रो हुन्छ । उच्च पहाडी क्षेत्रमा कडा खालको बलौटे र चुनढुङ्गा मिसिएको माटो भएकाले यस क्षेत्रमा भु-क्षय पहिरो जाने संभावना कम हुन्छ भने मध्य भागमा पत्रे चट्टानमा रातो माटो मिसिएको माटो बढी भएको हुँदा भु-क्षय र पहिरोको दृष्टिले बढी संवेदशील मानिन्छ ।

भौगोलिक हिसाबले कमजोर भुभाग र मध्यम खालको जलाधारीय अवस्थाले गर्दा यस गाउँपालिकामा पनि वर्षेनी भुक्षय, बाढी, पहिरो, नदी कटान हुने गरेको छ । यसरी वातावरणीय असन्तुलनका कारण हुने प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठूलो जनधनको क्षती समेत हुने गरेको छ । यस तितो यथार्थलाई मनन गरी भुक्षय र पहिरोको समस्याहरु र यसको कारण पहिल्याएर समाधानको लागि एक निकायलाई मात्र जिम्मेवार नठानी सम्बद्ध सबै निकायहरुले समन्वय र साझेदारी गरेर भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको साथ अगाडी बढाउनु आजको टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ ।

४.६ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

तालिका नं. २५ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क्र सं	संभावित प्रकोप	विधमान अवस्था	समय
१	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औँ स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रुपमा लागु नभएको	जुनसुकै समयमा
२	बाढी	गाउँपालिकामा विशेषत: साना ठुला नदि/खोलाहरु बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदी तथा खोलाहरुले आसपासका भुभागहरू बर्षेनी डुवान र कटान गरि क्षति पुऱ्याईरहेको छ। बर्षेनी धेरै संख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् ।	जेष्ठ–असोज
३	आगलागी	गाउँपालिकाको धेरै जसो भु–भागमा घनावस्ती रहेका (सुकुम्वासी, मुक्त कमैया, वाढी विस्थापित) लगाएतका अति विपन्न समुदायका घरहरु सचेतना अभाव, अग्नी नियन्त्रण यन्त्रको अभाव, खाना पकाउने कोठाका भित्ताहरू माटोले नपोत्नु, हावाहुरी चलेको बेला खाना पकाउनु र चुल्होमा आगो राख्ने चलन रहनु, चुल्होमा आगो सल्काउँदा मट्टीतेलको प्रयोग गर्नु र सलाई लाईटर जस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाले खेलाउँदा आगलागीका घटना बढी हुने गरेको।	चैत्र–जेष्ठ
४	महामारी	बाढी पश्चात पूर्ण प्रकोपका रुपमा झाडापखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जनचेतना कमी, अनुकूल क्षमताको अभाव।	विपद् पछि, अन्य समयमा
५	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयामा
६	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
७	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति

५.१ गाउँपालिका अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र मुख्यतया: कृषि, व्यापार, व्यवसाय, नोकरी, वन, खुद्रा बजार, होटल, रेस्टुरेन्ट, पर्यटन तथा सेवा जस्ता क्षेत्रमा निर्भर भएको देखिन्छ। उपयुक्त हावापानी, माटोको बनोट भएको यस गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको हुँदा गाउँपालिकामा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। कृषि एवम् वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता, गाउँपालिकामा अन्य उद्योगधन्दाको साथै सूचना प्रविधिमा आधारित उद्योगको समेत विकास विस्तारको सम्भावना रहेको छ। त्यसैगरी गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा रहेका वनजंगल तथा जैविक विविधताले गाउँको विकासमा थप सम्भावना बोकेका छन्। मील, फर्निचर उद्योग, कुखुरा पालन, पशु पालन आदि यस गाउँपालिकामा रहेका केही साना तथा घरेलु उद्योग व्यवसायहरु हुन्। यस गाउँपालिकाका मानिसहरु उल्लेखनियरुपमा औद्योगिक विकास तर्फ लागिरहेका देखिन्छन्। यस गाउँपालिकाको वैकल्पिक आर्थिक आधार वैदेशिक रोजगार रहेको देखिन्छ।

विभिन्न किसिमका जातजातिको विभिन्न किसिमका संस्कृति, रहनसहन तथा चाडपर्व लगायत उल्लेख्य संख्यामा रहेका धार्मिक, पौराणिक महत्वका स्थलहरू गाउँपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रुपमा रहेका छन्। पर्यटन व्यवसाय, होटेलहरु, मील, फर्निचर उद्योग, पशुपालन आदि यस गाउँपालिकामा रहेका मुख्य व्यवसायहरु हुन्। यस गाउँपालिकाका मानिसहरु उल्लेखनियरुपमा औद्योगिक विकास तर्फ लागिरहेका देखिन्छ। साथै यो गाउँपालिका पर्यटकीय तथा व्यापारिक दृष्टिकोणबाट विशेष महत्वपूर्ण मानिन्छ। मल्लरानी गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको पहाडी क्षेत्र भएको हुँदा गाउँपालिकामा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। यस परिवेशमा आधुनिक कृषि तथा पशुपालनलाई बढि जोड दिनुपर्दछ।

५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

तालिका नं. २६ : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

कुल जनसंख्या	पूरुष	महिला	आर्थिकरुपले सक्रिय जम्मा जनसंख्या
१७,६८६	३,२२६(३५.३५%)	५८९९(६५.६५%)	९,१२५ (५१.५९%)

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

यस गाउँपालिकामा १५ वर्ष देखि ५९ वर्षसम्मका आर्थिकरुपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण देखाइएको छ। जसमा पुरुषको संख्या ३,२२६ (३५.३५ प्रतिशत), महिलाको संख्या ५,८९९ (६५.६५ प्रतिशत) देखिन्छ। आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्यामा लैगिंक रुपमा पुरुषको भन्दा महिलाको बढि रहेको देखिन्छ। त्यस्तै गाउँपालिकाको कुल जनसंख्याको ९,१२५ अर्थात् ५१.५९ प्रतिशत जनसंख्या आर्थिकरुपले सक्रिय छन्। आर्थिक रुपमा निस्कृय जनसंख्या ४८.४१ प्रतिशत छन्। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा देखाइएको छ।

५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. २७ : आश्रित जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	आश्रित बाल बालिका (०-१४)		आश्रित बृद्धबृद्धा (६० वा सोभन्दा माथि)		जम्मा आश्रित	
	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
२०६८	७,०८८	८२.७९	१,४७३	१७.२१	८,५६१	४८.४१

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

गाउँपालिकामा आश्रित जनसंख्या ०-१४ वर्ष उमेर समूहका आश्रित बालबालिका र ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिका आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या र प्रतिशतलाई देखाइएको छ। जसमा आश्रित बालबालिकाको संख्या ७,०८८ (८२.७९ प्रतिशत), आश्रित बृद्धबृद्धाहरुको संख्या १,४७३ (१७.२१ प्रतिशत) देखिन्छ । कुल जनसंख्यामध्ये जम्मा आश्रित जनसंख्या ८,५६१ (४८.४१ प्रतिशत) देखिन्छ । यसरी समग्रमा हेर्दा यस क्षेत्रमा आश्रित को संख्या बढि देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिका उल्लेख गरिएको छ ।

५.४ कृषि

नेपालमा कृषि क्षेत्र देशको प्रमुख रोजगार प्रदायक तथा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा प्रमुख हिस्सेदार भै देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रुपमा रहेको छ । ग्रामीण जनताहरुको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कृषि क्षेत्रको आधारभूत कृषि तथ्याङ्कलाई ग्रामीण विकासको सूचकको रुपमा लिन सकिन्छ । खाद्यान्न तथा नगदे बालीहरु फलफूल, पशुपंक्षी, मत्स्य सिंचाई साथै कृषि उत्पादन र क्षेत्रफल सम्बन्धी विविध सूचनाहरु कृषि तथ्याङ्कको क्षेत्रभित्र

पर्ने भएतापनि नेपालमा सरकारी स्तरबाट राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्तरमा कृषि सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कको प्रमुख स्रोतको रुपमा कृषि विकास मंत्रालय, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय र केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग रहेका छन् । स्थानीय उत्पादनको बृद्धि र विकास गर्न बजारीकरणतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

आर्थिक सर्वेक्षण २०७३/७४ अनुसार नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २९.३७ प्रतिशत रहेको छ । नेपालमा करिब ६३ प्रतिशत जनसंख्या रोजगारी तथा जीविकाको लागी कृषिमा निर्भर रहेका छन् । वर्षेनी युवा जनशक्ति पलायनमा बढोत्तरी, अव्यवस्थित शहरीकरण, जग्गाको खण्डिकरण, घडेरीकरण, जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्ति, समग्र कृषि क्षेत्रका चुनौतीहरु हुन् । कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक सिँचाई, सडक, विजुली, संचार, उद्योग र बजार व्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरुमा पर्याप्त लगानी आर्कषण गर्न नसक्नु कृषि क्षेत्रको मूलभूत समस्या हो भने कृषि पेशालाई प्रतिस्पर्धा, नाफामूलक, सम्मानजनक र व्यवसायिक रुपमा स्थापित गर्नु पनि चुनौतिको रुपमा रहेको छ ।

गाउँपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले भरिएको हुँदा कृषिका लागि प्रशस्त मात्रामा उपयोगी क्षेत्र रहेको छ । सामान्यत: कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरु धान, मकै, गहुँ आदि हुन् । यस्तै दलहन बालीमा अडहर, मास, मसुरो, केराउ, चना उत्पादन हुने गर्दछ । तेलहन बालीमा तोरी, अर्सी, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, काउली, भिन्डी, लसुन लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यीनको उत्पादकत्व पनि बढी छ । गाउँपालिकामा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न र फलफूल बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रुपले न्यून क्षेत्रमा दलहन र मसला बाली लगाइने गरेको छ ।

५.४.१ बाली सम्बन्धी विवरण

(क) हिउँदे बाली

गाउँपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरुमा कोदो,फापर, जौ, आलु, भटमास, तोरी, हिउँदे तरकारी, आलु, मसला बाली, रहेका छन् ।

(ख) वर्षे बाली

गाउँपालिकाका प्रमुख वर्षे बालीहरुमा धान, मकै, कोदो, दलहन, भटमास, मास, मुग, गहत, वर्षे तरकारी, आलु, फलफूल, कागती, निबुवा, केरा, मसला बाली, अदुवा आदि छन् ।

५.४.२ कृषक समूहको विवरण

तालिका नं. २८ : कृषक समूहको विवरण

कृषक समूह संख्या				सदस्य संख्या			हितकोष रकम रु.
कुल	महिला	पुरुष	म्रिश्रीत	कुल	महिला	पुरुष	
४३	१२	१	३०	६९२	५१९	१७३	११,६१,५४२

स्रोत: जिल्ला कृषि कार्यालय, प्यूठान २०७३

यस गाउँपालिका हुनुभन्दा अगाडी आ.व. २०७२/०७३ मा ४३ वटा कृषक समूहहरु मध्ये महिला कृषक समूहहरु १२ रहेका छन् भने पुरुषको कृषि समूह १ वटा रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा मिश्रीत कृषक समूहहरुको संख्या ३० देखिन्छन् । यही आर्थिक वर्षसम्ममा यी समूहहरुको हितकोष रकम ११ लाख ६१ हजार ५ सय ४२ संकलन गरी केही रकम कृषि प्रयोजनको लागि प्रयोग गरिएको छ । यसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

५.४.३ कृषि बालीमा लाग्ने रोग

गाउँपालिकाको कृषि उत्पादनमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल आदी नै मुख्य रुपमा रहेको छ । सामान्यतया धानमा डढुवा, खैरो थोप्ले, सिथ ब्लाइट रोगहरु देखा परेको छ भने गहुँमा कालो पोके र सिन्दुरे जस्ता रोगहरु देखिन्छन् । यसैगरी मकैमा डाँठ वा धोगा कुहिने र तरकारी आलु, सागपात आदिमा लेटव्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने, खोस्टे, अल्टरनेरिया, कवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, जरा कुहिने जस्ता रोगहरु मुख्य रुपमा देखा पर्दछन् । फलफूलमा विशेषगरी कोत्रे, सेतो धुले रोग, भोजक पात गुजुमुज्ज हुने, जरा कुहिन, ओइलाउने आदी रोगहरुको प्रकोपबाट कृषकहरु समस्यामा परेका छन् । मुख्य बालीहरुमा लाग्ने शत्रु जीव र रोगहरुको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा राखिएको छ ।

तालिका नं. २९ : विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	धान	गवारो, पात बेरुवा, पात कटुवा, हरियो फडके, खैरो फड्के, स्किपर, पतेरो, मिलिवग, निमाटोड, ढुङ्गे, फट्याङ्ग्रा	मरुवा, डढुवा, खैरो, थोप्ले, सिथ व्लाइट, खैरे रोग
२	गहुँ	कटवर्म, वायरवर्म, लाही	कालो पोके, सिन्दुरे, खैरा
३	मकै	खुम्रे, फेद वटुवा, गवारो, फट्याङ्ग्रा, लाही	डाठ कुहिने, घोगा कुहिने, कालोपोके
४	आलु	लाही, फेद कटुवा, खुम्रे, रातो कमिला, धमिरा, आलुको पुतली	लेटव्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने रोग, खोस्टे रोग, डढुवा
५	तरकारी	भण्टाको गवारो, लाही, वन्दाको पुतली, टमाटरको फलको गवारो, फल कुहाउने औसा, सुलसुले, रातो खपटे, डल्ले खपटे, थ्रिप्स, खुम्रे	ओइलाउने रोग, अल्टरनोरिया, क्लवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, डाइ ब्याक, जरा कुहिने, पाउडरी मिल्ड्यू
६	फलफूल	आपको मधुवा, गवारो, फल कुहाउने औसा सुलसुले, अनारको पुतली, होपर	एनथ्राक्नोजा, ससेतो ढुसी, डाईव्याक, आँपको गुच्चा हुने, डाउनी मिल्ड्यू
७	केरा खेती	केराको स्किपर, थाम र गानोका गवारा तथा घुनहरु, खपटे	जरा कुहिने रोग, ओईलाउने रोग, गुवो कुहिने, डढुवा, बन्चिटप

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७४

५.४.४ कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरुको विवरण

कृषि प्रबिधि बिस्तारको उद्देश्यलाई सहयोग गर्दै कृषकको कृषि प्राविधिकसम्मको पहुँचलाई सरल बनाउन मल्लरानी गाउँपालिकामा निम्नानुसारका कृषि सेवाकेन्द्रहरू स्थापना गरिएका छन् ।

तालिका नं. ३० : कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण

क्र.सं	साविक गाविस वा नपाको नाम	भवनको प्रकृति वटा			प्रस्तावित गापा/नपाको वडा नं.	कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की		
१	खलंगा	१		१	१	जि.कृ.वि.का.
२	धरम्पानी	-	-	-		
३	चुँजा	-	-	-		
४	मरन्ठाना	-	-	-		
५	खैरा १ देखि ५	-	-	-		
६	खलंगा	-	-	-		

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७४

५.४.५ बाली पात्रो

तालिका नं. ३१ : बाली पात्रो

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान वर्षे	जेष्ठ/ आषाढ	असोज / कार्तिक
२	मकै वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
३	मकै बसन्ते	माघ / फागुन	जेष्ठ / वैशाख
४	गहुँ	कार्तिक / मंसिर	चैत्र / वैशाख
५	तोरी	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
६	आलु	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
७	मसुरो	कार्तिक / मंसिर	फागुन / चैत्र
८	उखु	माघ / फागुन	पौष / माघ
९	चना	असोज / कार्तिक	फागुन / चैत्र
१०	मकै हिउँदे + तोरी	असोज / कार्तिक	पौष / माघ
११	सुर्यमुखी	माघ / फागुन	जेष्ठ / आषाढ
१२	तरकारी वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
१३	तरकारी हिउँदे	भदौ / असोज	मंसिर / फागुन
१४	तरकारी बसन्ते	पौष / माघ	वैशाख / आषाढ

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७४

५.४.६ कृषि बजारीकरण

नेपाल एक कृषि प्रधान देश हो तथापि यहाँको कृषि उपजले अपुग हुनगई आयातमा जिविका निर्भर रहेको छ । नेपालको कुल जनसंख्याको करिव दुई तिहाई जनसंख्याको पेशा कृषि हो । परम्परागत कृषिको कारण देशको अर्थतन्त्रमा भने कृषिले हिस्सा ओगट्न भने सकेको छैन । दैनिक जीवन गुजारा हुने किसिमको खेतिपाती गर्ने परिपाटीले कृषिमा व्यवसायिकरण हुन सकेको छैन । परम्परागत बजारीकरणमा उत्पादकहरुले असंगठीत रुपमा आफ्नो उपजको आफैं बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविध खाले बजार श्रृंखला पार गर्दै कृषि उपजहरुको बजारीकरणको नविन प्रचलन विकास हुन थालेको छ । गाउँपालिका निर्माणका प्रारम्भिक दिनदेखि यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका विभिन्न ढाँचाहरु अभ्यासमा आएका छन् । यद्यपि आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भई नसके पनि बन्ने र बनाउने दिशामा भएका प्रयत्नहरुले कृषि बजारको क्रमिक विकासमा टेवा पुऱ्याएका छन् । गाउँपालिकामा विभिन्न बजारहरुबाट कृषि लगायत अन्य वस्तुहरुको (तरकारी, आलु, फलफूल तथा माछा) बजारीकरण हुने गरेको देखिन्छ । कृषकले उत्पादन गरेका कृषिजन्य वस्तुले सही बजार पाउनु पर्छ । कृषि क्षेत्रको समुचित विकास हुन सकेको खण्डमा समग्र देशको विकास हुन्छ तसर्थ यसको लागि कृषि वजारीकणलाई प्रोत्साहन गरी व्यवस्थित बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

५.४.७ कृषि पकेट क्षेत्रको बिबरण

तालिका नं. ३२ : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

क्र. सं.	ब्यबसायिक पकेट क्षेत्र	पकेट क्षेत्र	पूर्वाधार सुविधा बाटो, विजुली, सिंचाई, बजार सुविधा छ/छैन
१	मकै र तोरी	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं १, २, ३, ४ र ५	छ
२	फापर	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ३	छ
३	बेमौसमी तरकारी खेती	खैरा	छ

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान

मल्लरानी गाउँपालिकामा कृषि पेशा अगाल्ने परिवारको संख्या उच्च रहेको छ । कृषि पेशामा संलग्न श्रम शक्ति उच्च रहेको यस गाउँपालिकामा कृषि व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले गाउँपालिकामा विभिन्न क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्रको रुपमा विकास गरी नगदे, तरकारी, फलफुल, खाद्यान्न, मौरी पालन, उखुजस्ता कृषि उत्पादनको बृद्धि गर्न सक्ने प्रसस्त सम्भावना देखिन्छ।

५.४.८ जग्गाको उर्वराशक्ति

गाउँपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले ओगटेको देखिन्छ । कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि ३८.०८ प्रतिशत रहेको छ । विगतमा मल्लरानी गाउँपालिकामा रहेको उर्वरा क्षेत्रलाई वैज्ञानिक कृषि प्रणालीमा आधारित भई पूर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन । गाउँपालिकाको पहाडी भूभागमा खाद्यान्न बाली, नगदे बाली तथा फलफूल र तरकारीको लागि उर्वर भूमि पाइन्छ भने वन क्षेत्रले ढाकेको क्षेत्रहरुमा डाँलेघाँस र खरघाँसको लागि उर्वरता रहेको पाइन्छ ।

५.४.९ एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

गाउँपालिकामा कृषि तथा पशुपंक्षी पालनमा आएको व्यवसायिकताको लहरसँगै भेटेरिनरी औषधीको व्यवसाय पनि आवश्यक छ । जिल्ला कृषि विकास कार्यालय प्युठानका अनुसार जिल्लामा दर्ता भएका १२५ भन्दा बढी भेटेरिनरी औषधी पसलहरु संचालित छन् । जसमध्ये ५ वटा भेटेरिनरी औषधी पसलहरु यस मल्लरानी गाउँपालिकामा पनि सेवा पुऱ्याइरहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ३३ : एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

क्र.सं.	एग्रोभेटको नाम	ठेगाना	विक्रेताको नाम
१	मल्लरानी एग्रोभेट सेन्टर	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं २	रन व. रोकामगर
२	आचार्य एग्रोभेट सेन्टर	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ३	मोति आचार्य
३	वोहरा एग्रोभेट सेन्टर	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ४	शेरबहादुर खड्का
४	खलंगा एग्रेभेट सेन्टर	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ४	बुद्ध बा. जि.सी.
५	सुर्य विनायक एग्रोभेट सेन्टर	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ४	सुर्यमान श्रेष्ठ

स्रोत: जिल्ला पार्श्वचित्र, प्युठान २०७१

५.४.१० कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

तालिका नं. ३४ : कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

क्र.सं.	सहकारीको नाम	ठेगाना	गरिरहेका काम
१	सूर्यमुखी कृषि सहकारी संस्था लि.	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ३	मल बिउ बिक्री र ऋण लगानी
२	बिरधकृषि सहकारी संस्था लि.	मल्लरानी गाउँपालिका वडा नं ३	मल बिउ बिक्री र ऋण लगानी

स्रोत : राप्ती अञ्चलको सहकारी गतिविधि २०७२/७३

५.४.११ मल्लरानी गाउँपालिकामा संचालित कृषिजन्य उद्योगहरुको विवरण

मल्लरानी गाउँपालिकामा ४६ वटा कृषिजन्य सहकारी संस्था संचालित रहेको पाईन्छ । जसको विस्तृत विवरण तल तालिकामा दिइएको छ ।

तालिका नं. ३५ : मल्लरानी गाउँपालिकामा संचालित कृषिजन्य उद्योगहरुको विवरण

क्र. सं.	कृषक समूहको नाम	वडा नं	समूह सदस्य संख्या	जम्मा हित कोष	बालि बिशेष
१	चौरपानी कृषि उत्पादन समुह	३	१६	१२,०००	बहुउदेश्यीय
२	हरियाली कृषक समुह	३	१७	१३,५९५	बहुउदेश्यीय
३	चौरपानी महिला कृषक समुह	३	१५		बहुउदेश्यीय
४	सदाबहार ताजा तरकारी कृषक समुह	४	१५		तरकारी
५	मिलन चौतारी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कृ.स.	५	२५		बहुउदेश्यीय
६	जनविकास कृषक समुह	५	१७	५,१००	बहुउदेश्यीय

७	खरिनडांडा कृषक समुह	२	२२	३,०००	बहुउदेश्यीय
८	जनप्रेमी तरकारी उत्पादन कृषक समुह	२	२२	१२,०००	तरकारी
९	सगरमाथा कृषक समुह	२	२३	२९,३२८	बहुउदेश्यीय
१०	मनकामना कृषक समुह	१	१५	४००	बहुउदेश्यीय
११	बहुउदेश्यीय कृषक समुह	३	१६	३,५००	बहुउदेश्यीय
१२	लुक्का कृषि समुह	१	२८	५,३००	बहुउदेश्यीय
१३	मिलिजुली कृषक समुह	२	१५		बहुउदेश्यीय
१४	सपना बचत तथा ऋण कृषक समुह	३	२४	१,१६,६००	बहुउदेश्यीय
१५	नमुना कृषक समुह	३	२६		बहुउदेश्यीय
१६	ज्योती कृषक समुह	२	२४	२,४००	बहुउदेश्यीय
१७	प्रगती कृषक समुह	२	२५	२,५००	बहुउदेश्यीय
१८	लेखालि कृषि समुह	१	२०		बहुउदेश्यीय
१९	देउराली कृषक समुह	३	२१		बहुउदेश्यीय
२०	सकृय युवा कृषि समुह	३	१५	५,०००	बहुउदेश्यीय
२१	नमुना कृषक समुह	३	२०	२,०००	बहुउदेश्यीय
२२	श्रृजनसिल लघु उद्यमी कृषक समुह	२	२०	२५,०००	बहुउदेश्यीय
२३	गरुले कृषि समुह	३	२५	६२५	बहुउदेश्यीय
२४	जेविन्डाडा कृषक समुह	३	१५	१३,०००	बहुउदेश्यीय
२५	खरिनडांडा कृषक समुह	२	२२	३,०००	बहुउदेश्यीय
२६	भगवती कृषक समुह	३	९	३,२००	बहुउदेश्यीय
२७	माझपानी कृषक समुह	१	११	२२०	बहुउदेश्यीय
२८	खैरेनी कृषक समुह	२	१३	१,१२५	बहुउदेश्यीय
२९	पवित्रा ताजा तरकारी उत्पादन महिला कृषक समुह	३	१६	१,२५,८३०	तरकारी
३०	वृहत युवा कृषि समुह	४	१०	१५००००	बहुउदेश्यीय
३१	बासखोला कृषक समुह	४	११	५५००	बहुउदेश्यीय
३२	प्रगतीशिल सामुदायीक महिला कृषक समुह	४	२४	७५०००	बहुउदेश्यीय
३३	खलंगा उधमी	४	१५	१३५०००	बहुउदेश्यीय
३४	भगबती कृषक समुह	४	२५	८५६१०	बहुउदेश्यीय
३५	जागृती महिला तरकारी समुह	४	१२	२८५००	तरकारी
३६	हरियाली कृषक समुह	४	१८	२०००	बहुउदेश्यीय
३७	भुमिस्थान महिला कृषक समुह	४	१३	२६००	बहुउदेश्यीय

३८	चादनी महिला कृषि समुह	४	२०	२४००००	बहुउदेश्यीय
३९	नमुना ताजा तरकारी कृषक समुह	४	१६	६९२०	तरकारी
४०	जनजागरण कृषि समुह	४	१७	८७५५	बहुउदेश्यीय
४१	मौसमी कृषक समुह	४	२१	८३९०	बहुउदेश्यीय
४२	राम्चे रेठे खर्क कृषक समुह	४	२२	२५५४४	बहुउदेश्यीय
४३	पिपल चौरारी कृषक समुह	४	२२	३०००	बहुउदेश्यीय
४४	जनजागरण कृषि समुह	५	१७	८७५५	बहुउदेश्यीय
४५	मौसमी कृषक समुह	५	२१	८३९०	बहुउदेश्यीय
४६	राम्चे रेठे खर्क कृषक समुह	५	२२	२५५४४	बहुउदेशीय
	जम्मा		३०६	८,१९,५०८	

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

यस गाउँपालिकामा भएका कृषि सहकारी संस्थाहरु मध्ये धेरै बहुउदेश्यी सहकारी रहेका छन् । जसमा बहुउदेश्यीय सहकारी संस्था ४१ रहेको छन् भने ५ तरकारी खेती सम्बन्धि सहकारी रहेको पाइन्छ । जम्मा हित कोषको आधारमा हेर्दा चादनी महिला कृषि समूहको सबै भन्दा धेरै २,४०,००० (दुई लाख चालिस हजार रुपैयाँ) रहेको देखिन्छ । यसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

५.५ सिंचाइ

गाउँपालिकामा नदिनालाको पानी कुलो र पाइप मार्फत सिंचाईमा प्रयोग भएको पाइन्छ । कृषिको लागि उर्वर माटो भएको र गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा जनता कृषिमा निर्भर रहेको हुँदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गरी सबै खेतियोग्य जमिनमा सिचाई सुविधा पुऱ्याउन सके रोजगारीका अवसर बढ्नुका साथै कृषि उत्पादनमा पनि प्रशस्त बृद्धि हुने देखिन्छ।

५.६ पशुपालन

गाउँपालिकामा विशेषगरी गाई, भैंसी, बाख्रा नै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन । यसबाट गाउँपालिका बासीहरुको जीविकोपार्जनमा उल्लेख्य सुधार भैरहेको छ । पशुजन्य उत्पादनहरु जस्तै, दुध, दही, घिउ तथा मासुका लागि कुखुरा, खसी, बोकाहरुको बिक्रीबाट आम्दानी बढेको देखिन्छ ।

५.६.१ पशु सेवा केन्द्र

पशुपालन व्यवसायलाई सुरक्षित राख्न पशु सेवा केन्द्र ,त्यस्तै गरि भेटेनरी सेवा पनि गाउँपालिकामा उपलब्ध रहेको छ। गाउँपालिकामा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय बाहेक पशु सेवा विभाग अन्तर्गतका विभिन्न स्तरका कार्यालयहरु समेत कार्यरत रही आ-आफ्नो क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याई रहेका छन् । गाउँपालिकामा रहेका पशु सेवा केन्द्रहरुको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ३६ : पशु सेवा केन्द्रहरुको विवरण

पशु सेवा केन्द्र						
क्र.सं.	साविक गाविस वा नपाको नाम	भवनको प्रकृति वटा			प्रस्तावित गापा/नपाको वडा नं.	कैफियत
		गोटा	कच्ची	पक्की		
१	खलंगा	१	-	१	१	
२	धरम्पानी	-	-	-		
३	चुँजा	-	-	-		
४	मरन्ठाना	-	-	-		
५	खैरा १ देखि ५	-	-	-		
६	बिजुली	-	-	-		

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

५.६.२ पशु पकेट क्षेत्रहरुको विवरण

तालिका नं. ३७ : गाउँपालिकामा रहेका पशु पकेट क्षेत्रहरुको विवरण

क्र.सं.	पशुपंक्षी	पकेट क्षेत्र अन्तर्गतका क्षेत्रहरु
१	गाई	वडा नं ३
२	भैंसी	वडा नं ४
३	बाख्रा	वडा नं १, २ र ३

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.६.३ पशु नश्ल

गाउँपालिकामा पालन गरिने मुख्य पशुपंक्षीहरुमा गाई, भैंसी, भेंडा बाख्रा आदि रहेका छन् । सामान्यतया व्यवसायिक पशुपालनको विकाससँगै वर्णशंकर तथा उन्नत जातका पशुहरुको हिस्सा कुल पशुको तुलनामा बृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ । गाई भैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा उपलब्ध हुनु तथा बाख्रातर्फ उन्नत जातका बोकाहरुसँग प्रजनन् गराउने परिपाटी बसेको हुँदा यी जातका जनावरहरुमा वर्णशंकरको संख्या बढ्दो छ । तथापि बँधुवा पशुपालन पद्धतिको कमी, कमजोर पशु स्वास्थ्य व्यवस्थापन, कुपोषण तथा पशुपालनसम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा

चेतनाको अभावको कारण वर्ण शंकरबाट उत्पादनमा खासै उत्साह थपिएको अवस्था छैन । त्यसैगरी ठूलो संख्यामा रहेका कम उत्पादक जनावरहरुले अपेक्षाकृत बढी उत्पादक जनावरहरुको आहारा खाई दिनु समेत यो क्षेत्रको समस्या हो । तसर्थ नश्ल सुधारमार्फत् नयाँ जन्मिएका जनावरका बच्चाहरुलाई भविष्यको राम्रो माउमा विकसित गर्ने कुरा मध्यनजर गरी थप कार्यक्रमहरु संचालन गर्नु आवश्यक छ ।

सारांशमा, विगतका वर्षहरुमा गाउँपालिकाको पशुपालन क्षेत्रले राम्रो फड्को मारेको छ जसले गर्दा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनमा परिमाणात्मक विकास सम्भव भएको छ । तर हालको परिमाणात्मक विकासको गति सुस्त छ । पशु पालन क्षेत्रमा क्रमिक रुपमा व्यवसायिकता थपिएको छ तर पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रशोधनका लागि उद्योग स्थापना खासै हुन सकेको पाईँदैन । त्यसैगरी पशुपालनतर्फ गुणात्मक विकासको पनि एकदम खाँचो सर्वत्र महसुस गरिएको छ । पशुपालनसँग आवद्ध श्रमिक तथा महिला वर्गहरुको उत्पादकत्व अति न्युन हुनु, युवा वर्गहरु विदेश पलायन हुनु र सो अनुरुप पशुपालनमा यान्त्रिकिकरण हुन नसक्नु, पशु पालन क्षेत्रमा पुँजी लगानीको आकार धेरै सानो हुनु तथा जनमानसमा पशुपालनको कृषि अर्थतन्त्रमा योगदानको बारेमा अज्ञानता आदि कारणले गर्दा पशुपालन क्षेत्रबाट आशातीत उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन ।

५.६.४ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरु

कृषकहरुको मुख्य आम्दानीको स्रोतको रुपमा रहेको पशुपंक्षीहरुको पालन यस गाउँपालिकामा निकै बढी मात्रामा रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेविज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन् सम्बन्धि र जुका पर्दछन् । गाउँपालिकाको वन जंगलसँग जोडिएका वडाहरूमा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत पिपिआर स्वाइन फिवर जस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस गाउँपालिकामा त्यत्तिकै रहेको पाइन्छ । यसका कारणहरूलाई हेर्दा, पशुको अवैध आयात र आवत जावत, दयनिय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी, आदि मान्न सकिन्छ । यि रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ ।

जिवाणुबाट हुने रोगहरूमध्ये भ्यागुत्ते, चरचरे विरुद्ध यस गाउँपालिकाका किसानहरूले खोप लगाउने गरेको पाइन्छ । तापनि यी रोगहरू फाटफुट रुपमा देखिने गरेका छन् । गाउँपालिकामा स्वाइन फिवर, खोरेत, रेविज विरुद्धको खोपकार्य समेत गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा समेत संचालन गर्न सकेमा धेरै हदसम्म रोग नियन्त्रण कार्य सफल हुने देखिन्छ । सामान्यतया पशुपंक्षीमा ठूलो महामारी फैलिएको पाईँदैन । तथापी यहाँका पशुपंक्षीहरुमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्लेजुका, रेवीज जस्ता रोगहरुको प्रकोप रहेको छ भने पंक्षीहरुमा मुलत रानीखेत, गम्बोरा, सिआरडी र बर्डफ्लू मुख्य रुपमा लाग्ने गरेको छ ।

५.६.५ गाई/भैंसी/बाख्रा फार्महरुको विवरण

यस गाउँपालिकामा गाई भैंसी धेरै लगानीका फार्महरु छैनन् । गाउँपालिकामा बाख्रा पालनमा आकर्षण रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी फार्महरुको यान्त्रिकिकरण तर्फ पनि प्रगति अति नै न्युन रहेको पाईन्छ । कृषकहरुले आफ्नो दैनिक जीवनको लागि केही गाई, भैंसी, बाख्रा पालन गरे तापनि यसले व्यवसायिकता भने पाउन सकेको छैन । त्यस कारण, समग्रमा भन्नु पर्दा गाउँपालिकामा दुग्ध तर्फ व्यवसायिक उत्पादनले विस्तारित रुप लिएको छैन ।

५.६.६ गाउँपालिकामा दुग्ध बजारीकरण

मल्लरानी गाउँपालिकामा पशुपालन एक प्रमुख पेशाको रुपमा विकास भएको छैन । केहि कृषकले आफ्नो आफ्नो आवश्यकता परिपुर्ति लागि गाई भैंसी पालन गरेता पनि दुग्ध बजारिकरण भने फस्टाएको देखिँदैन उत्पादित केही दुध स्थानीय बजारमा पसलले सानो परिमाणमा प्रयोगमा ल्याएतापनि अन्य घरमा नै विभिन्न किसिमले प्रयोग गरेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा निजी स्तरका लघु दुग्ध उद्योगहरुको स्थापना भई गाउँपालिकामा उत्पादित दुधले सवल बजार सञ्जाल पाउन सफल भएको छैन । गाउँपालिका विकासको लागि पशुपालन व्यवासायमा संभावना रहेता पनि यसलाई सफल बनाउन सकेको देखिँदैन यसर्थ गाउँपालिकामा रहेको संभाव्यतालाई वास्तविकतामा बदल्न कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका डेरीहरुको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३८ : गाउँपालिकामा रहेका डेरीहरुको विवरण

क्र.सं.	पसलको नाम	वडा नं
१	वाहनपानी दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था लि.	४
२	मिलिजुली दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था लि.	४

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, प्यूठान २०७१

५.६.७ मासु बजारीकरण

मल्लरानी गाउँपालिकामा मासु उत्पादनमा व्यवसायिकता हासिल हुन सकेको छैन । उत्पादनले आश्यकता अनुसारको मासु आपुर्ति गर्न सक्दैन यसको लागि मासु उपार्जन तर्फ व्यवसायिकताको खाँचो रहेको छ । गाउँपालिकाको हकमा यसका मुख्य दुईटा कारणहरु आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरुको कमी तथा पशुपंक्षी पालन प्रयोजन व्यवसायिक नहुनु रहेका छन् । उदाहरणको लागि यस गाउँपालिकामा बाखाको मुख्य स्रोत भएकोले कृषि सडक, बिजुली, खानेपानी तथा बजार र सम्बन्धित अन्य सुविधाहरुको अभावले गर्दा बाखा पालनबाट मासुको व्यवसायीकरण तर्फ अपेक्षित योगदान सम्भव हुन सकि रहेको छैन । कृषकले वैज्ञानिक पद्धतिका खोर बनाउनेदेखिन यसको प्रजनन, अहरा, स्वास्थ्य तथा बजार व्यवस्थापन तर्फ कृषकहरु सकृय हुनुपर्ने र राज्यको तर्फबाट थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका मासु विक्री गर्ने पसलहरुको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३९ : गाउँपालिकामा रहेका मासु विक्रेताहरुको विवरण

क्र.सं.	पसलको नाम	ठेगना
१	थापा फ्रेस हाउस	मल्लरानी गा.पा, खलंगा
२	नगरकोटी मासु पसल	मल्लरानी गा.पा, खलंगा
३	श्रेष्ठ फ्रेस हाउस	मल्लरानी गा.पा, खलंगा
४	श्रेष्ठ मासु पसल	मल्लरानी गा.पा, खलंगा
५	गमाल फ्रेस हाउस	मल्लरानी गा.पा -४
६	गणेश साही फ्रेस हाउस	मल्लरानी गा.पा -४
७	साही फ्रेस हाउस	मल्लरानी गा.पा -४

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, प्यूठान २०७१

५.६.८ पशुपंक्षी पालन तथा विकासका गैर सरकारी साझेदारहरु

विकासका बाहकहरु सरकारी निकाय, निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाज रहेको तथ्य पशुपंक्षी पालनको समग्र विकासमा पनि चरितार्थ हुन्छ। जिल्ला पशु कार्यालय, प्यूठानले जिल्लामा कार्यरत केहि सरकारी तथा विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरुसँग आपसी समन्वय, सहकार्य तथा सहयात्रीको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । यस कार्यालयसँग हातेमालो गरेर पशुपंक्षी पालन व्यवसायलाई सवलीकरण गर्ने विभिन्न संस्थाहरु यस मल्लरानी गाउँपालिकामा कार्यरत छन् ।

५.७ पर्यटन

यस गाउँपालिकामा पनि विशेष पर्यटकिय स्थलहरु नभएपनि गाउँको सुन्दर हरियाली एवं प्राकृतिक मनोरम दृश्य अवलोकनको लागी स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरु आउने गरेको पाइन्छ । तर धार्मिक एवं पर्यापर्यटनको क्षेत्रमा आवश्यक पूर्वाधारहरु जस्तै: सडकको पहुँच, खानेपानी, शौचालय, होटल/लज, रेष्टुरेण्ट, रिसोर्ट आदिको विकास हुन सकेको छैन । धार्मिक एवं पर्यापर्यटनको विकासका लागि निजी क्षेत्रको सक्रिय संलग्नता हुन सकेको छैन । धार्मिक एवं सांस्कृतिक र प्राकृतिकरुपले महत्वपूर्ण स्थलहरुको पहिचान र प्रसार प्रसार हुन सकेको छैन । तथापि हाल आएर केही न केही धार्मिक पर्यटन विकासका प्रयासहरु शुरु हुन थालेका छन् । यसतर्फ गाउँपालिका वासी लगायत संबद्ध सरकारी एवं गैरसरकारी निकाय योजनावद्ध तरिकाले लाग्नु जरुरी छ । पर्यापर्यटनको क्षेत्रमा यो गाउँपालिका करीव शुन्यको अवस्थामा छ । सुन्दर हरियाली एवं प्राकृतिक मनोरम दृष्यलाई विदेशी पर्यटक भित्याउने गरी संरक्षण, प्रचार प्रसार र व्यवस्थापन गर्न सकिएमा यहाँका जनताको जीवनस्तर माथि उठाउन मद्दत मिल्ने देखिन्छ । तसर्थ धार्मिक एवं पर्यापर्यटन विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरु योजनावद्धरुपमा निर्माण गर्दै जानु जरुरी देखिन्छ ।

तालिका नं. ४० : पर्यटन स्थलको विवरण

क्र.सं.	साविक गा.वि.स/न.पाको नाम	स्थान (प्रस्तावित न.पा/गा.पा.को वडा नं.	स्थान
१	खलंगा	१ (मल्लरानी, झाक्रिस्थान, शिवालय)	३

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

५.८ थोक तथा खुद्रा व्यापार

विभिन्न छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिकामा कृषि उपजहरु यस गाउँबाट निर्यात हुने गरेको छ । खुद्रा व्यापार अन्तर्गत चामल, पिठो, तेल, तरकारी, फलफुल, गेडागुडी तथा मसला आदिको व्यापार हुने गरेको छ भने अन्य व्यापारमा विस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिया, चिनी आदिको हुने गरको छ। यसका अतिरिक्त तेस्रो मुलुकमा निर्मित इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरूका साथै फरेन गुड्सको नाममा विभिन्न तेस्रो मुलुकहरूबाट उत्पादन भई पैठारी गरिएका घरेलु उपयोगका सामानहरूको समेत केहि मात्रामा बिक्री वितरण यस गाउँपालिकाबाट हुने गरेको पाइन्छ।

तालिका नं. ४१ : व्यापारीक क्षेत्रको विवरण

ब्यापारीक क्षेत्र (बजार)				
क्र.सं.	साविक गा.वि.स वा न.पा.को नाम	मुख्य बजार	केन्द्रबाट दुरी (कि.मी.)	कैफियत
१	खलंगा	खलंगा	-	
२	धरम्पानी	चुँजाठाटी	-	
३	चुँजा	चुँजाठाटी	-	
४	मरन्ठाना	मरन्ठाना	-	
५	खैरा	बिजुवार	-	

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

तालिका नं. ४२ : गाउँपालिकामा रहेका व्यवसायिक फर्महरुको विवरण

क्र.सं.	व्यवसायको किसिम	संख्या
१	किराना तथा गल्ला	१३४
२	सप्लायर्स	९
३	स्टेशनरी	८
४	घरेलु तथा साना उद्योग	४५
५	कम्प्युटर तथा मोबाइल	१०
६	टेलर्स	२
७	मदिरा तथा कोल्ड स्टार्स	६
८	होटल (साधारण)	४०
९	फेन्सी तथा सिलाई कटाई	१०
१०	इलेक्ट्रोनिक्स	५
११	फोटो स्टुडियो	४
१२	सुन चाँदि पसल	८
१३	कृषि उद्योग	७
१४	भाँडा पसल	२
१५	अन्य	१९
	जम्मा	२७१

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

५.८.१ निकासी पैठारी स्थिति

गाउँपालिकाबाट बाहिर निकासी हुने बस्तुहरूमा खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, दलहन, तेलहन, चाउचाउ, प्लास्टीक व्याग, पाइप, रेडीमेट कपडा, विस्कुट, साबुन, निर्माण सामाग्री, लत्ता कपडा र दैनिक उपभोग्य बस्तुहरू छन्। आयात गरिने बस्तुहरूमा घरायसी सामानहरू, चिनी, साबुन, इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरू, कपडा, मसलाहरू, मैदा, मिश्रि, फलफुल तथा तरकारी रहेका छन्।

५.८.२ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था

गाउँपालिकाभित्र उत्पादित मालसामानहरू गाउँपालिकाको एक ठाँउबाट अर्को ठाउँमा पुऱ्याउन ढुवानी साधनको रुपमा, ट्रक, ट्याक्टर, बस, जिप आदि रहेका छन्। गाउँपालिकाको क्षेत्रमा सडकको स्तर राम्रो नभएका क्षेत्रहरुमा ढुवानी गर्न समस्या भएको पाइन्छ। कतिपय ठाउँहरूमा विभिन्न खोलाहरूमा पुल नभएका कारण विशेषत वर्षातको समयमा आवागमनको समेत समस्या रहेको सन्दर्भमा मालसामान ढुवानी गर्ने समस्या झन टड्काराकको रुपमा रहेको छ। गाउँपालिकाको आन्तरिक ढुवानी प्रणालीलाई सुदृढ गर्न विभिन्न खोला तथा नदीहरुमा पुल निर्माण र सडक संजालहरूको स्तर उन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकामा कृषकहरूले खाद्यान्नको उचित दरभाउ पाएमा व्यापारीहरूलाई बिक्री गर्ने र व्यापारीहरूले चाही त्यसरी खरिद गरेको खाद्यान्न आफ्नै गोदाममा जम्मा गरी ठूलो परिमाणमा विक्रि गर्ने गर्दछन्। गाउँपालिकाका कृषकहरूको आलु, तरकारी तथा फलफुल सुरक्षित राख्न पर्याप्त मात्रामा शीत भण्डारको निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

५.८.३ स्थानीय उत्पादनहरूले बाह्य उत्पादनसँग गर्नु परिरहेको प्रतिस्पर्धा

स्थानीय तहमा उत्पादित बस्तुहरू चामल, तेल, दाल, पिठो, पोल्ट्री प्रोडक्ट, फलफुल तथा तरकारी सम्बन्धी उद्योगहरूको अन्य गाउँपालिका तथा भारतीय सामाग्रीसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु परिरहेको छ। उद्यमशीलता, सिप विकास, बजारीकरण, सेवा कर्जा बजारको सुचनामा उद्यमीहरूको पहुँचको स्थिति, सिप विकास तालिम, उद्यमशिलता विकास तालिमका माध्यमबाट गाउँपालिकामा रोजगारी बढाउने, उद्योग व्यवसायमा बृद्धि गर्ने उद्देश्य पूर्ति गर्न यस गाउँपालिका लागि परेको छ। गाउँपालिकामा उद्योग व्यवसाय गर्ने एवं सिपमुलक तालिम गरी स-साना व्यवसाय गर्ने व्यक्तिहरूलाई कर्जा बजारको सुचना भएको र गाउँपालिकामा स्थापित वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिनेहरूको संख्या पर्याप्त रहेको देखिन्छ।

५.८.४ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति

गाउँपालिकामा कृषिजन्य कच्चा पदार्थहरूमा धान, गहुँ, मकै, कुखुरा, फलफुल, काष्ठजन्य र निर्माणजन्य आदि प्रमुख छन्। उपलब्ध स्रोत तथा कच्चा पदार्थको उच्चतम उपयोग हुन नसकेको पाइन्छ। व्यापारको प्रकृति अनुसार खाद्यान्न धान, गहुँ, तोरी, काष्ठजन्य वस्तुहरु व्यापारीहरूले अन्य गाउँपालिकाहरुबाट आयात तथा निर्यात गर्ने गरेको पाइन्छ ।

क) कृषि जन्य पदार्थ

गाउँपालिकामा कृषि जन्य कच्चा पदार्थहरूमा धान, गहुँ, उखु, फलफुल आदि प्रमुख छन्। यी कच्चा पदार्थहरूमा आधारित खाद्य मिल, उद्योगहरू स्थापना भई कच्चा पदार्थको उपयोग भएको पाइन्छ भने बढी भएको खाद्यान्न धान, गहुँ, तोरी व्यापारीहरूले अन्य गाउँपालिका तथा जिल्लामा निकासी गर्ने गरेको पाइन्छ।

ख) बनजन्य

वन जंगलमा आधारित उद्योगमा श्रीखण्ड, रुद्राक्ष, साल, हो। साल,अल्लो चिराँईतो सरकारले संकलन तथा विक्रि वितरण गर्ने मुख्य गाउँपालिकाका साथै अन्य छिमेकी जिल्लाहरुबाट आयात गर्ने गरेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा उत्पादीत बाँसको प्रयोग उद्योगको रुपमा भएको पाइँदैन तर कृषकहरूले आफ्नो घरायसी प्रयोगमा अत्यधिकरुपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ।

५.९ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू

गाउँपालिकामा आर्थिक विकास अन्तर्गत यातायात सेवा, सूचना प्रविधि, शैक्षिक प्रशिक्षण केन्द्र, वित्तीय सेवा, बैदेशिक रोजगार लगायत थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू प्रशस्त रहेका छन्।

समग्रमा यस गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या अझै उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेतीयोग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, उखु, तोरी, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन बृद्धि गर्न सकिने सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार बृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यावसायीकरणको अभिबृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा बृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने सम्भावनाहरू रहेको छ।

गाउँपालिकामा रहेको अत्यन्त उर्वर भूमिमा वस्ती विकास तथा अन्य निर्माणले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको उपलब्धतामा दिन प्रतिदिन कमी हुँदै गएको छ भने अर्को तर्फ माटोको उर्वराशक्ती क्रमशः क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ। जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वरा शक्ती बढाई वातावरणीय प्रदुषण कम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा अनुकुल र सुरक्षित स्थानको जोहो गर्न सकिनेछ।

गाउँपालिकामा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपंछी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई व्यावसायिक रुपमा विस्तार गरी यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा बृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणीय मित्रवत प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिकामा भएका तालतलैयाहरूलाई माछापालन, सिंचाइ, पर्यटन प्रवर्द्धन लगायत जीविकोपार्जन र आर्थिक विकासका विविध क्षेत्रहरूमा परिचालन गर्न सकिने अवस्था रहेको छ। गाउँपालिकामा ओगटेका वन क्षेत्रहरु सालको वन, सल्लो, सिसौ, चिरलगायतको उच्च व्यवसायिक महत्वका वनस्पति प्रजातियुक्त वन क्षेत्र हुनु, वन क्षेत्रको पुनरुत्पादन दर राम्रो हुनु आदि कारणले गर्दा वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन मार्फत् जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउन र राजश्वमा बृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको छ । यसका अलावा जैविक विविधता संरक्षण प्रवर्द्धन, पर्यटनमार्फत् समेत आर्थिक विकासमा उपयोग गर्न सकिने अवस्था छ।

गाउँपालिकाका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटीको खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारमुखी गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकाको नजिकमा रहेका विभिन्न धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र भएको कारणले यहाँ पर्यटनको विशिष्ट सम्भावना रहेको छ । गाउँपालिकाको आसपासमा पर्यटकीय होटेल व्यवसायहरुबाट प्रशस्त लाभ लिन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

गाउँपालिका तथा देशमै बेरोजगारी समस्या एक चुनौती रहेकोले यस गाउँपालिका समेत त्यसबाट प्रभावित छ । सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका युवाहरूलाई व्यावसायिक तथा सिपमुलक तालिम प्रदान गरी दक्ष जनशक्ति सिर्जना गर्न सकेमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउने सम्भावना देखिन्छ।

५.१० गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा वनपैदावार र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गरी सतह तथा भूमिगत सिंचाइमा आधारित दिगो कृषि प्रणालीलाई नै मेरुदण्डको रुपमा लिन सकिन्छ। साथै यो गाउँपालिका व्यापारिक केन्द्र तथा पर्यटकिय क्षेत्रको रुपमा समेत विकासित हुन सक्छ । कृषि, पशु एवंम् वनजन्य कच्चा पदार्थको सुलभ उपलब्धता, गाउँपालिकाका सबैजसो वडाहरुमा क्रमश: सडक, विजुली, पानीलगायत आधारभूत औद्योगिक पूर्वाधारको विकास तथा उद्योग स्थापनाका लागि पर्याप्त पहाडी जमिन रहेको हुँदा गाउँपालिकामा कृषि, पशु, वनलगायतको उद्योगका साथै शैक्षिक र औषधीय पर्यटन (Medical tourism) समेतको विकासको सम्भावना रहेको छ । अर्थतन्त्रका यिनै विशिष्ट क्षेत्रहरूमा गाउँपालिकाको विशिष्टता एवं प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ

५.११ बैंकको विवरण

गाउँपालिकामा उद्योग व्यापार लगानी गर्न वित्तीय संस्थाहरुमा वाणिज्य बैंकहरु मार्फत कर्जा लगानी हुने गरेको देखिन्छ। यसबाहेक गाउँमा संचालित अन्य बैंकहरुले पनि कर्जा उपलब्ध गर्दै आएका छन् भने गाउँबासीहरुसँग रहेको रकमलाई निक्षेपको रुपमा स्विकार गरी बचत पनि गर्दै आएका छन् । यस गाउँपालिकामा बैंकहरु संचालन नभएपनि जिल्लाका विभिन्न स्थानमा रहेका बैंकहरुबाट यस गाउँपालिका जनताले सेवा प्राप्त गरेका छन् । गाउँपालिकामा भएका बैंकहरुको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४३ : बैंक तथा बित्तिय संस्थाको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविस वा नपाको नाम	सहकारी संस्था	फाईनान्स	विकास बैंक	बैंक	कैफियत (निजी वा सरकारी के हो उल्लेख गर्ने)
१	खलंगा	९	-	२	२	
२	धरम्पानी	२	-	-	-	
३	चुँजा	२	-	-	-	
४	मरन्ठाना	१	-	-	-	
५	खैरा १ देखि ५	२	-	-	-	

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

५.१२ सहकारी संस्थाको विवरण

गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा यहाँका सहकारी संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । सहकारी संस्थाले स्थानीय स्तरको बचतलाई गाउँ बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा विभिन्न आय मूलक कार्यमा लगानी गरिरहेका छन् । सहकारी संस्था प्रति जनताको अपनत्व बढी र प्रशासनिक झन्झट कमी हुने हुँदा वित्तिय क्षेत्रमा यहाँका जनताको पहुँच समेत बढेको छ । यस गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न सहकारी संस्थाहरुको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४४ : सहकारी संस्थाहरुको विवरण

क्र. सं.	सहकारी संघ/संस्थाको नाम	वडा नं	अवस्था	सदस्य संख्या		
				महिला	पुरुष	जम्मा
बचत तथा ऋण सहकारी संस्था						
१	त्रिवेणी बचत तथा ऋण स.सं.लि.	३	सकृय	१५९	१५०	३०९
२	लालीगुराँस बचत तथा ऋण स.सं.लि.	३	सकृय	५०४	४६५	९६९
३	डाँफे बचत तथा ऋण स.सं.लि.	४	सकृय	१०२	८४	१८६
४	परिश्रम बचत तथा ऋण स.सं.लि.	२	सकृय	५२	३२	८४
५	कुडाराखोला बचत तथा ऋण स.सं.लि.	२	सकृय	६१	१०	७१
६	शिवशक्ति बचत तथा ऋण स.सं.लि.	२	सकृय	१२	२७	३९
७	जनसेवा बचत तथा ऋण स.सं.लि.	३	सकृय	१६२	५९	२२१
बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था						
१	ॐ बहुउद्देश्यीय सहकारी स.सं.लि.	४	सकृय	२०	१०५	१२५
२	राष्ट्रसेवक बहुउद्देश्यीय सहकारी स.सं.लि.	४	सकृय	१९२	११४	३०६
३	महिला जागरण बहुउद्देश्यीय सहकारी स.सं.लि.	४	सकृय	४१८	०	४१८
कृषि सहकारी संघ/संस्था						
१	सूर्यमुखी कृषि सहकारी संस्था लि.	३	सकृय	९	२४	३३
२	बिरधकृषि सहकारी संस्था लि.	३	निष्कृय	३	२३	२६
लघु उद्यमी सहकारी संस्था						
१	मेहनती लघु उद्यमी सहकारी संस्था लि.	४	सकृय	६३	१८	८१
२	सशक्त सामाजिक उद्यमी म. स.सं.लि.	४	सकृय	१५३	०	१५३
३	झांक्रीस्थान सामाजिक उद्यमी म. स.सं.लि.	४	सकृय	३४८	०	३४८
४	समावेशी सामाजिक उद्यमी स.सं.लि.	४	सकृय	४५	३४	७९
उपभोक्ता सहकारी संस्था						
१	जनप्रेमी उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	२	निष्कृय	०	०	०
२	विकशित उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	३	निष्कृय	०	०	०
३	जनसरोकार उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	४	सकृय	०	०	०
दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्था						
१	बाहुनपानी दुग्ध विकास सहकारी सं.लि.	४	सकृय	४२	६१	१०३

स्रोत : राप्ती अञ्चलको सहकारी गतिविधि २०७२/७३

गाउँपालिकामा उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ बचत तथा ऋण, बहुउद्देश्यीय सहकारी, कृषि, उपभोक्ता, लघुउद्यमी, दुग्ध उत्पादन आदि प्रकृतिका सहकारी संस्थाहरूबाट कर्जा लगानी हुने गरेको छ। साथै नियमित रुपमा सदस्यहरूबाट बचत सङ्कलन पनि गर्दै आएको देखिन्छ। जसमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ७, बहुउद्देश्यीय ३, कृषि २, लघु उद्यमी ४, दुग्ध १ र उपभोक्ता ३ गरी जम्मा २० वटा सहकारी संस्थाहरु संचालनमा रहेका छन्। जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ। यसलाई चित्रबाट पनि स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

तालिका नं. ४५ : सहकारी विवरण

क्र.सं.	कार्य/प्रकृति	संस्था संख्या	क्र.सं.	कार्य/प्रकृति	संस्था संख्या
१	बचत तथा ऋण	७	५	दुग्ध	१
२	बहुउद्देश्यीय	३	६	लघु उद्यमी	४
३	उपभोक्ता	३	७	अन्य	०
४	कृषि	२		जम्मा	२०

स्रोत : राप्ती अञ्चलको सहकारी गतिविधि, २०७३

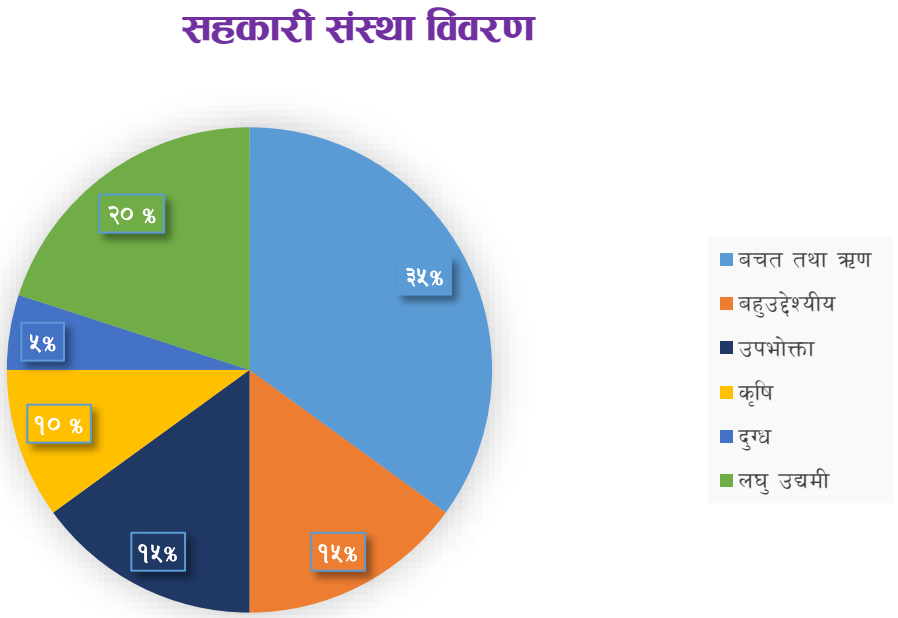

५.१३ संघ संस्था तथा विभिन्न समुहहरु

यस गाउँपालिकामा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरुले समुदायमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा आफ्ना कार्यक्रमहरु संचालन गरिरहेका छन्। यहाँ रहेका सरकारी संस्थाहरु क्रमश गाउँपालिका कार्यालय, स्वास्थ्य चौकी, इलाका हुलाक, अतिरिक्त हुलाक, इलाका प्रहरी, नेपाल टेलिकम, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, कृषि सेवा केन्द्र, पशु सेवा केन्द्र आदि रहेका छन्। यसैगरी गैरसरकारी संस्थाहरुमा महिला समूह, आमा समूह, नागरिक सचेतना केन्द्र आदि संचालनमा रहेका छन्। यसका अतिरिक्त गाउँपालिकामा विभिन्न समूहहरु, युवा क्लबहरु, नागरिक समाज, राजनितिक दलहरु रहेका छन्।

तालिका नं. ४६ : गाउँपालिकामा रहेका संघ संस्थाहरु

क्र.सं.	संस्थाको नाम	वडा नं.
१	श्री मल्लरानी क्लव,प्यूठान	४
२	सरस्वती युवा क्लव	४
३	स्थानिय कल्याणकारी विकाश संस्था	४
४	उपभोक्ता मञ्च प्यूठान ।	५
५	चेरनेटा खैरा, खलंगा मोटरवाटो उपभोक्ता समिति	५
६	प्रगति सामुदायिक तथा वातावरण संरक्षण संस्था	४
७	डाँफे सामुदायिक विकास केन्द्र, खलंगा प्यूठान ।	४
८	नवज्योति सामुदायिक विकास केन्द्र, रस्पुरकोट ।	३
९	राष्ट्रिय अपाङ्ग संघ खलंगा	४
१०	ग्रामीण आर्थिक विकाश मञ्च खलंगा ४ प्यूठान ।	४
११	अभियान युवा समुह खलंगा प्यूठान ।	४
१२	विकास मिडिया सर्भिस नेपाल, प्रधान कार्यालय प्यूठान ।	२
१३	जय गोपाल श्रेष्ठ स्मृति कोष खलंगा प्यूठान ।	४
१४	महिला सहयोग मञ्च, खलंगा प्यूठान ।	५
१५	विकास व्यवस्थापन मञ्च नेपाल खलंगा प्यूठान	४
१६	सामुदायिक सेवा केन्द्र, खलंगा ।	४

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

६.१ यातायात

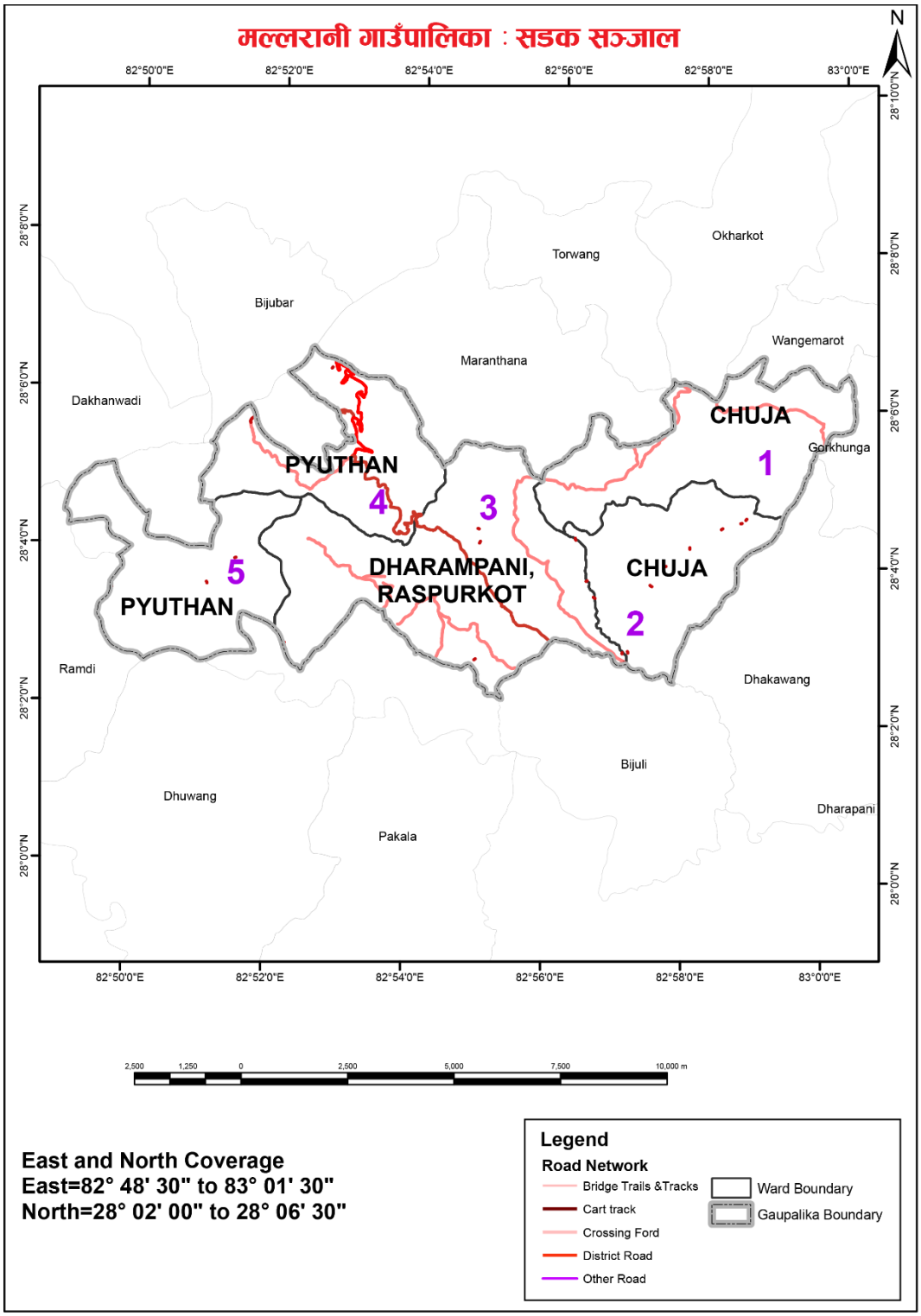

नक्सा नं. १५ : मल्लरानी गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल

(क) बिद्यमान सडक सञ्जाल

यो गाउँपालिकामा प्यूठान जिल्लाको सदरमुकाम खलङ्गा रहेको हुँदा यहाँ बाट देशका विभिन्न स्थानमा जानको लागी सडक खण्ड जोडिएको पाइन्छ । ६८ कि.मी. लामो भालुवाङ्ग-प्यूठान सडक यस गाउँपालिकालाई महेन्द्र राजमार्ग सँग जोड्ने प्रमुख सडक हो । खलंगा-चुँजाठाटी-जोगीटार २१ कि.मी. सडक पनि यस गाउँपालिकामा पर्ने सडकमा पर्दछ । साथै गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा सडक यातायातलाई विस्तार गर्ने र सम्पूर्ण गाउँबासीहरुलाई सहज यातायातको व्यावस्था गर्ने क्रम जारी छ ।

तालिका नं. ४७ : गाउँपालिकामा भएको सडक सञ्जालहरुको विवरण

क्र.सं.	सडक कि.मी.				कैफियत
	साविक गाविस/नपाको नाम	पिच सडक	ग्राभेल	कच्चि	
१	खलंगा	५	६	३५	
२	धरम्पानी			२७	
३	चुँजा			८	
४	चुँजा			११	
५	मरन्ठाना	१		३९	
६	खैरा १ देखि ५			२२	

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

(ख) यातायात सेवा

यस मल्लरानी गाउँपालिकाका सबै क्षेत्रहरूमा बाह्रै महिना चल्ने सडक सञ्जाल विस्तार हुन सकेको देखिँदैन । गाउँपालिकामा उत्पादित विभिन्न कृषि उपजहरू जस्तै खाद्यान्न, तरकारी, तेलहन, दलहन, फलफूल, दुग्ध उत्पादन आदिको राम्रो उत्पादन भैरहेकोमा गाउँपालिकाका सबै वडाहरुमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको सुविधा नभएकाले उत्पादित वस्तुलाई बजारसम्म पुऱ्याउन कठिनाई भएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरुमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको विस्तार नभएकोले आन्तरिक यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको हँदा गाउँपालिका बासीहरुलाई समयमै आवश्यक उपचार तथा औषधिको सेवा र बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सकिएको छैन। गाउँपालिकामा यातायातका विभिन्न साधनहरूको उपयोग भएको देखिन्छ। गाउँपालिकामा टेक्टर, जिप, कार, बस, ट्याक्सी, मोटरसाइकलहरूको समेत उपयोग गरिएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सुचारु हुने गरी सडकमार्गहरूको स्तर उन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सडक यातायातको लागि आवश्यक विभिन्न पूर्वाधारहरू जस्तै सवारी सधान पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतिक्षालय, सडक बत्ती, पैदलयात्रीले सडक पार गर्ने जेब्रा क्रसिङ, सडक सङ्केत चिह्न, बसको अन्तिम बिसौनी सम्बन्धी सेवा सुविधाहरू व्यवस्थित रुपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. ४८ : गाउँपालिकाको विभिन्न वडाबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने समय

अब कायम हुने गापा वा नपाको टाढाको बस्तीबाट सम्बन्धित गापा वा नपाको केन्द्र पुग्न लाग्न अनुमानित समय (घण्टा)		
वडा नं.	Road Head बाट गाउँपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने समय	सेवा प्राप्त गरी घर फर्कन लाग्ने समय
१	-	-
२	बढीमा एक घन्टा	२ घन्टा
३	बढीमा २ घन्टा	४ घन्टा
४	बढीमा २ घन्टा	४ घन्टा
५	बढीमा डेढ घन्टा	३ घन्टा

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

तालिका नं. ४९ : बर्स पार्क तथा बस स्टेसन सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	साविक गाविस/नपाको नाम	स्थान (प्रस्तावित गा.पा/न.पा.को वडा नं.)	क्षेत्रफल (बर्ग कि.मी.)	कैफियत
१	खलंगा	४	-	खलंगा बसपार्क
२	धरम्पानी	-	-	
३	चुँजा	-	-	
४	मरन्ठाना	-	-	
५	खैरा १ देखि ५	-	-	

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान २०७३

६.२ संचार

सूचना र प्रविधिमा भएका नविनतम खोज तथा विकासको गाउँ, समुदाय, देश, अन्तरदेशलाई एउटा सीमाहिन विश्व समुदायको रुपमा रुपान्तरित गरिदिएको छ। दिनानुदिन संचार प्रविधिको प्रयोग विस्तारित भइरहेको छ। सन् १९९० सालको दशकमा सिमित जनसंख्याले प्रयोग गर्ने संचारका माध्यामहरु हाल आधारभूत आवश्यकतामा परिणत भएको छ। ११०.३ प्रतिशत टेलिफोनको घनत्व ४६.५ प्रतिशत इन्टरनेटका प्रयोगकर्ता, रेडियोको राष्ट्रिय प्रसारणमा पँहुच ८८ प्रतिशत रहेको तथ्यांकले संचार क्षेत्रको तीब्र विकास र विकासका अन्य क्षेत्रमा यसको प्रभाव दर्शाउँछ। हाल पत्रपत्रिका, रेडियो र टि.भि.को प्रयोग अत्यधिकमात्रमा बढ्दै गएको छ। मल्लरानी गाउँपालिकामा एफ.एम र रेडियो नेपाल लगायत विभिन्न स्टेसनहरु जिल्ला तथा केन्द्रबाट सिधा प्रशारण भएको सुन्न सकिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा नेपाल टेलिकम र एनसेल दुवैको 3G Network सेवा उपलब्ध गराएको छ। यस गाउँपालिकामा मनोरञ्जनको टि.भि. कार्यक्रमका लागि प्रकाश केवल नेटवर्क प्रा.लि. र व्लेजन स्पेश केवल नेटवर्क प्रा.लि.का साथै स्याटेलाईट च्यानल प्रसारकहरुले समेत सेवा प्रदान गर्दै आईरहेका छन।

६.२.१ गाउँपालिकामा सेवा पुऱ्याइरहेका जिल्लाका एफ.एम. रेडियोहरु

तालिका नं. ५० : एफ.एम. रेडियो

क्र.सं.	एफ.एम. रेडियो	क्र.सं.	एफ.एम. रेडियो
१	सामुदायिक रेडियो माण्डवी	४	रेडियो कृपालु
२	रेडियो महिला आवाज	५	सामुदायिक रेडियो प्यूठान
३	रेडियो लिस्ने	६	रेडियो मल्लरानी

स्रोत : जिल्ला हुलाक कार्यालय, प्यूठान २०७३

प्यूठान जिल्लामा ६ वटा स्थानिय रेडियो स्टेसनहरु रहेका छन् भने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका बीबीसी नेपाली सेवा तथा राष्ट्रिय स्तरका रेडियो नेपाल पनि प्रसारण हुने गरेको पाईन्छ। यी एफ्.एम् रेडियोहरुले सम्पूर्ण जिल्लामा गाउँपालिका र नगरपालिकाहरुमा सेवा प्रदान गर्दै आएका छन् । यो सुविधा मल्लरानी गाउँपालिकाको सम्पूर्ण स्थानमा पुगेको छ। जुन सुविधाबाट यस गाउँपालिकाका वासिन्दाले प्रत्यक्ष लाभ लिइरहेको पाइन्छ।

६.२.२ अन्य सेवाहरुको उपभोग

विशेषगरी वि.सं. २०४७ सालमा प्रजातन्त्रको पुर्नस्थापना पछि नेपाल तीब्र रुपमा आधुनिकतामा प्रवेश गरेको देखिन्छ । आधुनिकता सँगै नेपालमा शिक्षा संचार, यातायात र दैनिक उपभोग्य वस्तुहरुको साथै सेवा सुविधाका सामाग्रीहरुको प्रयोग व्यापक हुँदै गैरहेको छ । यसले गुणस्तरिय जीवनमा थप प्रगति भैरहेको छ । मल्लरानी गाउँपालिकामा सेवा सुविधा उपभोग गर्नेहरुको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ५१ : गाउँपालिकामा विभिन्न सुविधा प्राप्त गर्नेहरुको संख्या

क्र.सं.	सुविधा	संख्या
१	कुनै पनि सुविधा प्रयोग नभएको	६१३
२	कम्तिमा कुनै एक सुविधा	२९४१
३	मोटर	१
४	मोटर साईकल	४०
५	साइकल	९
६	अन्य गाडी	२
७	फ्रिज	१९
८	रेडियो	२४३१
९	टि.भि.	२८१
१०	केवुल टि.भि.	५६३
११	कम्प्यूटर	३८
१२	इन्टरनेट	१२
१३	टेलिफोन	१४
१४	मोबाइल फोन	२३३४
१५	थाहा नभएको	८०

नोट : गाउँपालिकामा साविकका खलंगा गा.वि.स.का वडा नं १-७ र ९ र रस्पुरकोट गा.वि.स.को वडा नं ६, ७, ८ र ९ समावेश भएको हुँदा यी गा.वि.स.को तथ्याङ्क पनि समावेश गरिएको छ।

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, प्यूठान २०७१

६.२.३ हुलाक सेवा

गाउँपालिकामा आधा शताब्दीदेखि सञ्चार क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याइरहेको हुलाक सेवा हाल गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरुमा कार्यरत छन्। गाउँपालिकाभित्र र गाउँपालिका बाहिर एवम् विदेशमा समेत हुलाक सेवा प्रदान गरिरहेको छ। हुलाक सेवा अन्तर्गत साधारण चिठीपत्रहरू, रजिष्ट्री पत्रहरू, बिमा पुलिन्दा, धनादेश सेवा र बचत सेवाहरू सञ्चालित छन्। यद्यपी संचार र यातायातको तीब्र र उच्च विकासले हुलाक सेवा प्रयोगकर्ताको संख्या न्यून हुँदै गैरहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको हुलाक सेवा विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ५२ : हुलाक सेवाको विवरण

क्र.सं.	साविकका गा.वि.स.	हुलाकको किसिम		टेलिसेन्टर छ/छैन	धनादेश छ/छैन	रजिष्ट्रि/पुलिन्दा सेवा
		ईलाका	अतिरिक्त			
१	चुंजा	-	१	छैन	छैन	रजिष्ट्रि मात्र
२	धरमपानी	-	१	छैन	छैन	रजिष्ट्रि मात्र
३	खलंगा	१	-	छैन	छ	रजिष्ट्रि/पुलिन्दा
४	रस्पुरकोट	-	१	छैन	छैन	रजिष्ट्रि मात्र

नोट : गाउँपालिकामा साविकका खलंगा गा.वि.स.का वडा नं १-७ र ९ र रस्पुरकोट गा.वि.स.को वडा नं ६, ७, ८ र ९ समावेश भएको हुँदा यी गा.वि.स.को तथ्याङ्क पनि समावेश गरिएको छ।

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, प्यूठान २०७१

६.२.४ पत्रपत्रिका

प्यूठान जिल्लामा साप्ताहिक ६ र अन्य ३ गरी जम्मा ९ ओटा पत्रपत्रिकाहरु नियमित रुपमा प्रकाशित भैरहेका छन्। यसका अतिरिक्त काठमाडौंबाट प्रकाशित हुने दैनिक अखबारहरु, साप्ताहिकहरु र मासिक पत्रिकाहरु (राष्ट्रिय समाचार समित, गोरखापत्र, कान्तिपुर दैनिक, नागरिक दैनिक, नेपाल समाचार पत्र, राजधानी दैनिक, अन्नपूर्ण पोष्ट, नयाँ पत्रिका दैनिक आदि) समेत प्यूठान जिल्लाको विभिन्न गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरुमा पाइन्छ। गाउँमा बसोवास गर्ने मानिसहरु दिनहुँ आफ्नो घरयासी काम मा व्यस्त हुने भएकाले पत्रपत्रिका पढ्ने बानिको अभाव रहेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकाको सम्पूर्ण ठाँउमा यो सेवा उपलब्ध नभएपनि केहि मानिसहरुले यो सेवा प्राप्त गरेको पाइन्छ।

तालिका नं. ५३ : पत्रपत्रिकाको विवरण

साप्ताहिक	मासिक	वार्षिक	जम्मा
६	३	-	९

स्रोत:गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

तालिका नं. ५४ : जिल्लामा प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरुको नामावली

क्र.सं.	पत्रपत्रिका	क्र.सं.	पत्रपत्रिका
१	प्यूठान समाचार राष्ट्रिय साप्ताहिक	६	स्वर्गद्धारी राष्ट्रिय साप्ताहिक
२	सिर्जनशिल मासिक बाल पत्रिका	७	न्यू प्यूठान भिजन मासिक
३	माण्डवी साप्ताहिक	८	प्यूठान जागरण राष्ट्रिय मासिक
४	लिस्ने साप्ताहिक	९	लिस्ने जनसंचार राष्ट्रिय साप्ताहिक
५	हाम्रो एकता राष्ट्रिय साप्ताहिक		

स्रोत:गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

६.३ विद्युत

६.३.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

यस मल्लरानी गाउँपालिकाका सबै वडाहरुमा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (सन् २०११) को नजिताअनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा विद्युत प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा बत्ती बाल्न विद्युत प्रयोग गर्नेको घरधुरी संख्या २,८८२ (६९.९५ प्रतिशत) रहेको छ । त्यस्तै ८६५ (२१.०० प्रतिशत) घरधुरीले मट्टितेल, १२१ (२.९४ प्रतिशत) ले सोलार र ७ (०.१७ प्रतिशत) घरधुरीले मात्र गोबर ग्याँसको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा बत्ती बाल्नको लागी अन्य स्रोतहरुको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या २४५ (५.९५ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वडागत रुपमा सबैभन्दा बढी विद्युतको प्रयोग गर्ने वडा नं. ४ रहेको देखिन्छ जसमा १,२४९ घरधुरीले विद्युतको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने वडा नं १ मा कुनै पनि परिवारले विद्युतको प्रयोग गरेको पाइदैन । समग्रमा यस गाउँपालिकामा विद्युतको पहुँचबाट केही घरधुरीहरु टाढा रहका छन् । यस क्षेत्रमा विद्युतको पहुँचको लागी नेपाल सरकार र सम्बन्धित नियकायहरुले पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तलको तालिका र चित्रबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ५५ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत

वडा नं.	बिजुली	मटीतेल	गोबरग्याँस	सोलार	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	०	२७९	०	११९	१९४	०	५९२
२	४००	२११	०	२	२७	०	६४०
३	८१५	१६३	७	०	१०	३	९९८
४	१२४९	१०४	०	०	२	३	१,३५८
५	४१८	१०८	०	०	३	३	५३२
जम्मा	२,८८२	८६५	७	१२१	२३६	९	४,१२०
प्रतिशत	६९.९५	२१.००	०.१७	२.९४	५.७३	०.२२	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

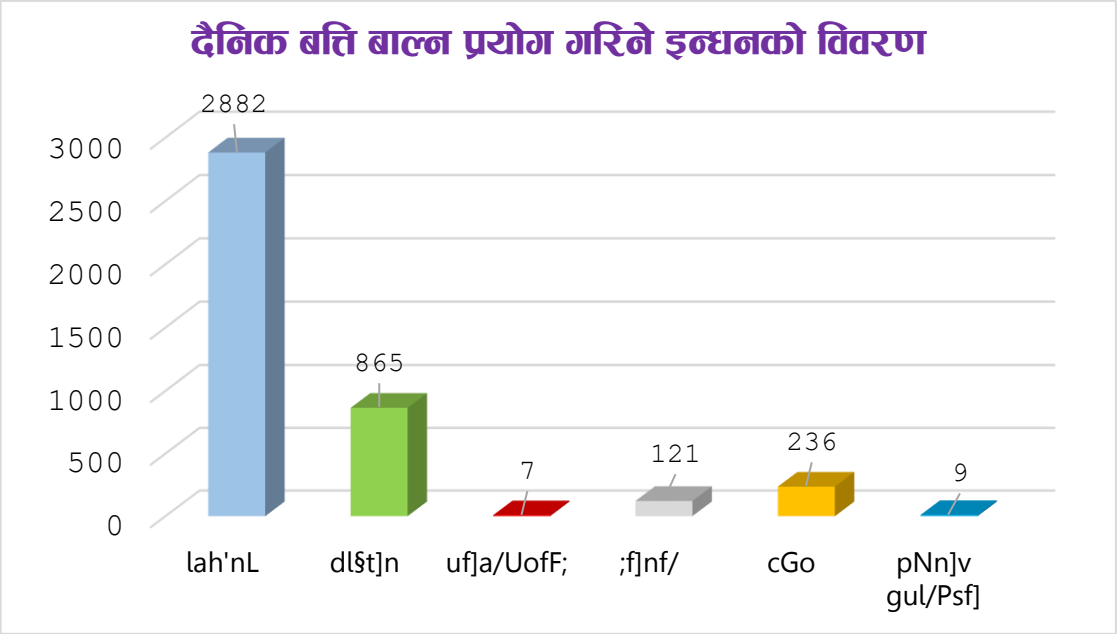

पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार विद्युत सेवाको वितरण

तालिका नं. ५६ : विद्युत सेवाको वितरण सम्बन्धी विवरण

बिद्युत सेवा (प्रतिशत)						
क्र.सं.	साविक गाविस वा नपाको नाम	लघु जलविद्युतबाट	सोलारबाट	केन्द्रिय प्रसारणबाट	विद्युत सेवा प्राप्त गर्ने कुल प्रतिशत	कैफियत
१	खलंगा	-	-	९१	-	
२	धरम्पानी	-	-	७८	-	
३	चुँजा	-	९.८२	३२.४६	४२.२९	
४	मरन्ठाना	-	-	५३	५३	
५	खैरा १ देखि ५	-	-	८५	-	

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

६.३.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

तालिका नं. ५७ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

वडा नं.	काठ/ दाउरा	मटीतेल	एल.पी. ग्याँस	कुइठा/ ठोरहा	गोबरग्यास	बिजुली	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५९०	१	०	०	१	०	०	०	५९२
२	६३८	०	१	०	१	०	०	०	६४०
३	९८२	४	९	०	०	०	०	३	९९८
४	८८८	९	४३८	१	८	१	१०	३	१,३५८
५	५२४	२	२	१	०	०	०	३	५३२
जम्मा	३,६२२	१६	४५०	२	१०	१	१०	९	४,१२०
प्रतिशत	८७.९१	०.३९	१०.९२	०.०५	०.२४	०.०२	०.२४	०.२२	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार मल्लरानी गाउँपालिकामा परिवारमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने प्रमुख इन्धनको रूपमा काठ तथा दाउरा सबैभन्दा बढी ३,६२२ (८७.९१ प्रतिशत) रहेको छ । यसैगरी दोस्रोमा एल.पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने ४५० (१०.९२ प्रतिशत), मट्टीतेल प्रयोग गर्ने १६ (०.३९ प्रतिशत), कुइठा/ठोरहा प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या २ (०.०५ प्रतिशत), गोबर ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १० (०.२४ प्रतिशत),बिद्युतको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १ (०.०२ रहेका छन् भने अन्य उल्लेख नगरिएका साधनको प्रयोग गर्ने घरधुरी १९ (०.४६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। वडागत रुपमा हेर्दा पनि सबैभन्दा बढी काठ तथा दाउराको प्रयोग गर्ने समग्र सबै वडाका घरधुरी संख्या बढी रहेको देखिन्छ। जसलाई तलको चित्रबाट पनि स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

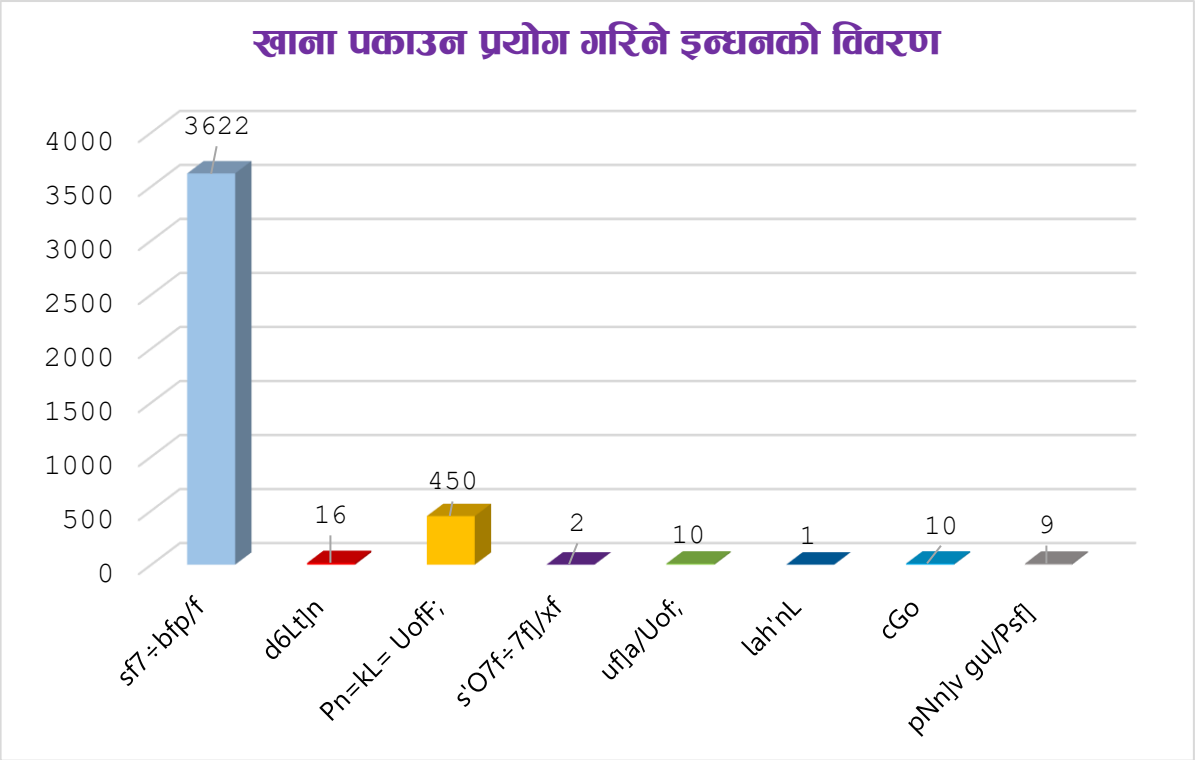

वैकल्पीक उर्जाको वर्तमान स्थिति र जनताले यस क्षेत्रमा देखाएको आकर्षणलाई हेर्दा वैकल्पिक उर्जाको क्षेत्रमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । यहाँका केहि भागहरुमा गोबरग्याँसको लागि उपर्युक्त रहेकोले र पशुहरुबाट प्राप्त गोबरलाई पूर्णरुपमा प्रयोग गर्न सके वन अतिक्रमण रोकिनुको साथै महिलाहरुको स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असर समेत न्यून हुने हुँदा यसको लोकप्रियतामा बृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।

खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

७.१ शिक्षा

कुनै पनि देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ । यसै सिलसिलामा यहाँ मल्लरानी गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन खोजिएको छ । विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रुपमा नीतिगत रुपमा अबलम्बन गरिएको छ।

शिक्षा क्षेत्रको परिशुचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरुप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/०७३ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण अनुसार गाउँमा आधारभूत विद्यालयमा सामुदायिक १७ वटा र निजी २ वटा छन् भने माध्यमिक विद्यालयमा सामुदायिक ६ वटा र संस्थागत १ वटा छन्। सामुदायिक र संस्थागत गरि यस गाउँपालिकामा जम्मा २६ विद्यालयहरु रहेका छन्। जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५८ : यस गाउँपालिकामा रहेका विद्यालयहरुको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	प्रकार	तह	संचालित कक्षा	वडा नं
१	भैरवनाथ प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	४
२	दन्फि इंग्लिस बोर्डिङ स्कुल	संस्थागत	आधारभुत	१-६	४
३	जन जागृती मा.वि.	सामुदायिक	माध्यमिक	१-१०	४
४	खलंगा नि.मा.वि.	सामुदायिक	आधारभुत	१-८	४
५	महेन्द्र मा.वि.	सामुदायिक	माध्यमिक	१-१२	४
६	मल्लरानी इंग्लिस बोर्डिङ स्कुल	संस्थागत	माध्यमिक	१-१०	४
७	सरस्वती प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	४
८	अमर मा.वि.	सामुदायिक	माध्यमिक	१-१०	२
९	जगदम्बा प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	२
१०	जन जागृत प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	१
११	जन ज्योती प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	१
१२	जन कल्याण प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	२
१३	जनता मा.वि.	सामुदायिक	माध्यमिक	१-१०	१
१४	खड्गेश्वरी प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	१

१५	पालु सिद्ध प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	२
१६	सरस्वती प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	२
१७	अमर ज्योती प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	३
१८	बाल विकास प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	३
१९	भानु भक्त मा.वि.	सामुदायिक	माध्यमिक	१-१२	३
२०	जन जागृती प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	३
२१	जन कल्याण नि.मा.वि.	सामुदायिक	आधारभुत	१-८	३
२२	सरस्वती नि.मा.वि.	सामुदायिक	आधारभुत	१-८	३
२३	आदर्श प्रा.वि.	सामुदायिक	प्राथमिक	१-५	५
२४	भूमिविकाश नि.मा.वि.	सामुदायिक	आधारभुत	१-८	५
२५	चौरपानी इंग्लिस बोर्डिङ स्कुल	संस्थागत	प्राथमिक	१-३	३
२६	शारदा मा.वि.	सामुदायिक	माध्यमिक	१-१०	३

स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.१.१ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षकहरुको विवरण

यस गाउँपालिकामा कार्यरत शिक्षकहरुको अवस्थालाई हेर्दा गाउँपालिका कुल १२३ जना शिक्षक रहेका छन्। जसमा स्थायी शिक्षकको संख्या ७८ (पुरुष ५७ र महिला २१) रहेको छ, अस्थायी शिक्षकको संख्या १३ (पुरुष १० र महिला ३) रहेको छ भने राहत शिक्षक संख्या ३२ (पुरुष २० र महिला १२) रहेका छ। लैंगिक रुपमा हेर्ने हो भने यस गाउँपालिकामा महिलाको तुलनामा पुरुष शिक्षक संख्या ५१ जनाले बढि रहेको पाइन्छ। जहाँ पुरुष शिक्षक संख्या ८७ रहेको छ भने महिला शिक्षक संख्या ३६ मात्र रहेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकामा रहेका शिक्षकहरुको विवरण तलको तालिकामा देखाईएको छ।

तालिका नं. ५९ : शिक्षक विवरण

लिङ्ग	स्थायी	अस्थायी	राहत	जम्मा
पुरुष	५७	१०	२०	८७
महिला	२१	३	१२	३६
जम्मा	७८	१३	३२	१२३

स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, प्यूठान २०७३

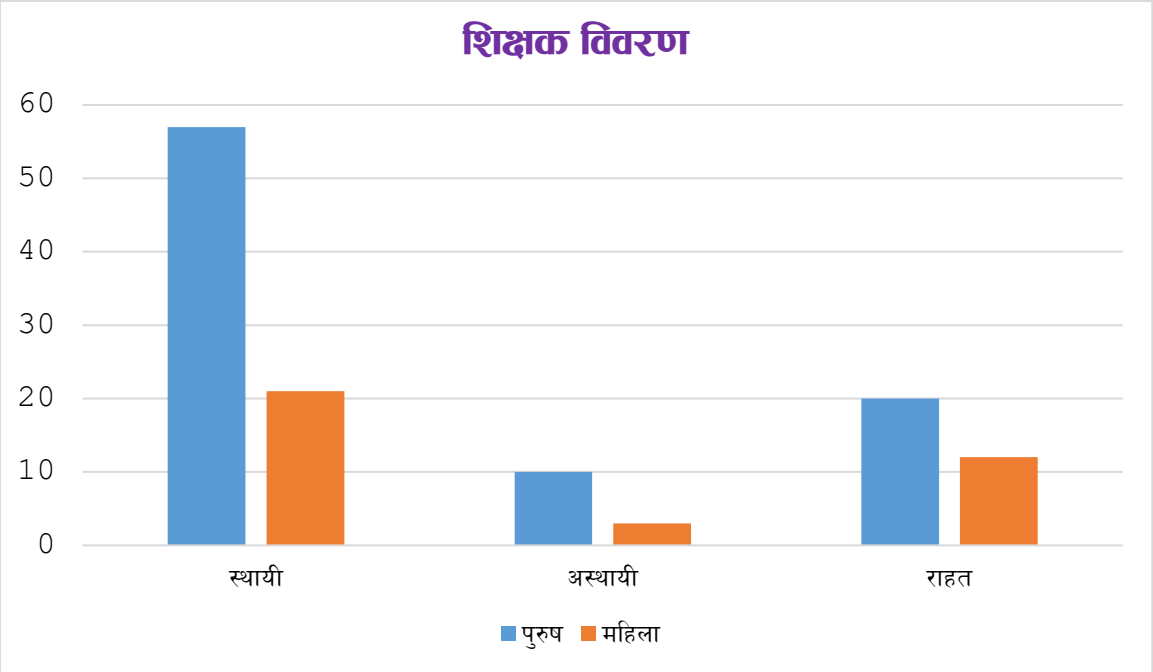

७.२ साक्षरता स्थिति

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयामको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा मल्लरानी गाउँपालिका यस जिल्लाका अन्य स्थानको तुलनामा केही अगाडि रहेको देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ७३.५५ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिकामा पनि अन्यत्र जस्तै धेरै विभेद रहेको पाईन्छ। जस्तै: यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ८४.५२ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ६५.७९ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा लगभग १८.७२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ। यस गाउँपालिकाको साक्षरताको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६० : साक्षरता दर

वडा नं.	पढ्न र लेख्न सक्ने		पढ्न मात्र सक्ने		पढ्न र लेख्न नसक्ने		उल्लेख नगरिएको		जम्मा		जम्मा
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	
१	७३९	८२८	१४	२८	२०४	५४२	०	०	९५७	१,३९८	२,३५५
२	८५७	९२१	५	१८	१९१	५५१	०	०	१,०५३	१,४९०	२,५४३
३	१२०१	१४८५	२४	३१	२२६	६८३	०	०	१,४५१	२,१९९	३,६५०
४	१७३६	१६९०	५४	१२१	१४२	६६९	०	१	१,९३२	२,४८१	४,४१३
५	७६२	८९८	८	१५	१०२	३६८	०	०	८७२	१,२८१	२,१५३
जम्मा	५,२९५	५,८२२	१०५	२१३	८६५	२,८१३	०	१	६,२६५	८,८४९	१५,११४
प्रतिशत	८४.५२	६५.७९	१.६८	२.४१	१३.८१	३१.७९	०.००	०.०१	१००.००	१००.००	

स्रोत : केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

मल्लरानी गाउँपालिकाको साक्षरताको स्थिति वर्णन गर्नुपर्दा सबै भन्दा बढि साक्षरता दर वडा नं. ४ मा ७७.६३ प्रतिशत रहेको छ जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ८९.८६ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ६८.१२ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै गरि सबै भन्दा कम साक्षरता दर वडा नं. १ मा रहेको छ। जसमा कुल साक्षरता दर ६६.५४ प्रतिशत रहेको छ। जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ७७.२२ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ५९.२३ प्रतिशत रहेको छ। माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस मल्लरानी गाउँपालिका शैक्षिक हिसाबमा केहि अगाडि रहेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाको साक्षरता दरलाई तलको चित्रबाट पनि देखाउन सकिन्छ।

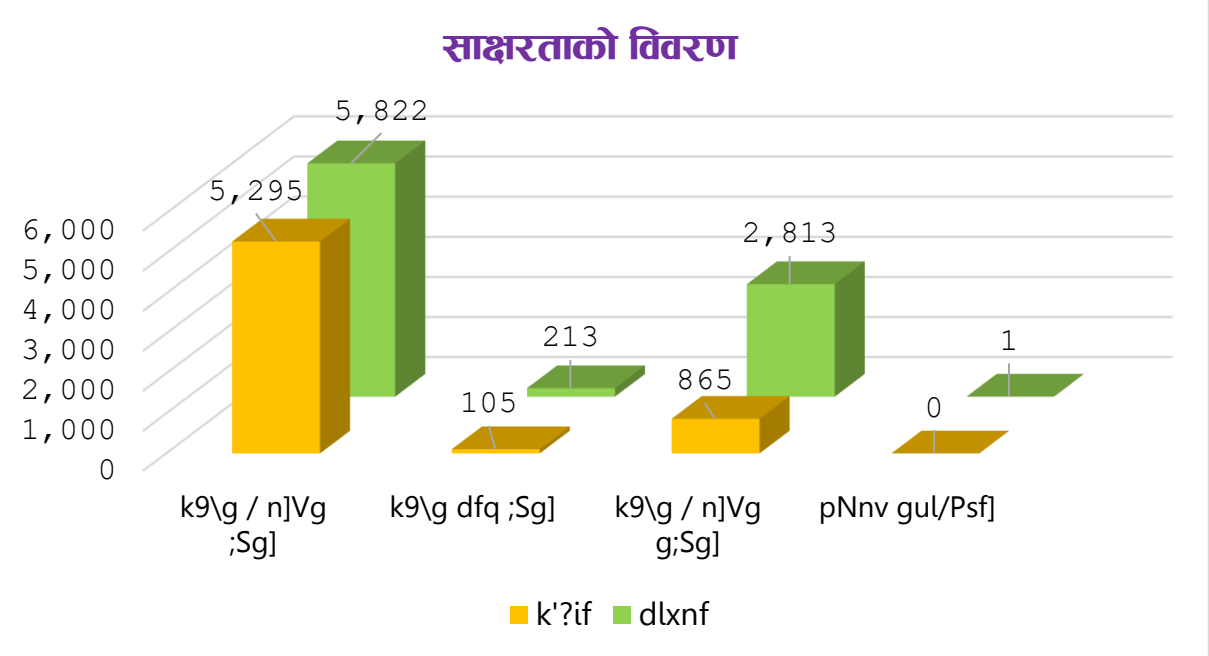

७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ६१ : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

लिङ्ग	स्कूल नगएको	प्राथमिक तह	नि.मा.वि. तह	मा.वि. तह	एस.एल. सी. तह	प्रमाणपत्र तह	स्नातक तह	स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथी	अन्य	अनौपचारिक शिक्षा	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
पुरुष	३२३	२६९८	१०३९	४४७	४८४	२६१	१३५	५७	१	१८५	१०	५,६४०
महिला	२९९	२८६३	१२९४	४८७	४५७	२३६	३३	९	३	४४९	१३	६,१४३
जम्मा	६२२	५,५६१	२,३३३	९३४	९४१	४९७	१६८	६६	४	६३४	२३	११,७८३
प्रतिशत	५.२८	४७.२०	१९.८०	७.९३	७.९९	४.२२	१.४३	०.५६	०.०३	५.३८	०.२०	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

यस तालिकामा मल्लरानी गाउँपालिकामा विभिन्न शैक्षिक तह उत्तीर्ण गरेका जनशक्ति देखाइएको छ। जसमा ६२२ (५.२८ प्रतिशत) जना स्कुल नगएका, ५,५६१ (४७.२० प्रतिशत) प्राथमिक तह, २,३३३ (१९.८० प्रतिशत) नि.मा.वि. तह, ९३४ (७.९३ प्रतिशत) मा.वि. तह, ९४१ (७.९९ प्रतिशत) एस.एल.सी. तह, ४९७ (४.२२ प्रतिशत) प्रमाणपत्र तह, १६८ (१.४३ प्रतिशत) स्नातक तह, ६६ (०.५६ प्रतिशत) स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथि अध्ययन गरेको देखिन्छ। र अन्य अनौपचारिक शिक्षा हासिल गर्ने को संख्या ६६१ (५.६१ प्रतिशत) रहेको पाइन्छ। यसलाई तलको चित्रबाट देखाइएको छ।

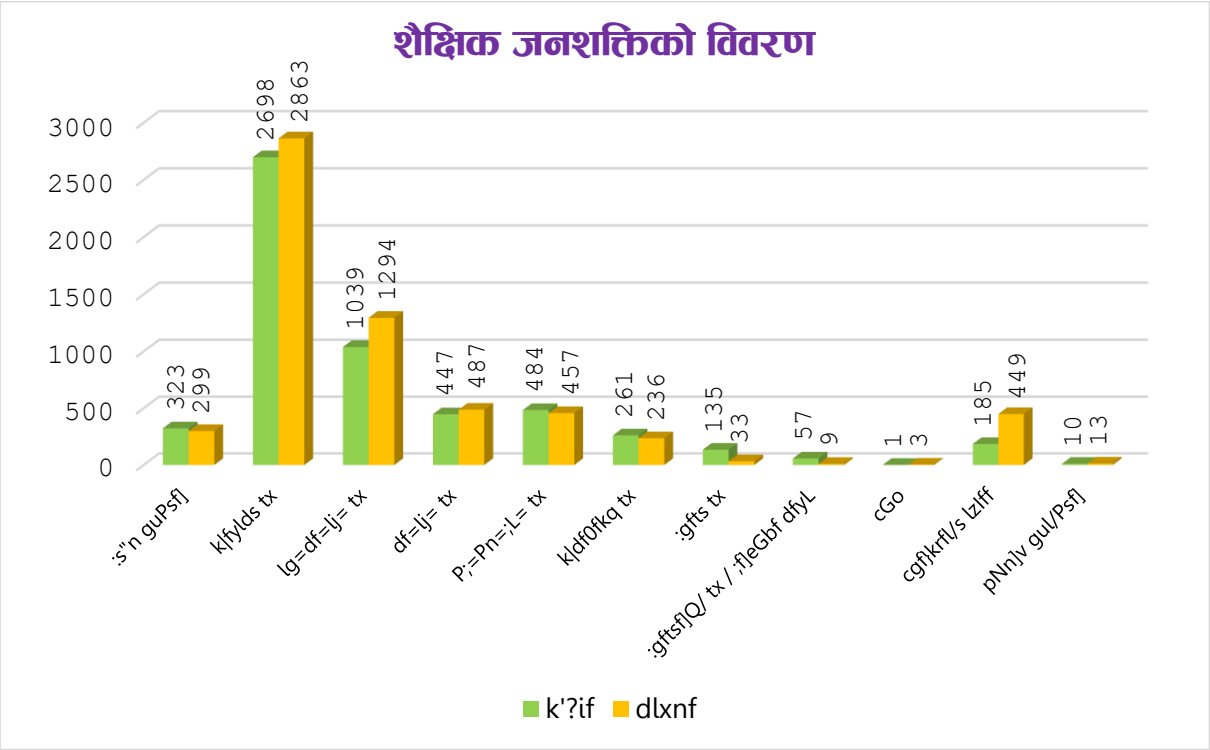

७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ६२ : विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

वडा नं.	मानविकी र कला	व्यापार र प्रशासन	शिक्षा	विज्ञान	स्वस्थ्य	इन्जिनियरिङ्, विनिर्माण र निर्माण	कानून	सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान	गणित र तथ्याङ्क	कृषि, वन र मत्स्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	७	१	११	०	०	०	०	०	०	०	१	२०
२	१०	३	६०	३	०	०	०	०	०	०	५	८१
३	४६	६	४८	६	३	१	०	८	४	०	६	१२८
४	१६७	६२	७९	१३	८	१७	११	३४	२	१२	६६	४७१
५	८	०	१७	१	०	०	०	३	०	०	२	३१
जम्मा	२३८	७२	२१५	२३	११	१८	११	४५	६	१२	८०	७३१
प्रतिशत	३२.५६	९.८५	२९.४१	३.१५	१.५०	२.४६	१.५०	६.१६	०.८२	१.६४	१०.९४	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा गाउँपालिकामा विभिन्न संकायमा अध्ययन गरेका शैक्षिक जनशक्तिको विवरणलाई तालिकामा देखाइएको छ । जसअनुसार यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी मानविकी र कला विषय लिएर पढ्नेको संख्या २३८ (३२.५६ प्रतिशत) रहेको छ भने दोस्रोमा शिक्षा विषय लिएर पढ्नेको संख्या २१५ (२९.४१ प्रतिशत), तेस्रो स्थानमा व्यापार र प्रसाशन विषय लिएर पढ्नेको संख्या ७२ (९.८५ प्रतिशत), विज्ञान विषय लिएर पढ्नेको संख्या २३ (३.१५ प्रतिशत), सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान पढ्नेको संख्या

४५ (६.१६ प्रतिशत), इन्जिनियरिङ विनिर्माण र निर्माण विषय लिएर पढ्नेको संख्या १८ (२.४६ प्रतिशत) र गणित र तथ्यांकशास्त्र विषय लिएर पढ्नेको संख्या ६ रहेको देखिन्छ। अन्य प्राविधिक विषय लिएर पढ्नेहरु केहि भएपनि अहिलेको प्राविधिक युगमा अझै पनि प्राविधिक शिक्षामा कमी रहेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकामा प्राविधिक शिक्षा (स्वास्थ्य, इन्जिनियरिङ, कृषि आदि) मा जोड गर्नु पर्ने देखिन्छ। यसलाई तलको चित्रबाट पनि देखाउन सकिन्छ।

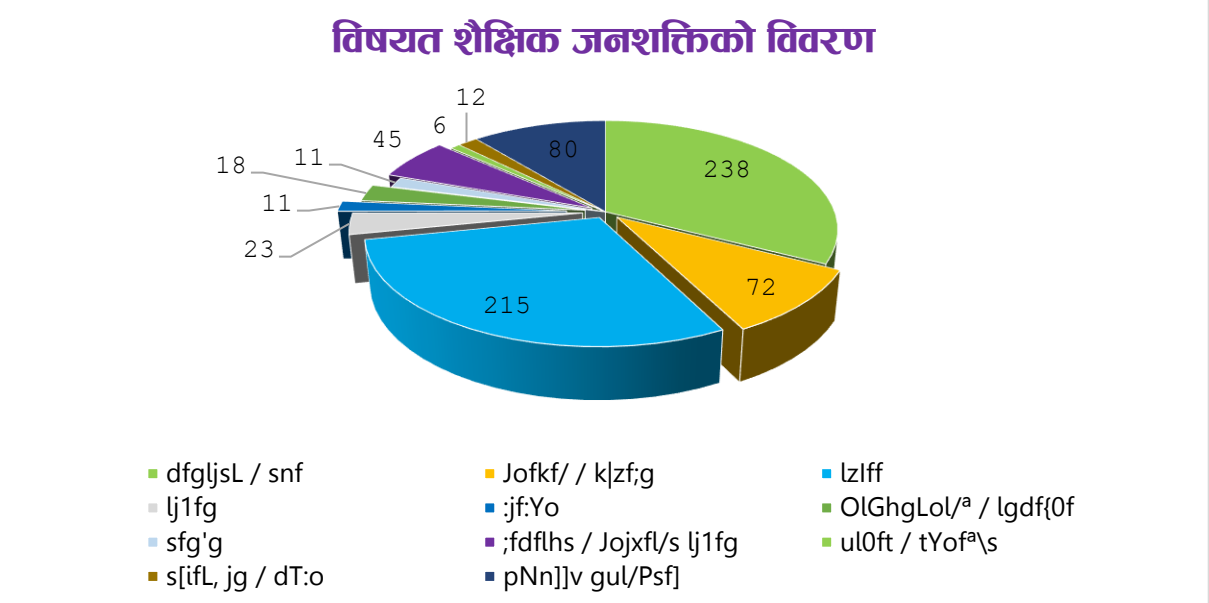

७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

तालिका नं. ६३ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

विवरण	उमेर समूह	कुल जनसंख्या			विद्यालय गइरहेको जनसंख्या			प्रतिशत
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	
पूर्व प्रा.वि. नर्सरी, किन्डरगार्डन) जाने उमेर समूह	३-४ वर्ष	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A
आधारभूत तहमा जाने उमेर समूह (कक्षा १-८)	५-१२ वर्ष	१,६५१	१,५२७	३,१७८	१,६२६	१,५०१	३,१२७	९८.४०
मा.वि. जाने उमेर समूह (कक्षा ९-१०)	१३-१४ वर्ष	२४	२८	५२	२२	२७	४९	९४.२३
उच्च मा.वि. (Higher Secondary School) जाने उमेर समूह (१०+२)	१५-१७ वर्ष	२	२	४	२	०	२	५०.००
जम्मा		१,६७७	१,५५७	३,२३४	१,६५०	१,५२८	३,१७८	

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, वि.सं. २०६८

यस तालिकामा स्कुल जाने उमेर समुहको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्याको तुलनात्मक विवरण उल्लेख गरिएको छ। जसमा ३ देखि ४ वर्ष उमेर समुहका बालबालिका मध्ये कोही पनि स्कुल नगएको देखिन्छ। ५ देखि १२ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्या मध्ये ९८.४० प्रतिशत स्कुल गएको देखिन्छ भने १.९७ प्रतिशत स्कुल

गएको देखिदैन । त्यस्तै १३ देखि १४ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्याको ९४.२३ प्रतिशत स्कुल गएको देखिन्छ भने ५.७७ प्रतिशत स्कुल गएको देखिदैन। त्यस्तै १५ देखि १७ वर्ष उमेर समुहको जम्मा जनसंख्याको ५० प्रतिशत स्कुल गएको पाइन्छ भने ५० प्रतिशत नगएको पाइन्छ ।

(नोट : नयाँ शिक्षा ऐन अनुसार कक्षा १ देखि ८ सम्मको तहलाई आधारभूत तह र कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक तहमा घोषणा गरिएको छ । त्यस्तै कक्षा १ भन्दा मुनिको तहलाई बाल विकास भनेर नामाकरण गरिएको छ ।)

७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। गाउँमा शिक्षा क्षेत्रमा धेरै प्रयास भएता पनि अपेक्षित उपलब्धि भने प्राप्त गर्न सकिएको छैन। तथापि योजनाबद्ध रूपमा शैक्षिक पूर्वाधार एवम् सेवा विस्तार गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रूपमा नीतिगत रूपमा अबलम्बन गरिएको छ। स्थानीय सरकारको रूपमा गाउँपालिकाको समग्र विकासको निम्ति गाउँपालिकालाई नयाँ र गहन जिम्मेवारीहरू थपिदैँ आएको छ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/७३ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण निम्न तालिकामा दिइएका छन्। गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि आधारभूत विद्यालय १९ र माध्यामिक विद्यालय ७ गरी जम्मा २६ वटा शिक्षण संस्थाहरु रहेका छन् । यसमा निजी क्षेत्रले पनि योगदान पुऱ्याउँदै आएको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ६४ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरुको विवरण

संचालित कक्षा	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
आधारभूत तह संचालन (१-८)	१३	१	१४
	४	१	५
माध्यामिक तह संचालन (१-१२)	४	१	५
	२	०	२
जम्मा	२३	३	२६

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, २०७३

७.२.५ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

- ✓ **विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु :** विद्याथीहरु प्राथमकि तह पुरा नगर्दै विद्यालय छाड्ने, विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइएको भएता पनि दलित, आदिवासीहरुको विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु शैक्षिक विकासको बाधकको रुपमा देखिएको छ ।

- ✓ **कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनु :** प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरुको तथ्याङकलाई आधार मानेर हेर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनुले शैक्षिक गुणस्तर सुधारको आवश्यकतालाई इङ्गित गरेको छ ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती भर्नादर न्यून हुनु :** विपन्न, दलित, आदिवासी जनजातीको भर्नादर न्यून हुनु गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासको चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती विद्यालय छाड्ने दर :** गाउँपालिकाको औषत विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण आदिवासी र दलितहरुको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनु हो ।
- ✓ **विद्यालयहरु आर्थिक रुपले कमजोर हुनु :** नेपाल सरकारबाट प्राप्त सीमित अनुदान तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिले समेत आवश्यक श्रोत जुटाउन नसकेको कारणले बहुसंख्यक विद्यालयहरुको आर्थिक स्थिति निकै कमजोर देखिन्छ । दुर्बल आर्थिक अवस्थाले गर्दा शैक्षिक सामग्री जुटाउन तथा अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ ।
- ✓ **अभिभावकहरु चनाखो नहुनु :** बालबालिकाहरुको शैक्षिक प्रगतिबारे अभिभावकहरुको चासो कम हुनु तथा विद्यालयद्वारा समेत बालबालिकाहरुको स्थितिबारे अभिभावकलाई जानकरी नदिइनुले पनि शैक्षिक गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- ✓ **शिक्षक दरबन्दी कम हुनु :** दरबन्दी अनुसार शिक्षकको कमी हुनु तथा केही समयका लागि कुनै शिक्षकको अनुपस्थिति हुँदा कक्षाहरु खाली रहने गरेको देखिन्छ । यसरी शिक्षकहरु तालिममा जाँदा, सुत्केरी बिदा वा सञ्चित बिदामा रहँदा विद्यालयले अल्पकालित शिक्षकको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छैन । एकातिर नेपाल सरकारबाट आवश्यक दरबन्दी उपलब्ध नहुनु अर्कोतर्फ स्थानीय निकाय एवम् व्यवस्थापन समितिले त्यसको आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्नु आदि कारणले गर्दा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको देखिँदैन ।
- ✓ **राजनीतिकरण हुनु :** विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरुले शिक्षकहरुको संगठनहरु मार्फत शिक्षकहरुलाई आफ्नो पार्टीको स्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गरिरहेको देखिएको छ । राजनीतिक पार्टीहरुको दबावका कारण जिल्ला शिक्षा कार्यालयले त्यस्ता शिक्षकहरुमाथि अनुशासनको कारवाही समेत गर्न नसकेको पाइएको छ । यस बाहेक व्यवस्थापन समिति समेत शिक्षकहरुलाई आफ्नो दलगत स्वार्थ परिपूर्ति गर्ने साधनका रुपमा प्रयोग गर्दै आएको देखिएको छ ।
- ✓ **शिक्षकहरुमा प्रतिबद्धताको कमी :** शिक्षकहरुले शिक्षण पेशालाई आत्मसात गर्न नसक्नु तथा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने प्रतिफलको जिम्मेवारी लिन नसक्नु पनि शैक्षिक प्रगतिको बाधकको रुपमा देखा परेको छ । प्राय: पठन-पाठन समयमा नसिद्धिनु पनि मुख्य समस्याको रुपमा देखिएको छ ।
- ✓ **आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु :** सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आएका अत्याधुनिक परिवर्तन र सुविधाबाट बहुसंख्यक विद्यालयहरु बञ्चित हुनु पनि शैक्षिक विकासमा बाधा पुगेको देखिन्छ । प्राय: धेरै विद्यार्थी र शिक्षकहरु कम्प्युटर र इन्टरनेटको प्रयोगको सुबिधाबाट बञ्चित रहेको छन् ।

७.३ स्वास्थ्य

राजनितिक रुपमा ५ वडाहरुमा विभाजित यस गाउँपालिकामा धेरैजसो जनताले आवश्यकता अनुसारको स्वास्थ्य सेवा लिन सफल भएका छैनन् । गाउँपालिकामा २ वटा स्वास्थ्य चौकी र १ प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र रहेका छन् तर आवश्यक भौतिक पूर्वाधार तथा दरबन्दी अनुसार स्वास्थ्यकर्मीहरू छैनन्। तथापी ग्रामीणस्तरमा उपचारात्मक स्वास्थ्य स्थिति कमजोर रहेको छ । खासगरी समुदायमा प्रबर्द्धनात्मक तथा प्रतिरोधात्मक स्वास्थ्य सेवामा गाउँपालिकाभरि झण्डै २७ जना महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू कार्यरत रहेका छन्। यी स्वयंसेविकाहरुको सेवा उदाहरणीय रहेको देखिन्छ ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सर्भेक्षण अनुसार करिब आधाजति जनसंख्याले गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा लिएको देखिन्छ। आर्थिक स्थिति मजबुत भएका तथा पहूँचवाला व्यक्तिहरू मात्रले यस किसिमको सेवा उपभोग गर्न सफल भएको पाइन्छ। स्थानीय समुदायहरू, स्थानीय गैरसरकारी निकायहरूका प्रतिनिधीहरूको अभिव्यक्ति अनुसार यस गाउँपालिकामा मातृ तथा शिशु मृत्युदर गम्भीर समस्याको रुपमा रहेको छ।

यस क्षेत्रमा आपतकालिन प्रसुती सेवा (Emergency Obstetric Care) को कमीको कारणले गर्दा उत्पन्न हुने परिस्थिति नै मातृमृत्यदर (Maternal Mortality) को सबैभन्दा प्रमुख कारण बनेको छ। समस्याको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा ज्ञानको कमी, लक्षणहरूको (Symptoms) गम्भीरता सम्बन्धि बुझाइमा कमी, औषधी उपचार प्रणाली (Medical System) माथिको विश्वासमा कमी, स्वास्थ्य सेवाका लागि यात्रा गरिरहनुपर्ने दुरी सम्बन्धी कुराहरू, सेवाको लागत, परम्परागत विश्वास, गरिबी न्युन गर्ने सामाजिक, आर्थिक अवस्था जस्ता विविध प्रकारका तत्वहरूको कारणले गर्दा आपतकालीन सेवामा कमी आउने गरेको देखिएको छ।

गाउँपालिकामा रहेको सामुदायिक अस्पतालमा विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको (Medical Officers) संख्यामा कमी रहेको छ। दरबन्दी अनुसार डाक्टर लगायत स्वास्थ्यकर्मीहरु उपलब्ध हुन सकेको छैन । अस्पतालमा हालसम्म अवस्ट्रेटीसियन (Obstetrician) वा अनेस्थेसिओलोजिस्ट (Anaesthesiologist) छैनन् र पर्याप्त मात्रामा औषधीको आपुर्ति हुदैन।

गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरुमा स्वास्थ्य चौकी रहेको देखिन्छ। स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधीको कमी मुख्य समस्याको रुपमा रहेको देखिन्छ। दुर्गम वडाहरूमा बस्ने परिवारहरूले स्वास्थ्य सेवाका लागि धेरै समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ भने वर्षातको समयमा अझ कठिनाई झेल्नु पर्ने अवस्था छ। गाउँपालिकामा भएको स्वास्थ्य संस्था सम्बन्धी विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६५ : स्वास्थ्य संस्था सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	साविक गा.वि.स/न.पा.को नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति (स्वास्थ्य चौकी, प्रा.स्वा.के., आयुर्वेद, अस्पताल)	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या गोटा
१	खलंगा	प्रा.स्वा.के. १, आयूर्वेद १	३
२	धरम्पानी	स्वा.चौ. १	-
३	चुँजा	स्वा.चौ. १	-
४	मरन्ठाना	-	-
५	खैरा १ देखि ५	-	-

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

७.३.१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू (Female Community Health Volunteers)

सन् १९९० देखि पहाडमा जम्मा ३०० जनसंख्याको आधारमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाहरू छनौट गर्ने प्रावधान अनुसार गाउँपालिकामा १०० जना कार्यरत रहेका छन्। नेपाल सरकारको राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति अनुसार सन् २००० को प्रारम्भमा नै छनौट भएका महिला स्वास्थ्य स्वंयसेविकाहरूले उपचारात्मक, प्रबर्द्धनात्मक तथा प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य सेवामा उल्लेखनीय काम गर्दै आएका छन्।

७.३.२ गाउँघर क्लिनीक र नियमित खोप

खोप तथा मासिक क्लिनिकहरू सञ्चालन गर्नको लागि हरेक गाउँपालिकाले विभिन्न स्थानहरूको पहिचान गर्दछ। गाउँका विभिन्न स्थानमा गाउँघर क्लिनिक कार्यक्रम संचालन भएको पाइएको छ। यी स्थानहरुमा आश्विन महिना बाहेक क्लिनिकहरूलाई नियमित रुपमा सञ्चालन गरिएको देखिन्छ । यद्यपी तिनीहरूलाई खटाइएको कर्मचारीहरूको नियमित उपस्थिति भने कम पाइएको छ भने औषधीको आपुर्ति पनि उपलब्ध छैन। शारीरिक वृद्धिको लेखाजोखा जस्ता अन्य सेवाहरू स्वास्थ्य चौकीको तहमा मात्र उपलब्ध गराइन्छ। गाउँपालिकामा नियमित खोप कार्यक्रम नियमित रुपमा नै चालु रहेको छ तथा यसले ढाक्ने लक्षित वर्ग पनि बढ्दो क्रममा पाइएको छ। ६ किसिमका विभिन्न प्राणघातक रोगहरूबाट बचाउनका लागि बच्चा जम्नेको १ वर्षभित्र ११ वटा खोप पुरा लगाइसक्नु पर्दछ।

७.३.३ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था

सन् १९८८ मा पहिलो संक्रमण भेटिएपछि नेपालमा एचआईभीको प्रकोप विस्तारै बालबालिकामा पनि फैलिन थालेको छ। बालबालिका समेत यो समस्याबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपमा प्रभावित हुदै गएका छन्। हाल नेपालमा एचआईभी संक्रमित बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको छ। राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका अनुसार २०७१ को साउन महिना सम्म नेपालमा भेटिएका जम्मा २२,९९४ एच.आइ.भी संक्रमण मध्ये १६१८ जना १५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा एच.आइ.भी. संक्रमण भेटिएको छ। भारतलगायतका अन्य मुलुकमा कामको खोजीमा जाने अभ्यास, बढ्दो रुपमा भइरहेको देह व्यापार, चेलीबेटी बेचविखन, सुईद्वारा लागुपदार्थको प्रयोग, अशिक्षा र गरिबीजस्ता सामाजिक समस्याले एच.आइ.भी.को प्रकोप बढाउनमा भूमिका खेलिरहेका छन्। जिल्ला एड्स समन्वय शाखाको तथ्याङ्कअनुसार प्यूठान जिल्ला पनि एच.आई.भी./एड्सको जोखिममा रहेको छ।

७.३.४ परिवार नियोजन

बच्चा जन्माउँदा हुने फाइदाका बारेमा बिभिन्न संघ संस्थाहरु बाट गरिएको अध्ययन अनुसन्धान बाट परिवार नियोजनले आमा, बच्चा र नवशिशुको स्वास्थ्य सुधार गर्न उल्लेखनिय भूमिका खेल्ने कुरा प्रमाणित भएको छ। साथै यसले लैङ्गिक समानता, महिलाको शिक्षा र वृति विकास गर्नको लागि सहयोग पुर्‍याउँछ। त्यस कारण गुणस्तरीय परिवार नियोजन सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सन् १९९१ देखि प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम र परिवार नियोजन कार्यक्रम लाई विस्तार गरी अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, गाउँघर क्लिनिक र घुम्ती शिविरहरु महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाद्धारा सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ। परिवार नियोजन सम्बन्धी अस्थायी विधिहरु तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६६ : परिवारन नियोजन सम्बन्धी विवरण

साविकका गा.वि.स.	डब्लु.आर.ए.	कन्डम वितरण	सि.वाइ.पि	नयाँ प्रयोगकर्ता						हालको प्रयोगकर्ता				सि.पि.आर.
				पिल्स्	डिपो	आई.यू.सि.डी	इम्प्लान्ट	जम्मा	% जम्मा	पिल्स्	डिपो	आई.यू.सि.डी	इम्प्लान्ट	
चुँजा	१९९३	१४५००	९७	९	४३	०	०	५२	२.६	९	१०३	०	४७	१२.८३
धरमपानी	११३१	१५९००	१०६	१	३३	०	१८	५२	४.६	१११	१५५	१०	७१	४०.०५
प्यूठान खलङ्गा	२१८३	३६६०	२४	३	७७	४	२९	११३	५.२	५८	१३६	११२	८९	१९.२१
रस्पुरकोट	११७०	१०३६३	६९	२	३८	०	१८	५८	५.०	१४७	९३	०	२१	२८.२१

(नोट: साविकको प्यूठान खलङ्गा साथै रस्पुरकोटका केहि वडाहरु अन्य गाउँपालिका र नगरपालिकामा पर्न गएतापनि माथि उल्लेखित तालिकामा साविकको तथ्याङ्क नै एकमुष्ठ राखेको छ।)

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.५ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदा देखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरू विभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ। गर्भमा रहँदा मूलत: आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थाले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ। बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनुपर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ। कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानिनोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानूनी रुपमा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ। तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू (१५ देखि १९ वर्ष उमेरका) गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११)।

सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभागमार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरे मद्दत पुऱ्याएको छ। तर पनि उक्त सेवाहरू कार्यक्रम केन्द्रित भएका कारण सबै लक्षित वर्गमा अझै पुग्न सकेको देखिँदैन।

तालिका नं. ६७ : सूरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

साविकका गा.वि.स.	इ.एल.पि	पहिलो पटक कुनै पनि समयमा ANC चेकअप गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	प्रोटोकल अनुसार पहिलो पटक ANC चेकअप गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	चार पटक ANC जाँच गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	चार पटक ANC जाँच गरेको गर्भवती महिलाको संख्या प्रतिशतमा	दक्ष सूँडेनीबाट प्रसूती गरेको संख्यामा				सूँडेनीबाट प्रसूती गरेको संख्यामा				स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूती गरेको
						स्वास्थ्य चौकी	घरमा	जम्मा	जम्मा %	स्वास्थ्य चौकी	घरमा	जम्मा	जम्मा %	
चुँजा	१५४	९७	६४	२७	१८	०	०	०	०	०	०	०	०	०
धरमपानी	८७	९३	४७	५४	६२	३९	०	३९	४५	१	०	१	१	४०
प्यूठान खलङ्गा	१८०	११८	९५	७४	४१	५८	१	५९	३३	०	०	०	०	५८
रस्पुरकोट	९०	३३	२६	३७	४१	११	०	११	१२	०	०	०	०	११

(नोट: साविकको प्यूठान खलङ्गा साथै रस्पुरकोटका केहि वडाहरु अन्य गाउँपालिका र नगरपालिकामा पर्न गएतापनि माथि उल्लेखित तालिकामा साविकको तथ्याङ्क नै एकमुष्ठ राखेको छ।)

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.६ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन् तसर्थ यसका लागि यिनीहरु स्वस्थ र निरोगी हुनु आवश्यक छ। शिशु र वाल्य अवस्थामा उनीहरुलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ। बालबालिकाहरुको लागि पाँचओटै खोपहरु नियमित पुरा मात्रमा दिनु पर्दछ। नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ। जसले गर्दा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ।

तालिका नं. ६८ : खोपको विवरण

साविकका गा.वि.स.	१ वर्ष भन्दा मुनीको संख्या	इ.एल.बि	बि.सि.जि.	% बि.सि.जि.	डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब -1	% डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब 1	डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब -3	% डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब -3	ओ.पि.भी.-3	पि.सि.भि -3	IPV (पोलियो)	एम.आर	टिडी 2	टिडी 2+	बिचमा खोप छोडनेको दर	
															बि.सि.जि Vs मिसल्स/रुबेला 1st	डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब 1vs. डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब -3
चुँजा	१३४	१५४	१४५	१०८	१८८	१४०	१८४	१३७	१५९	६४	१८२	१३१	५५	४१	१०	२
धरमपानी	७०	८७	५६	८०	५९	८४	६३	९०	५०	३१	६३	७२	५२	६	-२९	-७
प्यूठान खलङ्गा	१२४	१८०	९०	७३	१०४	८४	९८	७९	९८	३०	८०	८२	५८	४७	९	६
रस्पुरकोट	६८	९०	५०	७४	६०	८८	५७	८४	५०	३२	५५	६०	१६	३०	-२०	५

(नोट: साविकको प्यूठान खलङ्गा साथै रस्पुरकोटका केहि वडाहरु अन्य गाउँपालिका र नगरपालिकामा पर्न गएतापनि माथि उल्लेखित तालिकामा साविकको तथ्याङ्क नै एकमुष्ठ राखेको छ।)

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.७ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च सम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्यकालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवं मृत्युका कारणका रुपमा श्वासप्रश्वास सम्बन्धि रोग, निमोनिया, झाडापखाला, कडा जलबिनियोजन, मलेरिया, दादुरा र कुपोषण पर्दछन्। सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकिकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु गरेको छ। कार्यक्रमले यी रोगको एकिकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

७.३.८ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०११ अनुसार शिशुमृत्यदर सन् १९९६ मा ७९ प्रतिहजार थियो भने स्न २००१ मा क्रमश: घट्दै ६४ प्रतिहजारमा पुगेको छ। सन् २००६ को उक्त सर्वेक्षणअनुसार ४८ प्रतिहजार पुगेको थियो। त्यस्तै सन् २०११ को सर्वेमा शिशु मृत्युदर ४६ प्रतिहजारमा झरेता पनि अघिल्लो सर्वेसँग तुलना गर्दा झिनो मात्रै अन्तर देखिएको छ।

७.३.९ बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सूचकको रुपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रुपमा बालवृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ। बालअधिकार सम्बन्धि महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्यर्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य सम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रुपमा राखेको छ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महत्वपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिकबिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महत्वपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ। मल्लरानी गाउँपालिकामा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामाहारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइ आएका छन्। स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू समेत कार्यरत रहेका छन्। कार्यक्रम सञ्चालनको सहयोगका लागि गाउँ गाउँमा स्वास्थ्य सञ्जाल विस्तार भएको छ।

तालिका नं. ६९ : बालपोषण सम्बन्धी विवरण

साविकका गा.वि.स.	<2 yrs.	<5 yrs.	6-59 m	इ.एल.बी.	०-११ महिना सम्मको नयाँ शिशुहरुको वृद्धि	% ०-११ महिना सम्मको नयां शिशुहरुको	12 - 23 महिनाका नयाँ शिशुहरुको वृद्धि	% 12 - 23 महिनाका नयाँ शिशुहरुको वृद्धि	पुन: वृद्धि खनुगमन	औषत वृद्धि खनुगमन (नयाँ शिशहरुको)	जन्मा वृद्धि खनुगमन(नयाँ शिशहरुको)	% जँम्मा वृद्धि खनुगमन(नयाँ शिशुहरुको)	कुपोषित बालबालिका	Proportion of malnourished
चुँजा	२६०	६०७	५४०	१५४	१४३	५५	६३	२४	३१२	२	२०६	७९	१८	९
धरमपानी	१३४	३०९	२७४	८७	११२	८४	११०	८२	२७१	१	२२२	१६६	०	०
प्यूठान खलङ्गा	१७०	४०६	३६२	१२६	१२	७	५०	२९	२१६	३	६२	३६	०	०
रस्पुरकोट	२३६	५२६	४६४	१८०	१२२	५२	४१	१७	९८८	६	१६३	६९	०	०

(नोट: साविकको प्यूठान खलङ्गा साथै रस्पुरकोटका केहि वडाहरु अन्य गाउँपालिका र नगरपालिकामा पर्न गएतापनि माथि उल्लेखित तालिकामा साविकको तथ्याङ्क नै एकमुष्ठ राखेको छ।)

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.४ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी गाउँपालिकाको खेल अनुशासन र खेलकुद विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता अनुसार यस गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास भएको पाइन्छ। हाल स्थानिय तह गठन भए पछि जिल्ला समन्वय समिति तथा गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूले पनि आआफ्ना कार्यक्षेत्र भित्र गतिशिल रहने गरी जिल्ला, गाउँपालिका तथा नगरपालिका खेलकुद विकास समितिहरू गठन गरेका छन्। विभिन्न तहमा विभिन्न प्रतिस्पर्धाहरूको आयोजना गरी खेलकुदको विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्।

यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारद्वारा गठन हुने जिल्ला खेलकुद विकास समितिबाट पनि कतिपय राष्ट्रिय दिवसहरूमा कतिपय खेलहरूको आयोजना गर्ने गरिएको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा बालबालिका एवं युवा जनशक्तिको स्वास्थ्य शारिरीक विकासको लागि नभई नहुने खेलकुदको क्षेत्रमा अत्यन्त न्युन लगानी हुने गरेको देखिन्छ। विगतमा निर्मित खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको मर्मत गर्न पनि निकै ठुलो लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। हालका दिनहरुमा आएर निजी क्षेत्रहरूबाट पनि क्रिकेट, ब्याडमिन्टन जस्ता केही खास खास खेलहरूमा लगानी गर्ने र प्रोत्साहित गर्ने क्रम सुरु भएको छ। यस क्रमलाई केन्द्रीय र स्थानीय सरकारले सहकार्य र साझेदारीको रुपमा विकसित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. ७० : खेलकुद मैदान पार्क तथा खुला क्षेत्रको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविस्नपाको नाम	स्थान (प्रस्तावित गा.पा./न.पा.को वडा नं.)	क्षेत्रफल (बर्ग कि.मी.)	किसिम
१	खलंगा	४		खेलकुद मैदान
२	खलंगा	१		पार्क तथा उद्यान
३	धरम्पानी	३		खुला क्षेत्र

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

७.५ सामाजिक सुरक्षा सेवा

७.५.१ सामाजिक सूरक्षा भत्ता पाएका व्यक्तिहरुको विवरण

गाउँपालिकामा आ.व.२०७३/७४ सम्म सामाजिक सुरक्षा भक्ता पाउनेहरुको संख्या तालिकामा दर्शाइएको छ। भत्ता पाउनेहरुमा जेष्ठ नागरिक ३७७ जना, असाहाय/विधवा १४१ जना, दलित जेष्ठ नागरिक २०४ जना, एकल महिला २१७ जना, अपाङ्ग (पूर्ण र आंशिक) ३२ जना र तथा ५ वर्ष मुनिका दलित बालबालिका ६५२ जना रहेका छन्।

तालिका नं. ७१ : सामाजिक सूरक्षा भत्ता पाएका व्यक्तिहरुको विवरण

क्र.सं.	साविकका गा.वि.स	जेष्ठ नागरिक	असहाय विधुवा		दलित जेष्ठ		एकल महिला	जम्मा	पूर्ण अपांग	आंशिक अपांग	लोपोन्मुख	दलित बालबालिका
			७० वर्ष माथि	७० मुनी	७० वर्ष माथि	७० मुनी						
१	चुंजा	१७३	०	९३	०	९६	५९	४२१	६	१२	०	२३०
२	धरमपानी	९२	०	०	०	४३	१०४	२३९	१	१०	०	३२९
३	रस्पुरकोट	११२	०	४८	०	६५	५४	२७९	२	१	०	९३
	जम्मा	३७७	०	१४१	०	२०४	२१७	९३९	९	२३	०	६५२

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

७.५.२ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था

जनगणना २०६८ को नतिजा अनुसार यस मल्लरानी गाउँपालिकामा, ७० वर्ष उमेर नाघेका २.८७ प्रतिशत (५०७ जना) बृद्धबृद्धाहरू रहेका छन्। शारिरीक जीर्णताका कारण परिवारजनहरूको समेत पर्याप्त हेरचाह नपुग्ने यो समुदायको सामाजिक अवस्था अत्यन्त कष्टप्रद रहेको छ। बृद्धहरूको मनोरञ्जनका लागि कुनै विशेष स्थल वा कार्यक्रमको निर्माण वा तयारी देखिदैंन । पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले हाम्रो संस्कृतीको मुल मर्म र बृद्धजन तथा नयाँपुस्ताबीचको पारस्परिक सुमधुर सम्बन्धलाई कमजोर बनाउँदै गएको छ। राज्यको तर्फबाट ७० वर्ष माथिका सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाइ दिइने भनिएको बृद्ध भत्ता समेत सबैले पाउन सकेका छैनन्। यस गाउँपालिकामा अर्ध बृद्धावस्थाकै हाराहारिमा रहेको ६०-६४ वर्षको ३.१८ प्रतिशत (५६३ जना) , ६५-६९ वर्षका २.२८ प्रतिशत (४०३ जना) र थप बृद्ध नागरिकहरूको लागि समेत राज्यले कुनै विशेष कार्यक्रम ल्याएको छैन। र यस स्थितिलाई कसरी सहज बनाउने र गाउँपालिकामा जिवीत यी जेष्ठ नागरिकहरूको अमुल्य अनुभवबाट नयाँ पींढीले कसरी अनुभव र शिक्षा प्राप्त गर्ने भन्नेबारे अध्ययन र योजना बनाउनुपर्ने देखिन्छ।

७.६ महिला तथा बालबालिका

७.६.१ महिला सम्बन्धी विवरण

गर्भवती महिलाहरुको नि:शुल्क वा न्यूनतम् शुल्कमा स्वास्थ्य परिक्षण गर्न तथा महिलाहरुमा देखिने स्तन क्यान्सर र पाठेघर क्यान्सरको अग्रीम पहिचान र न्यूनिकरणका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय एवं अन्य सम्बद्ध स्वास्थ्य संस्थाहरुसँग समन्वय गरी मातृशिशु स्वास्थ्य तथा क्षयरोग नियन्त्रणका क्षेत्रमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरुका लागि स्थायित्व, वृत्तिविकास तथा पुनर्ताजगि जस्ता कार्यक्रम ल्याई महिलाहरुका लागि लघु उद्यम व्यवसाय तालिम प्रदान गरी उद्यम व्यवसाय मार्फत आर्थिक रुपमा सबल बनाउनु पर्ने देखिन्छ । आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा साँस्कृतिक सशक्तिकरण गर्दै गाउँ विकासमा महिलाहरुको समान सहभागिता गराउन थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । सामाजिक क्षेत्रमा उदाहरणीय कार्य गर्ने आमा समूह, टोल विकास संस्था, महिला समन्वय समिति तथा महिला सम्बन्धी संघसंस्थालाई संस्थागत विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ । महिला तथा बालबालिकाका लागि सामुदायिक कार्यप्रक्रियालाई वडाहरुमा विस्तार गर्ने तथा सामाजिक परिचालन प्रवर्द्धन कार्यलाई निरन्तरता दिई लक्षित समूहतर्फ सबै समूह र वर्गको सहभागिता हुने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरि समावेशी अवधारणा अनुरुप स्थानीय शासन र विकासमा महिलाको संलग्नता वृद्धि गर्न विभिन्न क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

७.६.२ बालश्रमको अवस्था

बालबालिकालाई सामाजिक वा आर्थिक लाभका लागि श्रममा संलग्न गराउनु बालश्रम हो। नेपालमा कानूनले बालबालिकाको उमेरका आधारमा स्वीकार्य र अस्वीकार्य कामहरू तोकेको छ। १३ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकाहरूलाई श्रमिकका रुपमा काममा लगाउन हुदैन भने १४ वर्षदेखि १५ वर्षसम्मकालाई खासखास क्षेत्रको हलुका र विशेष सुविधाका काममा लगाउन पाइन्छ। कुनै पनि बालबालिकालाई जोखिमपुर्ण काममा लगाउन

पाइदैन। तथापी सुरक्षित वातावरणमा नयाँ-नयाँ कुरा सिक्ने, जान्ने, पढ्ने, बुझ्ने उमेरमा नेपालका धेरै बालबालिकाहरु बालश्रमिकका रुपमा काम गर्न बाध्य छन्। आफ्ना बालापनलाई कडा श्रमसँग साटिरहेका छन्। काम गर्नु पर्नाले शिक्षाबाट बञ्चित हुनु देखि शोषण र दुर्व्यवहारबाट धेरै बालबालिका पिडित भएका छन्। नेपालमा बालश्रमका बारेमा विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूमा साना-ठुला अध्ययन भए तापनि आवधिक, एकिकृत, आधिकारिक तथ्याङ्क तथा जानकारीको भने अभाव छ। बालश्रम नेपाली बालबालिकाको एक दु:खद यथार्थ हो।

बालबालिकालाई श्रममा लगाइनु बालअधिकार विपरित कार्य हो। यसैगरी नेपालले राज्य पक्षका रुपमा अनुमोदन गरिसकेको संयुक्त राष्ट्रसंघका बाल अधिकार सम्बन्धि महासन्धि, १९८९, अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको रोजगारीको न्युनतम उमेर सम्बन्धी महासन्धी नं १३८ तथा निकृष्ट प्रकारको बालश्रम सम्बन्धी महासन्धी नं. १८२ तथा सिफारिश नं १९० ले पनि राज्यलाई बालश्रमविरुद्ध थप उत्तरदायित्व बहन गर्न प्रेरित गरेको छ।

मल्लरानी गाउँपालिकालाई बालमैत्री गाउँको रुपमा विकसित गर्नका लागि सबै वडाहरुमा वडा बालक्लब गठन गरी बालमैत्री स्थानीय शासन पूर्ण रुपमा लागु गर्ने उद्देश्यले बालबालिका लक्षित कार्यक्रममा तोकिएको १० प्रतिशत बजेट बढाएर १५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ। गाउँ क्षेत्रमा निकृष्ठ प्रकारको बाल श्रमको अन्त्य गर्न बालश्रम नराखेको कबुल गर्नेलाई मात्र गाउँपालिकाबाट सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने प्रावधान राख्नुका साथै १ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरुलाई नियमित खोपको सुनिश्चितता गरी पूर्ण खोपयुक्त गाउँको रुपमा पनि अगाडी बढाउने उद्देश्य राखिएको छ।

७.६.३ बालक्लब

बालबालिकाहरू संगठित भई आफुसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रबर्द्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल-समूह, बाल क्लव, बालअधिकार मञ्च आदिका रुपमा बालबालिकाहरु क्रियाशिल रहेका छन्। बालक्लब, बाल-सहभागिताको एक शसक्त माध्यमा बनेको छ। जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नीतिगत दस्तावेजहरुमा पनि उल्लेख गरिएको छ। बालबालिकाहरूलाई समुहमा आबद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्त गर्नका लागि विभिन्न स्तरका नीति तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बालक्लबको प्रतिनिधत्वलाई मान्यता दिइएको छ।

व्यक्तिगतरुपमा गाउँपालिकामा बालबालिकाको सहभागिता, सक्रियता र नेतृत्वमा गठन गरिएका बालक्लबहरूले बाल अधिकारसम्बन्धी चेतनामुलक कार्यहरू गरिरहेको छन्। बालक्लबहरूले संचालन गरेका कार्यक्रमहरूमा (१) जन्मदर्ता प्रचारात्मक अभियान, (२) विद्यालाय भर्ना अभियान, (३) बालश्रम न्युनीकरण कार्यक्रम, (४) बालसहभागिता अभिवृद्धि कार्यक्रम, (५) बालबालिकालाई प्रदान गरिने खोप प्रचार कार्यक्रम, (६) निशुल्क शिक्षा प्रचारात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम, (७) भयरहित वातावरणमा शिक्षा पाउने अधिकारबारे प्रचारप्रसार, (८) वातावरणीय सुधार कार्यक्रम, (९) अभिभावक चेतनाशिक्षा कार्यक्रम र (१०) बालविवाह उन्मुलन सम्बन्धी प्रचारात्मक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन्। गाउँपालिकामा रहेका बालक्लबहरुको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७२ : बालक्लब विवरण

क्र.सं.	क्लबको नाम	वडा नं	अपाङ्ग			दलित			जनजाति			अन्य			कुल जम्मा		
			बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	दृष्टिविहीन	४				१		१				३	४	७	४	४	८
२	चेतनशील	४				२	३	५				५	६	११	७	९	१६
३	मिर्मिरे	४										५	६	११	५	६	११
४	प्रगतिशील	४											११	११		११	११
५	नमुना	४				१	१	२				७	६	१३	८	७	१५
६	जागृती	४				१	१	२				५	६	११	६	७	१३
७	कोपिला	३										५	६	११	५	६	११
८	मल्लरानी	४										४	७	११	४	७	११
९	सहयमेगी	३										१५	१२	२७	१५	१२	२७
१०	सक्रिय	४										७	८	१५	७	८	१५
११	जनजागृती	४										९	५	१४	९	५	१४
१२	प्रतिभा	४										१०	८	१८	१०	८	१८
१३	मिलन	४										१०	९	१९	१०	९	१९
१४	सहयोगी	४										१०	४	१४	१०	४	१४
१५	शान्ति	४										११	१४	२५	११	१४	२५
१६	अनुशासन	४										५	८	१३	५	८	१३
१७	आदर्श	५										६	३	९	६	३	९
१८	झाँक्रिस्थान	३										२०	३५	५५	२०	३५	५५
१९	नवप्रतिभा	३					२	२				७	६	१३	७	८	१५
२०	जागृती	४				३	३	६				२१	२३	४४	२४	२६	५०
२१	मिलिजुली	४				३	३	६				१३	२६	४०	१६	२९	४५
२२	सीर्जनशील	४				१३	१२	२५				१९	२४	४३	३२	३६	६८
२३	मल्लरानी	४				३	६	९				११	१७	२८	१४	२३	३७
२४	उज्वल	५				१	४	५				१२	२१	३३	१३	२५	३८
२५	लालीगुराँस	५		१	१	६	७	१३				२४	२१	४५	३१	२८	५९
२६	संघर्षशील	५				१०	७	१७				१६	१६	३२	२६	२३	४९
२७	सक्रिय	५										६	१५	२१	६	१५	२१
२८	सागर	५										७	१५	२२	७	१५	२२
२९	बाँझावारी	५										१५	१३	२८	१५	१३	२८
३०	उज्वल	५										५	१४	१९	५	१४	१९
३१	गौमुखी	५					२	२				६	१४	२०	६	१६	२२
३२	मिलन	४					३	३	२	४	६	११	३२	४३	१३	३९	५२
३३	जनज्योति	४				६	४	१०	२	५	७	१८	१४	३२	२६	२३	४९
३४	नमुना	४							९	५	१४	१८	१३	३१	२७	१८	४५

३५	काशीपानी सक्रिय	४							८	१३	२१	११	१९	३०	१९	३२	५१
३६	सत्यदेवी	४					१	१				१४	१९	३३	१४	२०	३४
३७	झिम्रुक	४				६	३	९	२	७	९	१२	१८	३०	२०	२८	४८
३८	सरस्वती	४					३	३	९	५	१४	१५	११	२६	२४	१९	४३
३९	शिवालय	४	३	३	६	२		२	४	१२	१६	७	२२	२९	१६	३७	५३
४०	लालिगुराँस सकृय	३				१४	२	१६				२६	१८	४४	४०	२०	६०
४१	सक्षम प्रगतिशिल हाम्रो	३				३	५	८	१		१	२०	२२	४२	२४	२७	५१
४२	शुभविहानी	३							१२	५	१७	१७	८	२५	२९	१३	४२
४३	मिलनसार	३				१	२	३		२	२	१४	२२	३६	१५	२६	४१
४४	नया प्रगतिसील	३				१	१	२	४	१४	१८	५	१५	२०	१०	३०	४०
४५	फुलबारी	३				१३	१५	२८	७	२	९	२०	१७	३७	४०	३४	७४
४६	हातेमालो	३							२०	१४	३४	२०	१४	३४	४०	२८	६८
४७	साहसी	३				१		१	१०	१८	२८	१५	२१	३६	२६	३९	६५
४८	परिवर्तनशिल	३				२	२	४	१४	१०	२४	१६	१५	३१	३२	२७	५९
४९	कोपिला	३					१	१	१	६	७	४	९	१३	५	१६	२१
														७६४	९१०	१६७४	७६४

स्रोत : जिल्ला समन्वय समिती, प्यूठान २०७४

७.७ अपाङ्गताको विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार मल्लरानी गाउँपालिकामा अपाङ्गताको अवस्थालाई हेर्दा कुल जनसंख्याको ३.४२ प्रतिशत (६०४ जना) अपाङ्गता रहेको छ। जसमा शारीरिक अपाङ्गता भएका २४३ (४०.२३ प्रतिशत), दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता भएका ७४ जना (१२.२५ प्रतिशत) श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १०४ (१७.२२ प्रतिशत), स्वर बोलाई सम्बन्धी समस्या भएका ६३ जना (१०.४३ प्रतिशत) देखिन्छन् श्रवण र दृष्टिविहीन सम्बन्धी अपाङ्गता भएका ९ जना (१.४९ प्रतिशत), बौद्धिक अपाङ्गता भएका २१ जना (३.४८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। साथै मानसिक अपाङ्गता ४७ जना (७.७८ प्रतिशत) र बहु अपाङ्गता १८ (२.३६ प्रतिशत) रहेका छन्। लैंगिक हिसाब हेर्ने हो भने यस गाउँपालिकामा महिलाको तुलनामा पुरुष अपांङ्गता ३.४२ प्रतिशत बढि छ। यहाँ पुरुष ३०८ (५०.९९ प्रतिशत) छ भने महिलाको २९६ (४९.०१ प्रतिशत) रहेको छ। खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न Trachoma रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यत्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ। २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा कुल जनसंख्याको १.९४

प्रतिशत (५,१२,३२१ जना) जनसंख्यामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता देखिएको छ। जसमध्ये शारिरीक अपाङ्गता ३६.३ प्रतिशत, दृष्टिबिहीन १८.५ प्रतिशत, मानसिक अपाङ्गता ६ प्रतिशत, बौद्धिक अपांगता २.९ प्रतिशत, बहु अपाङ्गतामा ७.५ प्रतिशत रहेको छ। सरकारले अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण निर्देशिकासमेत जारी गरी वितरण गरिरहेको छ। अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गताका आधारमा शारिरीक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्युन दृष्टियुक्त, स्वरबोलाइ सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहुअपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीयताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग पहेलो रङको परिचयपत्र र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधन र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ। अपाङ्गताको विवरण तलको तालिका र चित्र बाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

तालिका नं. ७३ : मल्लरानी गाउँपालिकाको अपाङ्गताको विवरण

लिङ्ग	शारिरीक अपाङ्गता	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण, दृष्टिविहिन अपाङ्गता	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गताक	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहु अपाङ्गता	जम्मा
पुरुष	१३५	४३	४२	५	३१	२६	१०	१६	३०८
महिला	१०८	३१	६२	४	३२	२१	११	२७	२९६
जम्मा	२४३	७४	१०४	९	६३	४७	२१	४३	६०४
प्रतिशत	४०.२३	१२.२५	१७.२२	१.४९	१०.४३	७.७८	३.४८	७.१२	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

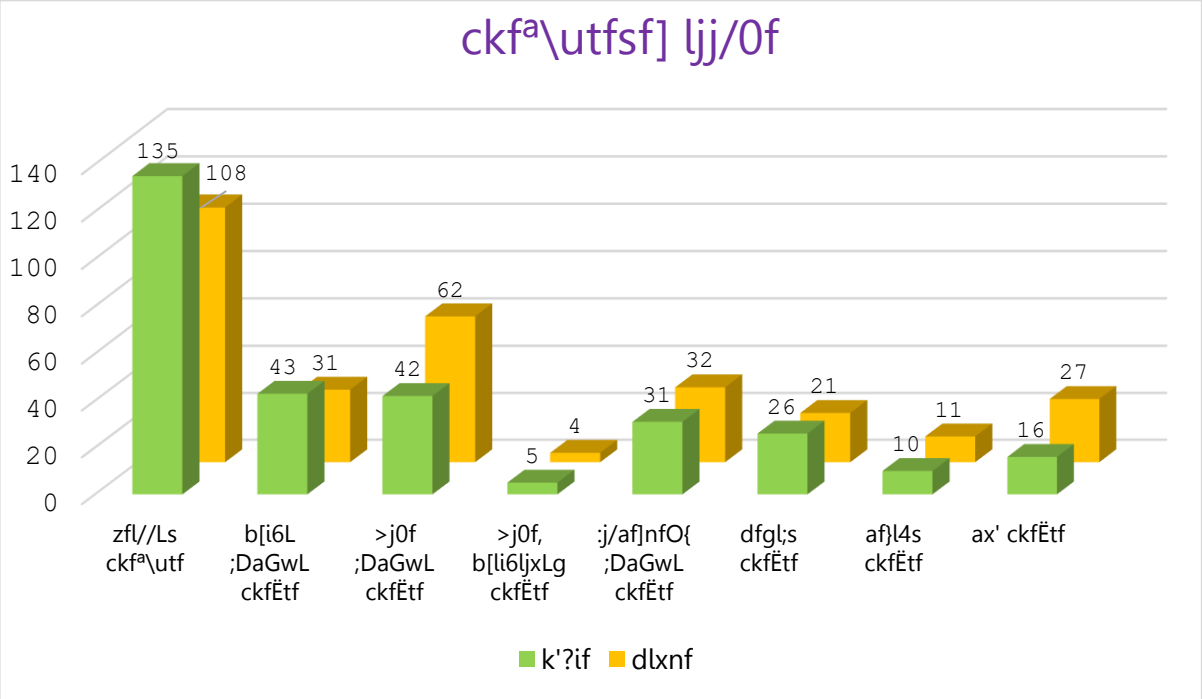

७.८ खानेपानी तथा सरसफाई

७.८.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण

तालिका नं. ७४ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत

वडा नं.	धारा/पाइप	ट्युबवेल/हाते पम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	२४१	०	६९	४५	८५	९०	६२	०	५९२
२	४७२	१	६	९७	५०	११	३	०	६४०
३	८८८	३	११	१७	६८	८	०	३	९९८
४	१२५४	०	१६	६	४६	३२	१	३	१,३५८
५	३९३	०	१	१३४	१	०	०	३	५३२
जम्मा	३,२४८	४	१०३	२९९	२५०	१४१	६६	९	४,१२०
प्रतिशत	७८.८३	०.१०	२.५०	७.२६	६.०७	३.४२	१.६०	०.२२	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

मल्लरानी गाउँपालिकाको खानेपानीको प्रमुख स्रोत धारा/पाइपको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ३,२४८ (७८.८३ प्रतिशत) परिवारहरुले प्रयोग गरेको पाइएको छ । दोस्रोमा खुल्ला इनार/कुवाको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या २९९ (७.२६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । त्यस्तै मुल धाराको खानेपानी प्रयोग गर्ने परिवार २५० (६.०७ प्रतिशत), ढाकिएको इनार/कुवाको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १०३ (२.५० प्रतिशत) र नदि/खोला को खानेपानी प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १४१ (३.४२ प्रतिशत), ट्युबवेल/हाते पम्पको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ४ (०.१० प्रतिशत) तथा अन्य स्रोतको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ६६ (१.६० प्रतिशत) रहेको छ । यस गाउँपालिका अन्य उल्लेख नगरिएको स्रोतहरुको प्रयोग गर्ने को संख्या ९ (०.२२ प्रतिशत) रहेको छ । यस गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूका घरधुरीहरुले प्रयोग गर्ने खानेपानीको विभिन्न श्रोतको विवरण तालिकामा देखाइएको छ। जसमा खानेपानीको मुख्य स्रोत सबै वडाहरुमा धारा/पाइपको प्रयोग गर्ने घरधुरी नै रहेको पाइन्छ । जसलाई तलको चित्रबाट पनि स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

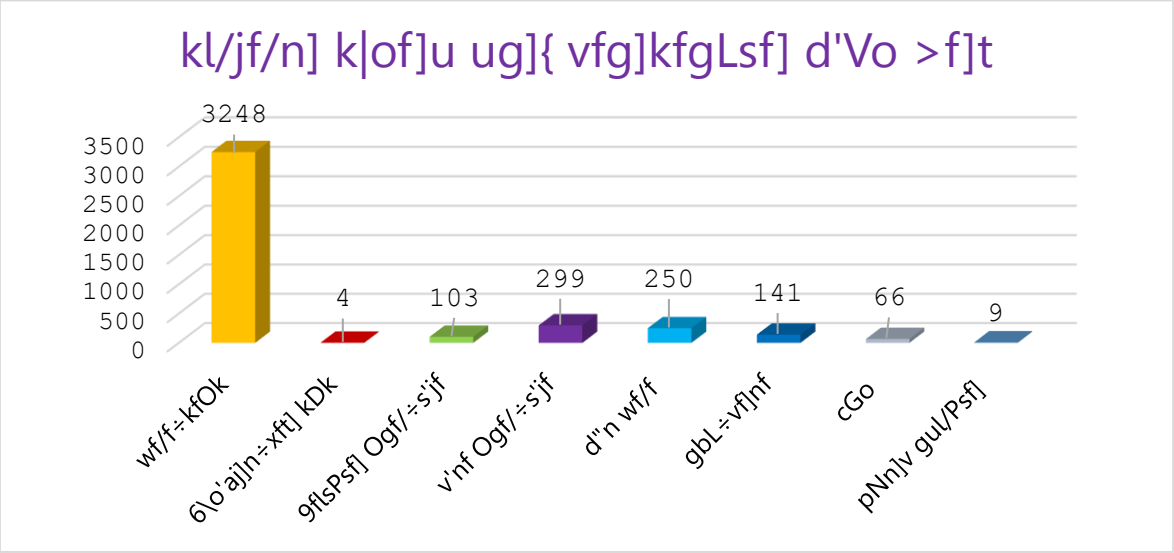

पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार खानेपानीको विवरण

तालिका नं. ७५ : पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार खानेपानीको विवरण

क्र.सं.	खानेपानीको श्रोतको नाम	खानेपानीको श्रोत		
		खानेपानीको श्रोत रहेका गाविस वा नपाको वडा	अब कायम रहने स्थान (प्रस्तावित गापा वा नपाको वडा नं.	
१	खलंगा लाम्बेला	खलंगा ५	४	
२	कुसुमको	धरम्पानी	३	
३	उपल्लो भुल्के	चुँजा	२	
४	सारीवांगखोला	मरन्ठाना	५	
५	जुकेमुल	खैरा	६	

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार खानेपानीको पहुँचको अवस्था

तालिका नं. ७६ : खानेपानीको पहुँचको विवरण

खानेपानी प्रयोगको अवस्था			
क्र.सं.	साविक गाविस वा नपाको नाम र वडा नं.	खानेपानी पुहँचको अवस्था	खानेपानीको प्रकृति,
१	खलंगा	१००	पाईप
२	धरम्पानी	१००	पाईप
३	चुँजा	१००	पाईप
४	मरन्ठाना	१००	पाईप
५	खैरा १ देखि ५	१००	पाईप

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

७.८.२ शौचालयको विवरण

तालिका नं. ७७ : शौचालयको प्रकार

	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण शौचालय	शौचालय नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
जम्मा	५१	२५१७	९८९	५५४	९	४,१२०
प्रतिशत	१.२४	६१.०९	२४.००	१३.४५	०.२२	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा मल्लरानी गाउँपालिकाको घरपरिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकारलाई उल्लेख गरिएको छ। सबैभन्दा धेरै फ्लस भएको (सेप्टि ट्याङ्की) आधुनिक शौचालय प्रयोग गर्नेको परिवार २,५१७(६१.०९ प्रतिशत) रहेको छ। दोस्रोमा साधारण शौचालयको प्रयोग गर्नेको संख्या ९८९ (२४.०० प्रतिशत) र फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) शौचालयको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या ५१ (१.२४ प्रतिशत) देखिएको छ। यसैगरी केहि घरमा शौचालय नभएको पाइएको छ जुन जम्मा घरपरिवार संख्याको १३.४५ प्रतिशत अर्थात् ५५४ घरपरिवार शौचालय विहिन रहेको देखिन्छ। यसलाई तलको चित्रबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

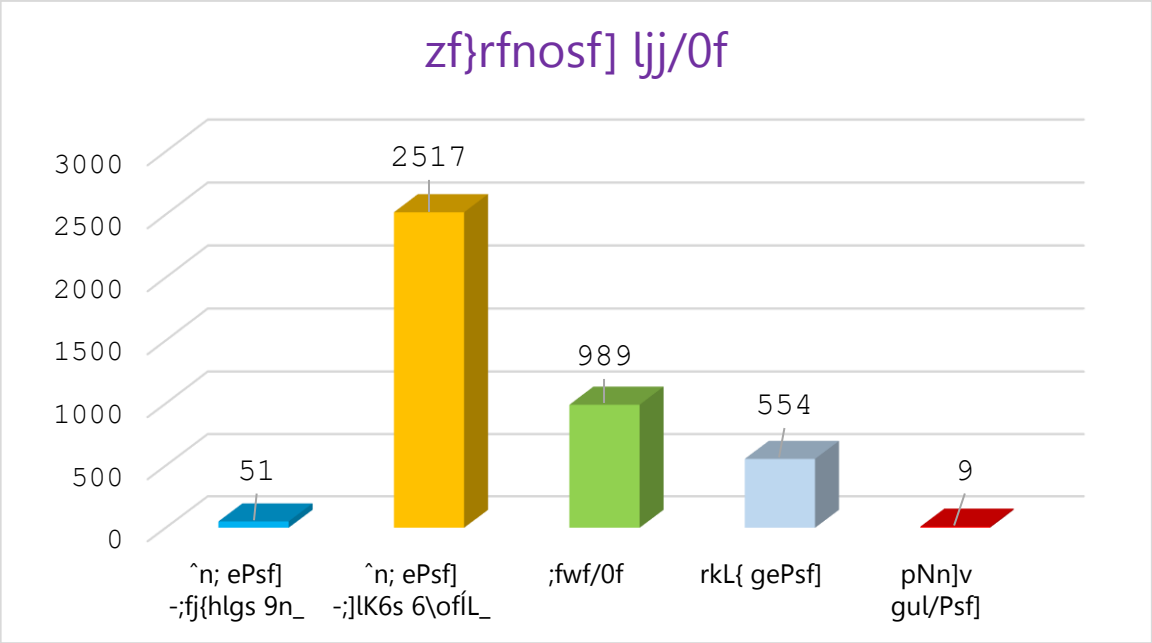

७.८.३ सरसफाईको विवरण

देशका कतिपय भागहरुमा सामुदायिक स्वास्थ्यका हिसाबले हानिकारक खुला रुपमा दिसाब पिसाब गर्ने प्रवृति रहेको छ। यो मानव सभ्यता र व्यक्तिगत स्वास्थ्यका दृष्टिले समेत अवाञ्चित कार्य हो। तर हालका वर्षहरुमा सञ्चार माध्यमहरु क्षेत्रको सकारात्मक भुमिका, शिक्षाको विकास र विस्तारले आम जनसमुदायलाई खुला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा गर्ने कार्य भईरहेको छ। यसै अभियान अन्तरर्गत यस मल्लरानी गाउँपालिका पुर्ण दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा गरिएकाले जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले सकारत्मक सुधार निश्चित छ।

तालिका नं. ७८ : सरसफाईको विवरण

सरसफाईको अवस्था			
क्र.सं.	साविकका गा.वि.स. वा न.पा.को नाम र वडा नं.	शौचालय भएका घरधुरी प्रतिशतमा	अब कायम हुने ईकाईमा रहने सार्वजनिक शौचालय (वटा)
१	सबै	१००	-

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

तालिका नं. ७९ : ढल निकासको व्यवस्था

ढल निकास व्यवस्था				
क्र.सं.	साविक गाविसानपाको नाम	स्थान (प्रस्तावित गापानपाको वडा नं.)	ढलको लम्वाई (कि.मी.)	कैफियत
१	खलंगा	खलंगा		
२	धरम्पानी			
३	चुँजा			
४	मरन्ठाना			
५	खैरा १ देखि ५			

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

७.८.४ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण

तालिका नं. ८० : वडागत शौचालय संख्याको विवरण

वडा नं.	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण शौचालय	शौचालय नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	२	२३९	१२३	२२८	०	५९२
२	१	४६३	७५	१०१	०	६४०
३	३८	६७८	२५२	२७	३	९९८
४	३	८२८	४१८	१०६	३	१,३५८
५	७	३०९	१२१	९२	३	५३२
जम्मा	५१	२,५१७	९८९	५५४	९	४,१२०
प्रतिशत	१.२४	६१.०९	२४.००	१३.४५	०.२२	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाका प्रत्येक वडाका प्रत्येक घरधुरीमा भएको शौचालयको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा केहि घरधुरीहरुले शौचालयको प्रयोग गाउँपालिकाको पाइन्छ । प्रयोग गर्नेहरुमा सबै वडाहरुमा सबैभन्दा बढी फ्लस भएको (सेफ्टि ट्याङ्की) प्रयोग गरेको पाईयो भने दोस्रोमा साधारण चर्पीको प्रयोग भएको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

७.९ फोहोर मैला व्यवस्थापन

पहाडी ग्रामिण वस्तीहरुमा बाक्लो बस्ती र मानविय कृयाकलाप समेत कम हुने भएकोले शहरमा जस्तो फोहोर व्यवस्थापनको जटिल समस्या रहेको हुँदैन । तथापी मानव बस्ती रहेको इलाकाहरुमा गाउँ सरसफाइलाई त्यति प्राथमिकता दिएको पाइँदैन । यसले गर्दा यदाकदा दुषित पानी र सरसफाईको कमीले हुने संक्रामक रोग (आउँ र झाडापखाला) लाग्ने गर्दछ । तसर्थ त्यसको निदानको लागि गाउँस्तरमा व्यक्तिगत र सामुदायिक सरसफाईमा जागरण फैलाउनुपर्ने देखिन्छ । यो तथ्य मल्लरानी गाउँपालिकामा समेत लागू हुन्छ ।

खण्ड ८ : वन तथा वातावरण

८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पती

नेपालको प्रदेश नं ५ को पहाडी जिल्ला प्यूठान वन वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले अद्यापी सम्पन्न जिल्लाको श्रेणीमा पर्दछ। प्यूठान जिल्लाको यस मल्लरानी गाउँपालिकामा कुल क्षेत्रफल ८०.०९ वर्ग कि.मि. मध्ये ३६.०८ प्रतिशत वन क्षेत्रको रुपमा रहि आएको छ। जुन राष्ट्रिय वन र सामुदायिक वन क्षेत्रको रुपमा रहेको छ।

यस गाउँमा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा धुपी, निगालो, गुराँस, बेतबाँस, बाँझ, अंगेर आदि नरम जातका काठ भएका बोटहरु पाईन्छ भने साल, सल्लो, सिसौं, सिमल, जामुन, कदम, खयर, बकाईनो, वर, पीपल, बेल, अमला, चौतारी, धाईरो, खरघुर्रो, आँप, कटहर, लिची, वयर, वडहर, अम्बा, केरा, कागती, भोगटे, टिमुर आदि वनस्पति तथा बनपैदावार पाईन्छ। सेतो चन्दन (श्री खण्ड), रुद्राक्ष, जस्ता बहुमुल्य काठको जंगल र हर्रो, बर्रो, पाँचऔंले, मोझो जस्ता धेरै प्रकारका जडिवुटीहरु पनि यस गाउँपालिकामा पाइन्छ। यसै गरी भालु, खरायो, मृग, घोरल, डाँफे, मुनाल, बाघ, भालु, चितुवा, बदेल, कालिज, ढुकुर, लुईचे, खोलीहाँस, तित्रा, सुगा, दुम्सी, आदि पशुपंक्षी यस गाउँपालिकामा पाइन्छन्।

८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण

मल्लरानी गाउँपालिकाको पर्यावरणीय सन्तुलनका लागि पारिस्थितिक जैविक प्रणालीलाई सन्तुलितरुपबाट कायम राख्न वन, बनस्पती तथा प्राणीहरू बिचको स्थापित सम्बन्धलाई दिगोरुपमा कायम राख्न सजगता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ। दिगो विकासका निम्ती पूर्वाधार विकासको क्रममा हुने विनासलाई न्युनीकरण गर्न नितान्त आवश्यक छ। वातवारणीय असन्तुलनले वनस्पती वा प्राणीहरूको क्रमिक ह्रास र विनास हुँदै अन्ततः लोप हुने अवस्था हुन सक्छ। विषम हावापानीमा विभिन्न जात जातिका प्राणी र बनस्पती रहेको यस गाउँमा वन संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्यमा स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता अपरिहार्य हुन पुगेको छ। यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर गरी २०४९ सालमा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई आफ्नो दैनिक उपभोग्य वन पैदावारको उपलब्धता गराउने उद्देश्य राखी सामुदायिक वन दर्ता गर्ने कार्यको थालनी भएको पाइन्छ।

मानव जीवनको लागि जैविक विविधताको संरक्षण अपरिहार्य छ। दैनिक जिवनको लागि आवश्यक काठ, दाउरा, घाँसको लागि मात्र नभई पारिस्थितिक तथा जैविक प्रणालीको सन्तुलनको लागि समेत जैविक विविधताको महत्वलाई दृष्टिगत गरी हाल यस गाउँपालिकामा सामुदायिक वन जस्ता अवधारणाहरूलाई व्यवहारमा लागु गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा वन वरिपरी बढिरहेको जनसंख्या, चोरी निकासी र आगामी दिनहरूमा उक्त वन क्षेत्रले मागेको आधारमा आपुर्ति गर्न नसक्ने वन पैदावारको हैसियतलाई विचार गर्दा यस क्षेत्रको जैविक विविधता व्यवस्थापन कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। हाल सामुदायिक वनहरू वन संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोगमा सहभागि भइरहेका छन्।

यस गाउँपालिकामा समशितोष्ण प्रदेशीय जलवायु भएको कारण यस क्षेत्रमा साल, सल्लो अमला, हर्रो, बर्रो, खयर, सिमल, विजयसाल, आदि जातका विरुवाहरू पाइन्छन्। जसमध्ये काँसीअमला, हर्रो, बर्रो, बोहरी, फडिर, खमारी, असारे, साज, कुम्भी, कुसुम आदि क्रमशः लोप हुदै जाने अवस्थामा रहेका छन्। गैर काष्ठ पैदावारको रुपमा व्यापारिक र आयुर्वेदिक महत्वका दृष्टिकोणले उपयुक्त देखिएका पिपला, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, गुर्जो, आँक, वलुझार, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, पानी, अमला, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनझार, तुलसी, पारीजात, टोटलो, घ्युँकुमारी, निम, बोझो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्यूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोझार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरझार, सिउँडी, चरचरेलहरो, वेल, अमला, मथेझार, बर, पिपल, अम्बा, राजवृक्ष, क्यामुन, हर्रो, बर्रो, सुनलहरो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, हड्चुर आदि जस्ता वन पैदावारहरूको उपलब्धता पनि रहेको छ। यी मध्ये हाडजोर, गुजरगाँनो, खिर्रो, हर्रो, बर्रो, पिप्ला, भोगटे, पानी अमला, अर्चल, लहरो, क्यामुना आदि लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन्।

यस गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका वनजंगलहरुले भालु, चितुवा, चित्तल, हरिण दुम्सी, बँदेल, खिरखिरे, सालक, बनढाडे, जरायो, मृग, घोरल, लङ्गुर, बादर, बनमुसा, स्याल, बन बिरालो, खरायो, मलसाप्रो, ढेडु आदि प्रजातिका जीवहरूको लागि उपयुक्त वासस्थान उपलब्ध गराएको छ । गाउँपालिकामा रहेका वनक्षेत्र तथा विभिन्न खोलानालाहरुले विभिन्न प्रजातिका चराचुरुङ्गीहरू विशेषतः कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कच्याङकुरुङ, भद्राई, सारस तथा विभिन्न घिस्रने जन्तुहरू गोमन, गनग्वाली, हरहरे, करेत, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, अजिँगर, भित्ती, कछुवा, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदिलाई बासस्थान प्रदान गर्दै संरक्षित गरेको छ। यद्यपी वनजंगल अतिक्रमणका कारण प्रकृती प्रदत्त यी जैविक र वनस्पतिय अमुल्य वन सम्पदाहरूको विस्थापन र विनाशको क्रम तिव्ररुपले बढ्दै गइरहेको छ। वर्षेनी वन क्षेत्र फडानी भई चुरे क्षेत्र नाङ्गा डाँडामा परिणत हुँदै जानु र अन्य वन क्षेत्र कृषियोग्य भुभागमा परिणत हुनु तथा वन्यजन्तुहरूको वासस्थान एवं वन्य प्रजातीमा ह्रास हुनु जैविक विविधता संरक्षणका निमित्त विकराल चुनौतीका रुपमा देखिएको छ।

नगरको हावापानीले जीवजन्तु र वनस्पतीहरूलाई संरक्षित गर्न सकिने खालका वासस्थान उपलब्ध गराइएको भएतापनि वातावरण सन्तुलन र जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी ठोस योजना नहुँदा जैविक विविधता संरक्षणमा उल्लेख्य सफलता हाँसिल हुन सकेको छैन । स्थानीय कला संस्कृतिहरूको विविधतालाई जगेर्ना गर्दै धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकिय दृष्टिकोणले महत्वपुर्ण ठानिएका विभिन्न स्थानहरु जस्तै : झाँक्रिस्थान, भिमसेन मन्दिर, भैरव डाँडाको गुफा, मल्लरानी डाँडा लगायतका क्षेत्रहरुको समेत संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

८.३ लघु वन पैदावार

गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरू पाइन्छन्। पञ्चवर्षिय जिल्ला वन कार्या योजनाले ५० प्रकारका वनपैदावार पहिचान गरेको छ । यस गाउँपालिकामा मुख्य रुपमा पाइने गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरुमा चिराईतो, थेजपात, बोझो, अल्लो काउलो, काफल, पिपला, चुत्रो, ऐसेलु, झ्याउ, च्याऊ, दतिवन, अमला, कुरिलो, हर्रो, बर्रो, बाँस, सबइ घाँस, अम्रिसो, अुसरो, राजवृक्ष, बेल, सिन्दुरे, कुकुरडाइनो, भ्याकुर, थाकल, गायो, कुट्मिरो, निगुरो, डुण्डुको साग, बेथे, लहरे साग, सिमसाग, गडपुरैना, लुँडे, जामुन, बयर, भोर्लाको पात र बोक्रा सालको पात, गुँद र बीउ, तेँदुपात, कालो मुस्ली, वेत, सिकाकाइ, सतावरी, तेजपात, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, गुर्जो, आँक, वलुझार, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनझार, तुलसी, पारीजात, टोटलो, घ्युँकुमारी, निम, बोझो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्यूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोझार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरझार, सिउँडी, चरचरेलहरो, वेल, पानी अमला, मथेझार, बर, पिपल, अम्बा, क्यामुन, सुनलहरो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, हड्चुर आदि मुख्य हुन्।

८.४ गाउँपालिकामा पाईने वन्यजन्तु

(क) वन्यजन्तु

गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख वन्यजन्तुहरुमा भालु, चितुवा, चित्तल, दुम्सी, बँदेल, खिरखिरे, सालक, बनढाडे, जरायो, मृग, घोरल, लङ्गुर, बादर, बनमुसा, स्याल, बन बिरालो, रतुवा, निलगाई, हात्ती, खरायो, मलसाप्रो, ढेडु आदि छन।

(ख) चराचुरुङ्गी

गाउँपालिकामा पाईने चराचुरुङ्गीहरुमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, चखेवा, पिरौटा, भुँडिफोर, चिवे, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कऱ्याङकुरुङ, भद्राई, लामपुच्छे, राजक छेग्रा, सारस आदि प्रमुख छन्।

(ग) घस्रने जिवजन्तुहरू

गाउँपालिकामा पाइने घिस्रने जिवजन्तुहरूमा भित्ती, गनग्वाली, हरहरे, करेत, सिरिसे, धामन, वैरिकरेट, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, अनेक प्रकारका सर्प तथा छेपारो, भातेमहुरा, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि प्रमुख छन्।

(घ) कीरा फट्याङ्ग्राहरु

मौरी, खागो, पुत्को, कठेउरी, गोब्रेकीरा, जुका, बिच्छी, खजुरो, झुसिलो, बारुलो, उडुस, अरिंगाल, शङ्खेकीरा, बच्छ्युँ, माकुरा, बअरिमोठे, डाँस, पतेरो, साङ्लो, लामखुट्टे सयौं प्रकारका किरा फट्याङ्गाहरु आदि ।

८.५ वनजंगल

मल्लरानी गाउँपालिका समुन्द्र सतहबाट ४९२ मिटरको उचाईदेखि शुरु भएर १८८२ मीटरसम्म गएर अन्त्य भएको छ । यो गाउँपालिकामा प्रशस्त मात्रामा वन क्षेत्र हुनुको साथै वन क्षेत्रभित्र जैविक विविधता पनि प्रशस्त रहेको छ। यस गाउँपालिका बाहिरका अन्य गाउँपालिका तथा जिल्लाहरुमा करिव करिव लोप हुने अवस्थामा पुगेको प्राकृतिक रुपमा सिसौ र खयर जस्ता महत्वपूर्ण प्रजाति पाईने नदी तटीय वन रहेको छ । यो विशिष्ट वातावरणीय अवस्थासँग यहाँ बग्ने खोलानालाको अभिन्न सम्बन्ध रहेको छ ।

वन क्षेत्र होचो भू-भागदेखि मध्य पहाडसम्मको भौगोलिक विविधता भएको कारण यहाँ पाइने वनको किसिम र प्रजातिमा पनि विविधता पाईन्छ । सम-शितोष्ण तथा शितोष्ण प्रदेशीय हावापानी भएको यस गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा थुप्रै प्रजातिका मिश्रित वन पाईन्छ । हावापानी, भौगोलिक अवस्थिति तथा प्रजातिको आधारमा यस गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका वनहरु जस्तै सालको वन, हार्डउड, खयर सिसौं, चिरपाईन (खोटे सल्लो), मिश्रत वन र झाडी बुट्यान रहेका छन् ।

८.५.१ सामुदायिक वन

स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको नीति अनुसार यस गाउँपालिकामा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरु नै हुन्छन् । यो कार्यक्रम शुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नाङ्गा डाँडा पाखाहरुमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डालेघाँस लगायत वन पैदावारको आधारभुत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरुको गरिवी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, समावेसीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरि महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिता जस्ता नयाँ नयाँ सवालहहरु समेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिवी न्युनिकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ । जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन कार्ययोजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरु संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ । गाउँपालिकामा आ.व. २०७१/७२ सम्ममा ४० सामुदायिक वनहरुलाई वन उपभोक्ता समूहमा हस्तान्तण गरिएको छ। विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदिको कारण र भैरहेको वन विनासले चुरेको अवस्था अत्यन्त संवेदनशील भएको छ। त्यसैले गर्दा चुरे क्षेत्रका बस्तीहरुमा वन संरक्षण समिति तथा वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वन संरक्षणका लागि स्थानीय प्रयास शुरु

हुन थालेको छ। एकातिर चुरेको भावर क्षेत्र नजिक बस्ने बासिन्दाहरूमा वन संरक्षणको प्रयास शुरु हुँदैछ भने अर्कोतर्फ वनक्षेत्रबाट टाढाका गाउँलेहरूको लागि सर्वसुलभ तरिकाबाट वन उपयोग व्यवस्थित हुन नसक्दा वनबाट काठदाउरा लुकिछिपी चोरी निकासी हुने क्रम पनि यथावत छ। विगतका वर्षहरूको तुलनामा जनताको सहभागिताको परिणाम स्वरुप चुरेको भावर क्षेत्र लगायत सघन अवस्थामा रहेका कतिपय वनक्षेत्रहरू पुन: प्राकृतिक अवस्थामा रुपान्तरित हुन पुगेका छन्। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभूमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्ध हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बौद्धिक सम्पदा अधिकार (Patent right) का विषयमा र WTO सम्बन्धी अवधारणाहरूका विषयमा समुदायलाई आवश्यक जानकारी गराउनु र अनुशिक्षण दिनुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वनभित्र गैरकाष्ठ वनपैदावारको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गैससहरूलाई गाउँपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

माथि उल्लेखित तथ्यहरूको आधारमा हालसम्म गाउँपालिकाले काठ दाउराको विक्री वितरणबाट आय गरेको देखिएता पनि वनहरूको परम्परागत उत्पादनमा ह्रास र परम्परागत प्राकृतिक स्रोतको दोहनले गर्दा भावी दिनहरूमा सुख्खा, ढलापडाको संकलनको स्थिति यही रहला भन्न सकिन्न। सामुदायिक वनहरूको क्रमिक हस्तान्तरण र वन संरक्षणका प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमश: बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यवसायिक पालन लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा वृद्धि गर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ। यस गाउँपालिकामा २०७३ साल सम्म हस्तान्तरण भएका सामुदायिक वनहरुको संख्या ४० रहेको छ। यसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ८१ : सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको विवरण

क्र स.	सा.व को नाम	वडा नं	क्षेत्रफल हे.	घरधुरी	जनसंख्या (जना)		
					महिला	पुरुष	जम्मा
१	नेवारे	४	७२.६४	१११	३००	३०७	६०७
२	भैरमडाँडा	४	१९६.९७	८३	२२७	२६४	४९१
३	साउनेपानी	५	११३.२६	७५	२८३	२३८	५२१
४	भुल्केचंदरी खोला	१	९३.९६	१७७	४९६	५२८	१०२४
५	पालुकाथान	२	९२.३०	२६५	७००	७५८	१४५८
६	भत्रेचौर	५	७७.५७	२१९	६५४	७१५	१३६९
७	सारीवाङ्ग	४	४९.०६	१६३	५०४	४६२	९६६
८	रिपापतेरी	५	१५१.९५	२०१	६८९	६८८	१३७७
९	रानीवन	४	१४५.४४	१४२	४७७	४१८	८९५
१०	तिल्केनी	२	६६.५०	८७	२६९	२९१	५६०
११	शेरखोला	३	६०.९५	७१	१९३	२०१	३९४
१२	लिसेपानी वल्लेजुरा	१	१७४.९६	१३६	४१७	४३९	८५६
१३	रजनीपानी पातीखर्क	३	३७.३५	१४६	४११	४५३	८६४
१४	आँटिगैरा	२	१५.८८	४२	१३६	१२९	२६५
१५	बुढाचौर	४	५८.०६	७१	२२९	२४०	४६९
१६	बुकीडाँडा	३	८.४६	५१	१५०	१३०	२८०
१७	ठूलाभिर	५	९८.७३	८३	२७७	२८७	५६४
१८	काशीपानी	४	२५.८५	६२	१९२	२०६	३९८
१९	पातलकाँडाभ्रुम	३	१४.४६	९७	२९४	२९७	५९१
२०	ज्यामुरे	३	५४.८१	१४३	४१३	४०५	८१८
२१	साँपदुला	३	६६.१९	६२	१९०	१६५	३५५
२२	मसिने	५	२६२.८०	८०	२४९	२९३	५४२
२३	स्यानीडाँडा	३	१७८.२७	८७	२२५	२७२	४९७
२४	चुका	२	५०.१७	१५५	३४८	३७८	७२६
२५	मल्लरानी धाईरेचौर	४	९१.७१	१८२	४५९	४६९	९२८
२६	पालेवन	४	१०८.८३	२५७	७५५	७४९	१५०४
२७	काउले जिमुरगैरा	४	९३.५०	१८३	४१९	४१०	८२९
२८	जिमिनडाँडा	३	६८.७९	७३	१९९	२३३	४३२
२९	ओखरीडाँडा	३	१००.१८	८९	२७३	२४६	५१९
३०	धर्मला	५	७२.२६	१४९	४१८	४७१	८८९
३१	वान्नादमार	२	५१.०५	५६	१७९	१७९	३५८
३२	बहीखोला	५	१४९.८६	१३२	४४४	४०६	८५०

३३	धर्माशिला नेवारे	१	१८१.००	१९२	६०१	५७४	११७५
३४	ठूलाचरण खानीदूला	१	९१.००	१५४	४४८	४८४	९३२
३५	ढिकुरा	१	४५.३७	११८	३४५	४१५	७६०
३६	शिव गणेश	४	७.१०	९२	२३७	२२६	४६३
३७	शीरशीर गैरा	३	१.६०	३२	९४	११८	२१२
३८	गौंडा लामादिप	२	८०.४०	१२८	३५१	३५१	७०२
३९	लामादिप	२	०.००	३७	११५	११३	२२८
४०	ठूलागैरा घर्तिखोला	३	०.००	६६	१९०	१७६	३६६
४१	मग्राह रजनीपानी	३	८०	११५	४००	३९९	७९९
४२	सल्लेनधारा चौधारा	३	९२.८४	३६८	१०७४	११३६	२२१०
	जम्मा		३५७४.०८	५३१७	१५५४८	१५९४५	३१४९३

स्रोत : जिल्ला वन कार्यालय, प्युठान २०७३

८.५.२ निजी वन

राष्ट्रिय वन क्षेत्र माथि पर्ने वन पैदावारको चापलाई कम गर्न नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको नीति अन्तर्गत सामुदायिक वन सँगै निजी वन कार्यक्रम समेत यस गाउँपालिकामा संचालन गरिएको छ। प्यूठान जिल्लामा हालसम्म २ वटा निजी वन दर्ता भएका छन् भने जसको क्षेत्रफल १२१-६-०-२ हेक्टर रहेको छ । निजी वनमा रोपिएका मुख्य प्रजातिहरुमा सिसौं, लहरेपिपल, टिक, मसला, खयर, बाँस, सिमल जस्ता प्रजातिहरु रहेका छन् ।

८.६ निजी आवादीमा रहेका रुख विरुवाहरुको अवस्था

हाल यस गाउँपालिकाका वन उपभोक्ताको निजी आवादीमा वृक्षारोपण गरिएका रुख प्रजातिहरुमा सिसौ, बकाईनो, निम, कुटमिरो, किम्बु, इपिलइपिल, बडहर, टीक, खनियोको वाहुल्यता रहेको छ भने फलफुल जातका प्रजातिहरुमा अम्वा, कटहर, अमरा, मेवा, केरा, आँप आदी पर्दछन। वनमा पाईने रुख प्रजातिहरु साल, असना, कर्मा, सिमल, हर्रो, वर्रो, पीठारी, कदम, जामुन समेत आवादी क्षेत्रमा रहेको पाईन्छ ।

८.७ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण

यस गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा पिपला, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, पानी, अमला, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनझार, तुलसी, पारीजात, घ्युँकुमारी, निम, बोझो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्डूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोझार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरझार, सिउँडी, वेल, अमला, बर, पिपल, अम्बा, राजवृक्ष, क्यामुन, हर्रो, बर्रो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, हड्चुरआदि आदि जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

८.८ वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूको विवरण

प्यूठान जिल्लामा फर्निचर, मौरीघार, जडिबुटी, रेशा प्रशोधन, अल्लो कपडा, बाँस हस्तकला जस्ता वन पैदावारमा आधारित सानातिना उद्योगहरु पनि संचालन हुँदै आईरहेका छन् । २०३९ सालमा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय स्थापना भए पछि जित फर्निचर उद्योग, मरन्ठाना-७ यस जिल्लाको वन पैदावारमा आधारीत दर्ता भएको पहिलो उद्योग हो । अभिलेख अनुसार यस जिल्लामा ४६ वटा वन पैदावार आधारीत उद्योगहरु रहेका छन् । त्यस मध्ये यस गाउँपालिकामा १० ओटा वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरु रहेका छन् । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८२ : उद्योगहरुको विवरण

क्र.सं.	उद्योगको नाम	वडा नं	प्रोपाइटरको नाम	उद्योगको प्रकृती
१	श्रि दुर्गा फर्निचर उद्योग	५	रोम व. केसी	निजि
२	श्री राम फर्निचर उद्योग	३	राम कुमार श्रेष्ठ	निजि
३	श्री रक्षा फर्निचर उद्योग	४	विष्णु व. के.सी	निजि
४	श्री लेकाली फर्निचर उद्योग	४	सुनिल कु शाही	निजि
५	श्री आर.वि. फर्निचर उद्योग	४	रिख व. सामत	निजि
६	श्री सिद्ध फलारी फर्निचर उद्योग	४	श्री सुपाल नाथ योगी	निजि
७	श्री रुचाल फर्निचर उद्योग	४	श्री भिमे सार्की	निजि
८	श्री जय दुर्गामाता फर्निचर उद्योग	४	श्री दुर्गा कु. धिताल	नीजि
९	श्री एच.एण्ड डि फर्निचर उद्योग	४		साझेदार
१०	एकल महिला दुना टपरी उद्योग	४		नीजी

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, प्यूठान २०७१

८.९ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम

राष्ट्रिय, सामुदायिक र संरक्षित वनहरूलाई सघनीकरण गर्दै तिनीहरू भित्र गैरकाष्ठ पैदावार र बहुमुल्य जडिबुटीहरूको उत्पादन गर्नु नितान्त आवश्यक छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारको विश्लेषण गरी गैरकाष्ठ पैदावारमा आधारित जडिबुटी प्रशोधन उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालनतर्फ सरकारी तथा गैरसरकारी

संघसंस्थाहरूको संलग्नता आवश्यक देखिन्छ। गाउँपालिकामा जनसंख्याको चाप बढ्दै गएको र उन्नत जातका पशुहरूको तुलनामा स्थानीय अनुत्पादक पशुहरूको संख्या पनि उच्च रहेको देखिन्छ । यी अनुत्पादक पशुहरूको अनियन्त्रित चरिचरनको कारण राष्ट्रिय र संरक्षित वन क्षेत्रहरू अत्यधिक प्रभावित भएका छन् प्राकृतिक रुपबाट पुनरुत्पादन हुने गरेको पोथ्रा पोथ्रीहरू अनियन्त्रित चरिचरनले विनाश भइरहेका छन्। प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको दिगो उपयोगबाट नै मानव समाजको समुन्नत भविष्यको परिकल्पना गर्न सकिन्छ । जनताको सहभागिता र संलग्नतामा वन संरक्षणलाई सामुदायिक वन कार्यक्रम, कबुलियती वन कार्यक्रम र कृषि वन कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिब, असहाय, अपाङ्ग र महिला समुदायलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। वनको हैसियतमा समेत सुधार ल्याउन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबाट हुन सक्ने सकारात्मक कार्यक्रमहरूलाई पहिचान गरी सहभागितात्मक सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम अघि बढाउनु अत्यावश्यक देखिन्छ। वन नीति २०७१ का अनुसार वन संरक्षणमा चाल्नुपर्ने कदमहरु निम्न बुँदाहरुमा उल्लेख गरिएको छ ।

- ✓ घरायसी तथा अन्य इन्धनको रुपमा प्रयोग हुने काठ वा वन पैदावारको विकल्पमा अन्य वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- ✓ बहुपक्षिय सहभागितात्मक संयन्त्रको विकास गरी चोरी शिकारी, अवैध कटान, वन पैदावारको अवैध संकलन, अत्यधिक चरिचरन, मिचाहा प्रजाती र डढेलो नियन्त्रण गर्ने ।
- ✓ पर्यापर्यटन प्रवर्द्धनको विकासका लागि राष्ट्रिय वनमा तोकिएका प्रजातिका वन्यजन्तु तथा विरुवाको संरक्षण, प्रजनन् र उपयोग गर्ने ।
- ✓ दिगो वन व्यवस्थापनको नीति अवलम्वन गर्ने ।
- ✓ जौविक विविधता, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र जलवायू परिवर्तनको विषयमा एकिकृत कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

८.१० खनिज

भू-गर्भ बनावट अनुसार प्यूठान जिल्लामा तामा, चुन ढुङ्गा, कोईला, सुन, मार्वल, स्लेट जस्ता खनिज पदार्थको प्रशस्त सम्भावना रहे तापनि अध्ययन अनुसन्धानको कमीले यस जिल्लामा कुन कुन खानी, कहाँ र के-कति मात्रामा पाईन्छन् ? त्यसको एकीन गर्न गाह्रो रहेको छ। अरङ्ग खोला तथा स्याउलीवाङ्गमा सुन खानीको खोज कार्य भएको छ भने यस मल्लरानी गाउँपालिकामा भएका खनिज पदार्थहरुको पनि खोजी कार्य हुन नसकेको कारण कुन खनिज कति मात्रमा यहाँ पाइन्छ भन्न सक्ने अवस्था भने छैन ।

खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिबीको स्थिति

९.१ मानव विकास सूचकाङ्कको विवरण (HDI)

मानव विकास सूचकले तीनवटा कुरालाई आधार बनाएको छ। जसमा आम्दानी, शिक्षा र सापेक्षित आयु छन्। यी तिनवटै परिसूचकलाई समावेश गरी मानव विकासको सूचक निर्धारण गरिएको छ। हरेक देश/ठाउँका जनताको स्वास्थ्य स्थिति, शैक्षिक अवस्था, तथा जीवन स्तरको अवस्था मापन गरी स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको विकास कार्यक्रम (UNDP) ले विकास गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रतिव्यक्ति आयका सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्क नै मानव विकास सूचकाङ्क हो। UNDP नेपालले हालै नेपालका सबै जिल्लाहरूको मानव विकास सूचकाङ्कको मान समेटिएको नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४ सार्वजनिक गरेको छ। यो प्रतिवेदन अनुसार प्यूठान जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४१३ (नेपालको ०.४९०) रहेको छ। अर्थात् प्यूठान जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क नेपालको राष्ट्रिय औषत भन्दा कम देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल काठमाण्डौं जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.६३२ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा ललितपुर मानव विकास सूचक ०.६०१ रहेको छ । पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.३६४ रहेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरू हेर्ने हो भने प्यूठान जिल्लाको हरेक व्यक्ति बाँच्ने अपेक्षित औषत आयु (Life expectancy) ६४.३३ वर्ष र यसको सूचक ०.६५५, प्रौढ साक्षरता दर (Adult literacy) ५८.०१ प्रतिशत र यसको सूचक ०.५८०, शिक्षा आर्जनमा खर्चेको औषत समय (Mean years of schooling) २.९१ वर्ष र यसको सूचक ०.१९४ तथा कुल राष्ट्रिय प्रतिव्यक्ति आय (Per capital income) ६८१ अमेरिकी डलर र यसको सूचक ०.४१३ रहेको देखिन्छ। यसको विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका नं. ८३ : मानव विकास सूचकको विवरण (HDI)

क्षेत्र	स्वास्थ्य		शिक्षा				आम्दानी		मानव विकास सूचक
	सापेक्षित आयु		प्रौढ साक्षरता		विद्यालय जाने मध्यम वर्ष		प्रतिव्यक्ति आम्दानी (क्रय शक्ति)		ज्यामितीय मध्यक
	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	
नेपाल	६८.८०	०.७३०	५९.५७	०.५९६	३.९०	०.२६०	११६०	०.४०९	०.४९०
प्यूठान	६४.३३	०.६५५	५८.०१	०.५८०	२.९१	०.१९४	६८१	०.३२०	०.४१३

स्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४

९.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index)

अपेक्षित औषत आयु ४० वर्ष वा सो भन्दा कम भएको जनसंख्याको प्रतिशत, प्रौढ निरक्षरता, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्याको प्रतिशत तथा कुपोषित ५ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकाहरूको प्रतिशत जस्ता सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कको रुपमा विकास गरिने मानव गरीबी सूचकाङ्कको स्थिति हेर्दा प्यूठान जिल्ला मानव विकास सूचकाङ्कको स्थिति खासै राम्रो अवस्थामा रहेको देखिदैन। प्यूठान जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क मान ३३.९३ (नेपालको ३१.१२) रहेको छ। यो सूचकाङ्कको मान जति कम भयो त्यति राम्रो मानिन्छ किनभने यो सूचकाङ्क नकारात्मक सूचकहरूको प्रयोग गरी निकालिन्छ। जस्तै: प्रौढ निरक्षरता दर। मानव गरीबी सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थानमा हुम्ला जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क ४९.२६ रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको कास्की जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्कक १६.५० रहेको छ। मानव गरीबी सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरूमा प्यूठान जिल्लाको प्रौढ निरक्षरता दर (Adult illiteracy rate) ४१.९९ प्रतिशत, ४० वर्ष सम्म पनि बाँच्न सक्ने अपेक्षा नगरिएको जनसंख्या (Percentage of people not expected to survive to age 40) ११.६१ प्रतिशत सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्या (Percentage without safe water) २०.८७ प्रतिशत तथा ५ वर्ष मुनिका कुपोषणबाट प्रभावित बालबालिकाको संख्या (Percentage of children under age five who are malnourished) ४८.४० प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

(स्रोत : नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन ,२०१४, UNDP,NEPAL)

९.३ मानव विकास र गरीबी

नेपालमा गरीबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८ अनुसार प्यूठान जिल्ला न्युन समृद्धिस्तर भएका जिल्लाहरूको श्रेणीमा पर्दछ। ७५ जिल्लाहरू मध्ये यो जिल्ला ५३ औँ स्थानमा रहेको छ र गरीबीको दर ८.६८ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लामा गरिबीको रेखामुनी रहेको संख्या ७२,७९१ रहेको देखिन्छ । गरिबीको दरको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल कास्की जिल्लाको गरिबीको दर ४ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको गरीबीको दर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ८४ : गरीबीको दरको विवरण

गरिबीको स्थान	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)	गरीबहरूको संख्या
५३	३२.१९ (८.६८)	७.८८(२.९)	२.७८ (१.२३)	७२,७९१

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

९.४ गरिबी न्यूनीकरण

सहरी गरिबी न्यूनीकरणका लागि स्वरोजगर सृजना गर्ने, उद्यमशीलताको खोजी तथा प्रवर्द्धन गर्ने एवं विभिन्न सिपमूलक तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने क्रियाकलापद्वारा विशेषत ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरुमा रोजगारी सृजना गर्नेतर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गरी नयाँ थप भएका वडाहरुमा विभिन्न शिपमूलक तालिम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जनका कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

९.५ समग्र विकास स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार १७,६८६ जनताको बसोबास भएको गाउँपालिकामा खास गरी सामाजिक रुपले पछिपरेका र आर्थिक रुपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिबीको रेखामुनि परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवं आर्थिक रुपले सम-समुन्नत गाउँको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई समयसापेक्ष रुपमा समाधान गर्न विगत देखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय प्रयासहरू र तिनबाट प्राप्त प्रतिफलको आधारमा जीवनस्तरमा भएको रुपान्तरणलाई नै अहिलेसम्मको मानवीय विकासको रुपमा लिन सकिन्छ। यसरी हेर्दा गाउँबासीहरूको मानवविकास सूचकाङ्क, लैंगिक समता सूचकाङ्क, जनताको बाच्ने औसत आयु, औसत ग्राहस्थ उत्पादन, औसत साक्षरतादर र औसत आम्दानी जस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ। संक्षेपमा गाउँपालिकाको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँच अझै पनि बाह्रै महिना भरपर्दो गरी पुऱ्याउन सकिएको छैन। यसै गरी स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा खास गरी आदिवासी जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ। अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी स्थापित भए बमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको पयार्प्तता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। जसमा धारा/पाइपको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या सबैभन्दा बढी ७८.८३ प्रतिशत देखिन्छ भने दोस्रो ठूलो स्रोतको रुपमा खुल्ला इनार/कुवाको पानी प्रयोग गर्नेको संख्या ७.२६ प्रतिशत देखिन्छ। यसरी समग्रमा हेर्दा सफा खानेपानीको अभाव रहेको देखिन्छ ।

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयमको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो गाउँपालिका प्यूठान जिल्लाका अन्य गाउँहरुको तुलनामा केही अगाडि रहेको देखिन्छ । समग्र देशको तुलनामा पनि यो गाउँपालिका अगाडि नै देखिन्छ । पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ७३.५५ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिका पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ। जस्तै: यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ८४.५२ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ६५.७९ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षारता दरमा लगभग १८.७२ प्रतिशतको फरक

देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ।

शिक्षा तर्फ र प्राथमिक शिक्षालाई सबै गाँउबासीहरुको प्राथमिक अधिकारको रुपमा अझै पनि व्यावहारिक रुपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन र अद्यावधिक स्कुल जाने उमेरका केही बालबालिकाहरुले स्कुल भर्ना भई पढ्न पाइरहेका छैनन्। पहिलो कुरा त स्थापित स्कुलहरुमा समेत कक्षाकोठाहरुको कमी हुनु र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कमी रहनु स्वयंमा विडम्बनापूर्ण स्थिति छ भने अर्का तिर मावि र उच्च मावि‌को शिक्षा पुरा गरेका युवाहरुको समेत रोजगारीको प्रत्याभुति हुन सकेको छैन। माध्यमिकस्तरको शिक्षालाई व्यावसायिक नबनाएसम्म हाल शिक्षामा देखिएको निराशजनक स्थितिको अन्त्य हुने सम्भावना पनि देखिँदैन।

यस गाउँपालिकाको जनसंख्या जसरी नेपालको जनसंख्या बढेको छ त्यही स्थितिले यहाँ पनि जनसंख्या बढिरहेको अवस्था देखिन्छ। जनसंख्या दोब्बर हुँदाको अवस्थामा जनतालाई गाँस, बास, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा साथै रोजगारीको व्यवस्था पनि दोब्बर गर्नुपर्ने देखिन्छ।

प्रस्तावित गा.पा वा न.पा.मा समावेश हुने गाविस वा नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति विवरण
(गाविस, नपा, कृषि, पशु, स्वास्थ्य, हुलाक, रेन्जपोष्ट आदि कार्यालयको एकमुष्ठ)

क्र.सं.	अचल सम्पत्ति	ईकाई (वटा, विगाहा, रोपनी, कठ्ठा आदि)	स्वामित्व रहेका साविक गा.वि.स वा न.पा
१	भवन	८	धरम्पानी १ प्युठान न.पा. ७
२	जमिन	५ रोपनी	
३	गाडी	२	
४	मोटरसाईकल	३	
५	अन्य मेशिनरी	४ कम्प्यूटर	
६	अन्य		

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्युठान, २०७३

मल्लरानी गाउँपालिका

५ नं. प्रदेश, प्यूठान नेपाल

गाउँकार्यपालिकाका सदस्यहरुको नामावली

क्र.सं.	नाम	पद	वडा नं.
१	अमरध्वज रानामगर	अध्यक्ष	
२	शरिता जि.सी.	उपाध्यक्ष	
३	चिन्त बहादुर राहु मगर	वडा अध्यक्ष	१
४	लेख बहादुर थापा	वडा अध्यक्ष	२
५	गिरीराज पौडेल	वडा अध्यक्ष	३
६	कुमार श्रेष्ठ	वडा अध्यक्ष	४
७	राम बहादुर थापा मगर	वडा अध्यक्ष	५
८	देव कुमारी पुन	महिला सदस्य	१
९	सिता पुन	महिला सदस्य	२
१०	कुमारी वि.क.	महिला सदस्य	३
११	हुमा कुमारी आचार्य	महिला सदस्य	४
१२	विष्णदेवी थापा मगर	महिला सदस्य	५
१३	मनकला वि.क.	दलित महिला सदस्य	१
१४	सिता नेपाली	दलित महिला सदस्य	२
१५	सुकमेली दमै	दलित महिला सदस्य	३
१६	उजेली वि.क.	दलित महिला सदस्य	४
१७	पुतला नेपाल	दलित महिला सदस्य	५
१८	कमला प्रसाद पौडेल	सदस्य	१
१९	सुर्य बहादुर सार्की	सदस्य	१
२०	गणेश बहादुर घर्ती क्षेत्री	सदस्य	२
२१	आत्माराम खत्री	सदस्य	२
२२	तेज बहादुर श्रेष्ठ	सदस्य	३
२३	मेघराज आचार्य	सदस्य	३
२४	शिव बहादुर बस्नेत	सदस्य	४
२५	राज कुमार श्रेष्ठ	सदस्य	४
२६	गोविन्द सुनार	सदस्य	५
२७	सुर्य बहादुर दर्लामीथापा	सदस्य	५